

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Berrak Çağla BULDUK

DİYARBAKIR GAZETESİNE GÖRE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI
YILLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2020

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Berrak Çağla BULDUK

DİYARBAKIR GAZETESİNE GÖRE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI
YILLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞEHİTOĞLU

MUŞ-2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Muş Alparslan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Diyarbakır Gazetesine Göre İkinci Dünya Savaşı Yılları” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Muş Alparslan Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Teziminyıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.


19/07/2020

Berrak Çağla BULDUK

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ.....	V
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİYARBAKIR GAZETESİNE GÖRE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKİYE

1.1. DİYARBAKIR GAZETESİNE GÖRE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKİYE’NİN KONUMU	7
1.1.1. Diyarbakır Gazetesine Göre Türkiye Ve Müttefik Devletler	9
1.1.2. Diyarbakır Gazetesine Göre Türkiye Ve Mihver Devletleri	16

İKİNCİ BÖLÜM

DİYARBAKIR GAZETESİNE GÖRE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA DÜNYA VE TÜRKİYE HABERLERİ

2.1. DİYARBAKIR GAZETESİNDE DÜNYA BASININDAN ALINAN HABERLER.....	22
2.2. DİYARBAKIR GAZETESİNDE YAPILAN YURTTAN VE DÜNYADAN HABERLER.....	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİYARBAKIR GAZETESİNE GÖRE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA DİYARBAKIR

3.1. DİYARBAKIR’DA EĞİTİM.....	36
3.2. DİYARBAKIR’DA SAĞLIK	41
3.3. DİYARBAKIR’DA SUÇ.....	46
3.4. DİYARBAKIR’DA TİCARET VE EKONOMİ	50
3.5. DİYARBAKIR’DA KÜLTÜR, SANAT, SPOR.....	61
3.6. DİYARBAKIR’DA SOSYAL YAŞAM.....	63
SONUÇ.....	73
KAYNAKÇA.....	76
EKLER.....	95
ÖZGEÇMİŞ.....	99

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİYARBAKIR GAZETESİNE GÖRE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARI

Berrak Çağla BULDUK

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞEHİTOĞLU

2020, 104 sayfa

Bu çalışma İkinci Dünya savaşı yıllarında Diyarbakır'da yayın hayatını sürdürmüş olan Diyarbakır yerel gazetesinin bir incelemesidir. Bu gazetede yayımlanan, tüm dünya savaştayken Diyarbakır'daki halkın eğitim, sağlık, ekonomi, ticaret, kültür, sanat, spor ve gündelik yaşamları hakkındaki haberler incelenmiştir. Kendisini siyasal gazete olarak tanımlayan Diyarbakır gazetesinin İkinci Dünya Savaşına dair gerek dünya basınından gerekse ulusal basından alınan haberlere dayanarak yaptığı haberler de ayrıca incelenmiştir. Ele alınan zaman aralığı itibari ile dönemin Diyarbakır şehri, halkı ve İkinci Dünya Savaşı algısı anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Diyarbakır, Toplum, Günlük Yaşam.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
THE YEARS OF SECOND WORLD WAR ACCORDİNG TO THE
DİYARBAKIR NEWSPAPER

Berrak Çağla BULDUK

Advisor: Assistant Professor Mustafa ŞEHİTOĞLU

2020, Page: 104

This study is a review of the local Diyarbakır newspaper, which had been published in Diyarbakır during the Second World War. The news about the education, health, economy, trade, culture, art, sports and daily life of the people in Diyarbakır, published in this newspaper, while the whole world was at war, were examined. The news of Diyarbakır newspaper, which defines itself as a political newspaper, based on the news received from the world press and the national press about the Second World War, was also examined. The city of Diyarbakır, its people, and the perception of the Second World War were tried to be explained as of the time period discussed.

Key Words: Second World War, Diyarbakır, Society, Daily Life.

ÖNSÖZ

İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca Türkiye’de yaşanan sıkıntılar ve dünyayı takip edebilme imkânlarının yerelde, Diyarbakır’da bir gazetenin tanıklığı ve ışığı ile arşivinde sakladıkları ilgimizi çekmiştir. Bu çalışma savaşın Diyarbakır’dan nasıl görüldüğünü ve Diyarbakır’ı nasıl etkilediğini incelemeye odaklandı.

Çalışmanın yazım aşamasında bana değerli vaktini, bilgilerini veren, benimle, bu süreçte yolumu aydınlatan çok kıymetli bilgilerini paylaşan, yazım aşamasında benden daha fazla ilgi gösteren ve sabrımı asla esirgemeyen, “danışmanım ve çok değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞEHİTOĞLU’na sonsuz saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisans öğrenimime başladığım günden itibaren her zaman yanımda olan, her daim bana güven ve sevgi veren sayın arkadaşlarım Cafer KARAKAYA, Taylan YETKİNER ve Sultan ATEŞ’e ve bu süreçte benden desteğini esirgemeyen iş arkadaşım Murat AYDIN’a çok teşekkür ederim.

Ayrıca hayatım boyunca her anımda her türlü desteğini benden esirgemeyen değerli aile üyelerime, bilhassa annem Nezihe BULDUK ve babam M. Sait BULDUK’a sonsuz teşekkür ederim.

Muş-2020

Berrak Çağla BULDUK

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

MKK : Milli Koruma Kanunu

M.Ö : Milattan Önce

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TMO : Toprak Mahsulleri Ofisi

TMV : Toprak Mahsulleri Vergisi

GİRİŞ

Diyarbakır, Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer almakta olan, birçok coğrafi nokta arasında bağlantı görevi gören ve bu özelliği ile tarihte önemli bir konumda yer almış, içerisinde birçok kültürün yaşadığı kenttir. Bölgede yapılan arkeoloji çalışmaları gösteriyor ki Diyarbakır'da yaşamış medeniyetlerin tarihi M.Ö 10.000 yılına kadar uzanmaktadır. (Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi (DBB), “Tarihçe”, Erişim 13 Mayıs 2020) Menekşe Tanğlay Diyarbakır ile ilgili şu ifadelerle yer vermiştir:

“Diyarbakır bölgesi eski çağlardan bu yana, Akdeniz’i Basra Körfezi’ne, Karadeniz’i Mezopotamya’ya bağlayan, ayrıca Bitlis ve Van Gölü havzası üzerinden Azerbaycan ve İran’a ulaşan önemli yolların düğüm noktası üzerinde bulunduğundan her devirde önemini koruyan bir merkez olmuştur.” (Tanğlay, 2018: 11).

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Diyarbakır, Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan, birçok coğrafi nokta arasında bağlantı görevi gören ve bu özelliği ile tarihte önemli bir konumda yer almış bir yerleşim alanıdır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında yayın hayatını sürdürmekte olan *Diyarbakır Gazetesi*, dönemin Diyarbakır’ındaki yaşamı ve İkinci Dünya Savaşı ile ilgili yaptığı yayınlarıyla içinde bulunulan sosyal ve kültürel yapıyı gözler önüne sermektedir. Yayın hayatına *Diyarbakır Gazetesi* adı ile başlamış olan ancak sonra vilayetin adının Diyarbakır olarak değişmesi ile birlikte *Diyarbakır Gazetesi* adını alan yerel gazete ile ilgili Gülistan Ekmekçi, *Diyarbakır Gazetesine Göre Diyarbakır’da Kültür ve Sanat Hayatı (1286-88/ 1869-71)* isimli yüksek lisans tezinde şunları aktarmıştır:

“Hicri 1286, miladi 1869 senesinde Diyarbakır Vilayeti’nin resmi yayın organı olarak çıkan ve 1963’e kadar yayın hayatına devam etmiş olan Diyarbakır Gazetesi, esas olarak Osmanlı Devleti’nin idare, adliye, sağlık, maliye, eğitim, ziraat vs. alanlarda çıkarmış olduğu kanun ve yönetmeliklerin yer aldığı bir gazetedir” (Ekmekçi, 2009: 57).

Gazete ile ilgili Talip Atalay da *Yerel Eğitim Tarihi Kaynağı Olarak Diyarbakır Vilayet Gazetesi* isimli makalesinde birtakım bilgiler aktarmıştır. Bu bilgilere göre Tanzimat Döneminde yerel yönetimlerde yapılan düzenlemeler doğrultusunda kurulan her vilayetin merkez sancağında, vilayet nizamnamesi gereğince birer matbaa kurulmuştur. Bu matbaalarda vilayetlerin resmi sesi olacak birer gazete çıkarılması öngörülmüştür. 1869 yılında Diyarbakır Vilayet Matbaasının kuruluşunu takiben ana kaynak olarak bağlı kaldığımız gazetemiz de 3 Ağustos 1869 tarihinde, Tanzimat

Döneminde *Diyarbakır Gazetesi* olarak yayın hayatına başlamıştır. 1869-1931 yılları arasında resmi vilayet gazetesi olarak yayınlanmış, 1931 yılında özel şahıslara devredilmiştir. (Atalay, 2007) Gazeteye ilgili Semra Türkmen Yılmaz'ın ifadeleri şöyledir:

“Türkiye'nin en eski gazetelerinden olan Diyarbakır gazetesi 1931 yılına kadar resmi bir vilayet gazetesi hüviyetindeyken, bu tarihten sonra sahibi değişmiş ve özel gazete olarak yayın hayatına devam etmiştir. 1931 yılında Tahsin Cahit Çubukçu ve Zekai Arman tarafından matbaası ile birlikte satın alınmıştır. Çubukçu, 6. Dönem (3 Nisan 1939-15 Aralık 1943) CHP'den, 11. Dönem (27 Ekim 1957-27 Mayıs 1960) Demokrat Parti'den Diyarbakır milletvekili olarak Meclise girmiştir.” (Türkmen Yılmaz, 2015: 7).

Savaş yıllarında hükümet taraftarı yayın politikasını izleyen *Diyarbakır Gazetesi*, sıklıkla Cumhurbaşkanı İnönü'yü ve İnönü'nün savaş karşısındaki tarafsız duruşunu takdir eden yayınlar yapmasının yanı sıra, yayınlarında dünya basınında yer alan benzer haberlere de büyük bir yer vermiştir. Gazeteye ve birçok kaynağa göre İkinci Dünya Savaşının Almanya'nın Nazi ideolojileri temelinde Polonya'yı işgali ile başlaması olsa da bu sadece fiili olarak savaşın başladığı tarihtir. Ernest Mandel'in *İkinci Dünya Savaşının Anlamı* kitabında kaleme aldığı ifadelerle göre ise Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünya üzerindeki hegemonya savaşlarından doğan özellikle ABD, Almanya, Japonya ve İngiltere'nin oluşturduğu devletler arasında bir güç merkezi olma iddiasından ve tüm dünyayı savaşın içerisine çeken Almanya ve Japonya'nın dünya ekonomisinin Kautsky'nin tabiriyle “ultra-emperyalizm” diye isimlendirilen duruma doğru barışçıl evriminden kopuşa sürükleyen politikalarının yıkılmak üzere oluşundan kaynaklanan, bölgesel anlaşmazlıklarından çıkma bir etkisi idi. (Mandel, 1995: 13) John Keegan ise *İkinci Dünya Savaşı* kitabında söz konusu savaşın Mandel'in dediği gibi doğrudan Birinci Dünya Savaşı temelli olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“A. J. P. Taylor İkinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri adlı kitabında “Birinci Dünya Savaşı ikincisini açıklar, hatta aynen bir olayın başka bir olaya sebep olması gibi ikincisinin sebebidir,” diye yazmıştır. “İki savaş arasındaki bağlantı derinlerdedir. Özellikle Almanya, İkinci Savaş'ta birincinin hükümlerini bozmak ve savaşı takiben kurulan düzeni yıkmak için savaşmıştır.”” (Keegan, 2019: 11).

Bir başka açıdan Basil Liddell Hart'ın *İkinci Dünya Savaşı Tarihi* kitabında yer verdiği ifadelerle göre; Britanya hükümetinin, Almanya karşısında olası bir tehditte

Polonya'yı koruma altına alacağı güvencesini verdiği için Hitler Polonya'ya savaş ilanı yapmaksızın girdiğinde İngiltere ve Fransa, hem Polonya'ya verilen güvencenin yerine getirilmesi hem de dünya barışını sağlamak, bilhassa kendilerine büyük bir tehdit olarak gördükleri Nazi ideolojisini ortadan kaldırmak amacıyla Almanya'ya savaş ilan etmişlerdir. (Hart, 2019: 3) Mandel'e ait şu sözler İkinci Dünya Savaşını özetler niteliktedir:

“İkinci Dünya Savaşı'nın hazırlanması ve tetiklenmesinin tarihi, dolayısıyla, sadece dünya burjuvazisinin sektörel (ulusal) çıkarlarının artan ölçüde patlamaya hazır farklılaşmasının tarihi değil, aynı zamanda bu engelleri alt etmek için yürüttüğü sürekli ve az çok başarılı çabalarının da tarihidir” (Mandel, 1995: 21).

Mücahit Özçelik'in *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası* başlıklı makalesinde aktardıklarına göre savaş başlamadan önce Almanya ve İtalya'nın birtakım yayılmacı politikaları karşısında Türkiye-Fransa ve Türkiye-İngiltere devletleri arasında anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre bu devletlerden birinin girdiği bir savaşın Akdeniz'e sıçramasının söz konusu olması durumunda Türkiye bu devletlerin yanında savaşıyordu, aksi bir durumda yani Avrupalı bir devlet Türkiye'ye savaş açarsa bu devletler Türkiye'nin yanında savaşacaklardı. Bu anlaşmanın Türkiye açısından tek istisnası ise Sovyetler Birliği Güvencesi maddesi, bu maddeye göre Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile savaşa girmek durumunda bırakan her türlü hamleden Türkiye kaçınabilecekti. (Özçelik, 2010: 257) Hüner Tuncer, İsmet İnönü'nün *Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşında Türkiye* kitabında bu yıllarda Türkiye'nin dış politikasını şöyle açıklamıştır: İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı olarak izlediği dış politika ile Türkiye'yi bu sıcak savaşın dışında tutmayı ve savaşan tarafların Türkiye'nin tarafsızlığına önem vermelerini sağlayabilmeyi temel politika olarak belirlemişti. (Tuncer, 2012: 46) Türkiye tarafsızlığını sürdürürken bir taraftan da savaşa taraf devletlerin baskılarına maruz kalmaktaydı. Jeopolitik anlamda savaş açısından büyük avantaj vadeden Türkiye'nin konumu, aynı zamanda karşı kuvvetler için de büyük bir dezavantaj gibi görülmekteydi. Bu durum da savaşın ilk yıllarında Türkiye tarafından tarafsızlığını korumak adına büyük bir fırsata dönüştürülmüştür. Nitekim Müttefik Devletler de Mihver Devletleri de Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etmek için sarf ettikleri çabalarda genellikle yumuşak ve sabırlı bir tavır takınmış, Türkiye'nin düşman birliklerle savaşa girmesindenense tarafsız kalmasının kendileri için yeterince iyi olduğuna karar

vermişlerdi. Ancak Türkiye'nin gösterdiği her direnişe ve savaşa girmeme sebebine Müttefik Devletler bir cevap ile geliyorlardı. (Özçelik, 2010: 253-269) Çağatay Benhür'e göre, Türkiye'nin Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı sonrasında ciddi endişeleri oluşmuştur. Bu yıllardaki Türk-Sovyet ilişkileri konusuna eğilmek üzere yazdığı *Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri* adlı makalede iki ülke arasındaki ilişkileri; "Sovyetlerin Almanlara daha yakın bir politika izlemesi, Türkiye açısından iki ülke karşısında saldırıya uğrama tehlikesine işaret ediyordu" şeklinde izah etmiştir. (Benhür, 2004: 329), nitekim Müttefik Devletleri de Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etme çalışmaları sırasında özellikle Sovyet tehlikesini vurguluyordu. Türkiye bu baskı ve ısrarlara rağmen akıllı bir strateji ile savaşa girmemeyi ve bunu yaparken de iki tarafın devletleriyle de ilişkilerini muhafaza etmeyi, ticari ve askeri anlamda kazanç sağlamayı başarıyordu. Bu konuda Hüner Tuncer'in şu ifadeleri kayda değerdir:

"Türk diplomasisinin en büyük başarılarından biri, savaşın her iki taraftan da silah sağlamış olmasıydı. Türkiye, Almanya'nın saldırısına uğramaktan kendisini kurtarmanın yanı sıra, Almanları, Türkiye'ye silah vermesi konusunda da ikna edebilmişti" (Tuncer, 2012: 107).

İkinci Dünya Savaşı doruğa tırmandığında Türkiye'yi de çok yakın bir savaş tehlikesi atmosferine almıştı. Alman saldırılarının Rusya'ya yönelmesi Türkiye'yi endişelendiriyor ve savaş Türkiye'ye çok daha yakın görünüyordu. Türkiye tüm bu yakın ihtimallere rağmen savaşın başladığı günden itibaren tarafsız kalmayı başarmıştır ancak Türkiye'nin bütün şehirleriyle birlikte Diyarbakır'da da günlük yaşam savaşla birlikte değişmeye başlamıştır ilk olarak ülke genelinde gıda fiyatları hızla artmış giyecek, eşya, özellikle mesken ve yakacak fiyatları da kendini göstermiştir. *Diyarbakır Gazetesi*'nde yapılan haberler ve ulusal basından yapılan alıntılar İkinci Dünya Savaşı'nın hat safhaya ulaşan sıkıntılarının hem ulusal hem de yerel gazetelerde sıklıkla yer bulduğunu göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye tarafsız kalmasına rağmen savaşın tüm olumsuzluklarını bilfiil yaşadığı tek parti döneminin toplumsal dengeleri büyük ölçüde hasar gördü ve Milli Korunma Kanunu, varlık vergisi, toprak mahsulleri vergisi, iş mükellefiyeti gibi uygulamalar toplumsal katmanları derinden sarstı. Devletin savaş içinde kararlarını hayata geçirme konusundaki zaafı belirginleşirken, kitlelerin gündelik yaşamda tepki ve direnişleri de çok arttı.

Murat Metinsoy'un *İkinci Dünya Savaşında Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum* isimli kitabında aktardığı bilgilere göre savaş döneminde vergilerin ve fiyat kontrollerinin ciddi artış göstermeleri tüccar ve üreticileri daha az maliyet ile daha kalitesiz üretim yapmaya, böylece kâr etmeye zorlamıştır. (Metinsoy, 2020: 66) Bu şekilde her ürüne yansıyan fiyat artışları *Diyarbakır Gazetesi*'nde de yerini bulmuştur. Gazete haberlerinde en çok dikkati çeken mesken, şeker, hububat, bakliyat ve ekmek fiyatlarındaki artışlardır. Özellikle ekmekler olmak üzere bütün temel tüketim ve gıda ürünlerinin fiyatları hızla artarken kaliteleri önemli ölçüde düşmüştür. Dolayısıyla besleyiciliği kalmayan ekmek ile beslenen fakir kesimler gittikçe gıdasız kalmıştır. Üstelik bu kalite düşüşü insan sağlığını tehdit eden boyutlara ulaşmıştır. (Metinsoy, 2020: 67) Bir diğer büyük sıkıntı ise mesken fiyatlarındaki artıştır. Mesken fiyatlarındaki artış sıkıntısını ortaya çıkaran en büyük sebep (her ne kadar Türk tarafı savaşa girmeme üzerine tarafsızlık politikası izlese de) olası bir savaş durumuna hazırlıklı olmaktır. Bu meyanda askeri anlamda gücünü arttırmaya çalışan ve bu anlamda Türkiye'nin her bölgesine asker konuşlandıran hükümet politikası dolayısı ile Diyarbakır'daki camilerin dahi askerlere tahsis edilecek kadar yer sıkıntısı yaşanması sorunu meydana gelmiştir. (BCA, 030.10.0.0.192.318.5) Ayrıca söz konusu dönemde inşaat malzemelerinin üretilmemesi ve ithal edilememesi, mevcut ev sayısının şehirlerdeki nüfusa yetmez duruma gelmesi, zaten pahalılaştan hayat şartlarında konut fiyatlarında da iki-üç kat artışa sebep olmuş ve bu da ülke genelinde Mantraevler denilen gecekonduların yapılmasını beraberinde getirmiştir. 1948 yılına kadar büyük şehirlerde yirmi beş-otuz bin civarında gecekondular inşa edildiği tahmin edilmektedir. (Metinsoy, 2020: 237).

Bu fiyat artışları, ürün ve hizmet yetersizliği ile doğru orantılı olarak artan yoksul halk sayısı bu dönemde yardım faaliyetlerinin çok yoğun bir şekilde gerçekleştirilmesine sebep olmuştur. Ülke kaynaklarının büyük bir çoğunluğu askeri çalışmalara aktarılmıştır. Özellikle Hava Kurumuna büyük bir destek toplama çalışması yürütüldüğünü, *Diyarbakır Gazetesi*'nin neredeyse her nüshasında yapılan "Hava Kurumuna Yardım" çağrılarında anlamak mümkündür. İlhan Tekeli ve Selim İlkin yazdıkları *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si* isimli kitapta açıkça ifade etmiştir ki: İkinci Dünya Savaşı, savaşan ülkelerin yanı sıra savaşa girmeyenlerin de ekonomisini altüst eden bir savaştır. Bütün ekonomilerin savaş ekonomisine dönüşmesi topyekûn savaşın bir gerçeğiydi. (Tekeli, İlkin, 2014: 11).

Bu alışmada İkinci Dünya Savaşının başlaması ile ortaya çıkan ve Avrupa'yı birbirine kattıktan sonra dünya geneline yayılan savaş ortamı ve Türkiye özelinde yaşanan savaş dışı kalma çabalarına bağlı olarak, Diyarbakır'daki hayat incelenecektir. Bu amaçla yerel bir yayın olarak faaliyet gösteren *Diyarbakır Gazetesi* esas alınarak yürütülen alışmamızda, Diyarbakır'daki savaş algısı, savaşın takibi ile savaşın günlük hayata etkileri anlatılmaya çalışılacak.  bölümden oluşan bu çalışmanın yöntemi içerik analizidir, gazetenin 1939-1945 yılları arasında yayınlanmış 1420 nüshası incelenerek *Diyarbakır Gazetesi* özelinde İkinci Dünya Savaşı döneminde Diyarbakır'daki hayat koşullarıyla ilgili çıkarımlar yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİYARBAKIR GAZETESİNE GÖRE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKİYE

1.1. DİYARBAKIR GAZETESİNE GÖRE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKİYE’NİN KONUMU

“1876 ile 1914 arasında Avrupalı büyük devletler, başlıcaları Asya ve Afrika’da olmak üzere, yaklaşık onsekiz milyon kilometre karelik bir toprak parçasını ilhak etmeyi başardılar” (Mandel, 1995: 9).

Birinci Dünya Savaşı bu yayılcı kapitalist hamleler sonucunda ortaya çıkan karmaşayı ve dağılımdaki anlaşmazlığı çözememiştir. Bu sebeple Mandel, Birinci Dünya Savaşında yenilen Almanya’nın yenilgisinin baki olmadığını ve kapitalist düzendeki iddiasını korumaya devam ettiğini ifade etmektedir. Ancak bu sefer savaşın yeni bir aktörü olduğu fikriyle devam eden Mandel bu yeni aktörü sosyalist devrim olarak tanımlamaktadır. Ona göre Bolşevik ihtilali sonrası, Birinci Dünya Savaşının diğer yenik ülkelerinde de benzer bir devrimci hareket ve savaşın galibi ülkelerde de savaş karşıtı tavrın sebebiyet verdiği sol düşünceye kaymalar savaşın anlamını burjuva sınıfı için başkalaştırmıştı. Almanya’nın yayılcı politikası için Mandel şu sözleri söylemektedir:

“Dünya üzerindeki hegemonya için mücadele Avrupa bakımından Rus uzayının ele geçirilmesi tarafından belirlenecektir. Tüm kıtaya hakim olmadığımız müddetçe dünya politikası fikri gülünçtür... Eğer Avrupa’nın efendileri olursak, o zaman dünyada egemen bir konumumuz olacak” (Mandel, 1995: 16).

Mandel’e göre yalnızca Avrupalı devletler için değil, Japonya ve ABD gibi ülkelerin de en büyük endişeleri kıtanın Almanya egemenliğinde birleştirilme ihtimaliydi. (Mandel, 1995: 11) Bu egemenlik yarışının bir parçası olmak istemeyen Türkiye’nin, birçok baskı ve korkuya rağmen akıllıca hamleler yaparak kendisini bu yarışın dışında tutmayı güçlükle de olsa başarabildiğini vurgulamıştır. (Metinsoy, 2020)

“İkinci Dünya Savaşının itici gücü büyük kapitalist devletlerin tüm kıtaların ekonomisini sermaye yatırımı, tercihli ticaret anlaşmaları, parasal düzenlemeler ve siyasal hegemonya aracılığıyla hakimiyet altına alma ihtiyacıydı” (Mandel, 1995: 14).

Zekeriya Doğan’a göre 1930 sonrasında Türkiye’nin Avrupalı devletlerle normal ilişkiler geliştirmiş olması, Sovyetler ile olan ilişkilerini zayıflatmıştı. (Doğan, 2016: 28) Kahraman Gürbüz’e göre, 1939 Moskova Müzakerelerinden itibaren süregelen

Sovyetlerin Türkiye karşıtı politikası, *İkinci Dünya Savaşı'nda Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye'nin Tutumu* makalesinde görüldüğü kadarıyla Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşına Müttefikler lehine geç girmesine sebep olmuştur. (Gürbüz, 2007:366) Bir tarafta Akdeniz'i Türk gölü olarak gören ve faşizmi iliklerine kadar benimseyip dayatan Mussolini yönetimindeki İtalya ve önce tüm kıtadan başlayarak dünyaya hakim olma fikrinin itici gücü ile savaşan nasyonal sosyalist Almanya, diğer tarafta ise Mandel'in tabiriyle "hazmedeceğinden fazlasını yutmuş" İngiltere (Mandel, 1995: 17) arasında İkinci Dünya Savaşında Lozan Barış Antlaşması temelinde edindiği konumu muhafaza etmek (Özçelik, 2010: 253-269) adına denge politikasını benimseyen Türkiye, Müttefik Devletler ve Mihver Devletleri ile sadece belirli düzeyde Ticari ilişkiler yürütmüştür. Diplomatik anlamda dostluk anlaşmalarıyla konumunu ve bitaraf olma stratejisini sağlamlaştıran İnönü, Savaşın muhtemel kazananı aleni bir şekilde görülebildiğinde bitaraf olmaktan çıkıp Almanya ve Japonya'ya savaş açtığını bildirerek Müttefik Devletler tarafındaki yerini almıştır.

Ceren Utkugün Türkiye'nin tarafsızlık politikası ile ilgili *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'den Yunanistan'a Yapılan İnsani Yardım Faaliyetleri* makalesinde şu ifadeler yer vermiştir: Üyeleri Birinci Dünya Savaşını yaşamış bir hükümet olarak Türkiye savaşın ne getirdiğini ve ne götürdüğünü çok iyi bilmekteydi. Bu yüzden her ne olursa olsun fiili bir savaştan kaçınmıştır. "O yıllarda Türkiye'nin yapısı, kökleri önceki devirlere inen büyük bir cihazlanma yetersizliği içindeydi. Bu yaşantı İkinci Dünya Savaşında görev alan kuşağın kendine dönüşü ve kendi yetersizliğinin anlayışıydı". (Utkugün, 2016) Tarafların bütün keskin tavırlarına rağmen izlediği politikalar ile her türlü baskı ve tehditten birtakım fırsatlar yaratarak çıkmıştır, Türkiye savaş bittiğinde Merkez Bankasında savaşın başladığından daha fazla altın ile ayakta kalmıştır.

"Türkiye, savaş süresince de alınan önlemler ve izlenen politikalar sonucu dış ticaret fazlası vermeye devam etmiştir. Türkiye'nin dış ticaretinin fazla vermesi Merkez Bankası'nda altın stoklarının sürekli artışını da beraberinde getirdi. 1944 yılında TBMM'de yapılan müzakereler sırasında "Mihver memleketlerine satılmış maldan bir gram altın Merkez Bankamızın kasasına girmemiştir" diyerek Merkez Bankası'nın altın stokundaki artışın, Müttefiklerden yapılan bir istikraz ve Müttefiklere yapılan ihracat fazlasından doğduğu söylenmiştir. Oysa Celal Bayar, bir ay sonraki bütçe müzakerelerinde Almanya'dan ihracat karşılığı gelen altınlardan söz etmektedir" (Tekeli, İlkin, 2016: 218).

Cahit Kayra'nın *Varlık Vergisi* kitabına göre Türkiye'nin dış politikasının temeli: tarafsız kalmak, savaşa dahil olmamak, taraflar arasında denge kurmak, toprak bütünlüğünü korumak ve serüvenlere kalkışmamaktır. (Kayra, 2018: 29)

1.1.1. Diyarbakır Gazetesine Göre Türkiye ve Müttefik Devletler

Büyük Buhran sonrası dünya siyaseti Revizyonist ve Anti-Revizyonist ülke grupları arasında gerilmeye başlamıştır. Bu gerginliğin 1935 sonrası somutlaşması Türkiye'yi tedirgin etmiş ve boğazlar konusunda adım atmaya itmiştir. Çünkü Lozan sonrası boğazların milletlerarası komisyon tarafından yönetiliyor olması Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye atıyordu, bu sebeple Türkiye boğazlar sözleşmesine taraf devletlere birer nota göndererek sözleşmenin değişmesini talep etmiştir. (Doğan, 2016: 35) Bunun bir sonucu olarak 1936 yılında imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde İngiltere'nin Türkiye'den yana destek vermesiyle Türk-İngiliz ilişkileri iyi yönde ilerlemeye başlamıştır. (Özçelik, 2010: 253-269) 1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşında bitaraf olma politikası ile hareket eden Türkiye, İngilizler ile olan ilişkilerini doğru mesafede tutmaya odaklanmıştır.

Öte taraftan yakınlaşmakta olan Almanya ile Sovyetler arasında 1939 yılında 10 yıl süreyle imzalanan "Dostluk ve Saldırmazlık" paktına eklenen bir gizlilik protokolünde, Doğu Avrupa'nın tamamı Almanlar ve Sovyetler arasında paylaşıldığından mütevellit (Tuncer, 2012: 44) daha önce Polonya'yı aralarında paylaşan Sovyetler ile Almanya'nın Türkiye için benzer bir paylaşım yapabilme potansiyeline sahip oldukları kanaatinde olan Türkiye, Balkanlarda ilerleyen Almanya ve Arnavutluk'u işgal eden İtalya karşısında ciddi bir endişeye kapılmıştır. (Doğan, 2016:95) Bu sebeple Türkiye tarafsızlığını muhafaza ederken, olası bir saldırıda destek alabileceği devletlerin varlığını sağlamak üzere müttefiklerle ilişkilerini kuvvetlendirmek yönünde adımlar atmıştır. Bu anlamda İngiltere ile başlayan görüşmeler 12 Mayıs 1939'da sonuçlanarak ortak bir deklarasyonla ilan edilmiştir, Fransa'da bu ortaklığa dahil olmak istemiş ancak Türkiye Hatay sorunu sebebiyle Fransa'nın bu ortaklığa dahil olmasını istememiştir. Bu süreçte Türkiye bağımsız bir devlet statüsündeki Hatay'ın Türkiye topraklarına katılması yönünde politika izlemiş ve bu isteği Fransa tarafından kabul edilerek iki ülke arasında 12 Mayıs 1939'da Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla sonuçlanan bir anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu Hatay anlaşmazlığının ortadan kalkmasıyla Türkiye-Fransa ortak deklarasyonu

imzalanmıştır. (Doğan, 2016: 97-98) Mehmet Arif Demirer, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak TBMM'de yaptığı ilk konuşmasını yaparken bu anlaşma ile ilgili yer verdiği şu sözlerini aktarmıştır:

“Avrupa buhranı, sulhu korumağa matuf gayretlerin zaman zaman ümid verici safhalarından sonra büsbütün alevlenmiş ve nihayet harb faciasının patlaması bir emrivaki olmuştur. Sizin samimi hissiyatınıza da tercüman olduğuma emin olarak bu halden derin elem ve hüüzün duyduğumuzu saklayamam. Cumhuriyet Hükümeti, bütün bu devrelerde, sulha hizmet etmek ve kendi masuniyetini temin eylemek gayretini esaslı vazife telakki etti. 12 Mayıs'ta İngiltere ve 23 Haziran'da Fransa Hükümetleriyle kararlaştırmış olduğu beyannameler, bu gayretin mahsulüdür.” (Demirer, 2016: 21-22).

Bu deklarasyonları takiben üç ülke arasındaki görüşmeler devam etmiş ve 19 Ekim 1939 tarihinde Türk-İngiliz-Fransız ittifak anlaşması imzalanmıştır. (Doğan, 2016: 106) Almanya'nın Çekoslovakya'yı alması Türkiye'nin bu anlaşmayı imzalamasında bir diğer önemli etkidir. İngilizler ve Fransızlar ile imzalanan pakta göre Avrupa'da bir savaş çıkarsa ve bu savaş Akdeniz'e kadar ilerlerse Türkiye İngiliz ve Fransız devletlerinin yanında mücadele verecekti, aksi bir durumda, yani saldırıya uğrayan Türkiye olursa bu devletler de Türkiye'ye destek vereceklerdi. Çünkü Sovyetler 1936 yılında imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nden dolayı duyduğu memnuniyetsizliği ifade etmeye devam etmiştir ve buna ek olarak Mussolini İtalya'sında yürütülen temel politikalarından biri de Akdeniz yayılmacılığıydı çünkü Mussolini Akdeniz'i bir “İtalyan Gölü” olarak nitelendirmiştir. Ancak savaş başladığında Türkiye antlaşmanın içerisinde lehine kullanabileceği bir madde olan Sovyet çekincesi kısmına dayanarak savaştaki tarafsızlığını muhafaza edebilmiştir. (Özçelik, 2010: 253-269).

1940 yılında Reuters gazetesindeki haberlere dayanılarak İngiliz-Türk ticaret müzakerelerinin ilerlediği ile ilgili yazılan bir makalede, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin İngilizlerin lehine olduğu ancak yeni müzakereler sonucunda İngiltere'nin Türkiye'den daha fazla mal alarak bu aşırı eşitsizliğin biraz hafifletilmesinin ümit edildiği belirtilmiştir. (Diyarbakır, 7 İkinci Kanun (Ocak) 1940) Ayrıca Türkiye, İngiliz ve Fransız devletlerle imzalamış olduğumuz anlaşma çerçevesinde savaşın ilk yıllarında bu iki ülkeden borç alma imkânı bulmuştur. Hatta Müttefikler ile Almanya arasındaki Türkiye'yi tarafına çekme rekabeti, borç verme konusunda da varlığını sürdürmüştür. Bu anlamda Türkiye savaşın ilk yılında bir taraftan müttefik devletlerden borç alırken bir

tarafından da Almanya'dan belli bir meblağ karşılığında silah alabilmiştir. (Tekeli, İlkin, 2016: 61).

“Türk – Yunan Ticaret Anlaşmaları ve Yunan Gazeteleri” başlıklı habere göre Yunan Gazeteleri Ankara'da iki ülke arasında başlayacak olan ticaret müzakerelerinde kurulacak olan ticari ilişkilerin her zamankinden daha fazla arzu edilmekte olduğunu ve bu ilerlemenin Avrupa Harbinin (dünya savaşından bu şekilde bahsedilmiş) sebep olduğu zarar ziyarı bir nebze telafi edeceği ve iki ülkenin lehine olduğunu dile getirmiştir. (Diyarbakır, 9 İkinci Kanun (Ocak) 1940) Bu dönem denge sağlamak hususunda özellikle müttefiklere önem verilmiştir. Bu anlamda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1940 yılının Mart ayında İngiliz ve Fransız Doğu Hava Komutanlarını makamında ağırlamıştır (Diyarbakır, 14 Mart 1940). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Savaşın ilk yıllarından 1940 yılının Nisan ayında, Fransız, İngiliz ve Romanya Büyükelçilerinin ziyaretlerini kabul etmişlerdir. (Diyarbakır, 30 Nisan 1940).

Gazetenin ilgili sayısının neredeyse yarısını kaplayan bir habere göre İngiliz Dışişleri Bakanı ve Genelkurmay Başkanı müşterek menfaatleri müzakere etmek (Diyarbakır, 28 Şubat 1941) üzere Ankara'ya gelmiş, gelişlerinden hemen önce tren garı baştan başa İngiliz ve Türk bayrakları ile süslenerek, Dışişleri Bakanı, Orgeneral, Ankara Valisi, Yunanistan, Polonya, Hollanda, Belçika ve İngiliz Büyükelçileri ve birçok devlet ve diplomasi adamı, kalabalık bir halk kitlesi tarafından bando takımı eşliğinde büyük bir coşku ve tezahüratlarla karşılanmışlardır. (Diyarbakır, 27 Şubat 1941) Bu ziyaretten kısa bir süre sonra Parapalas otelinde yaşanmış bir patlama dolayısıyla zarar görenlerin zararlarının giderilmesi amacıyla İngiliz Büyükelçisi tarafından beş bin lira bağış yapılmıştır. Yapılan haberde bu paranın daha önce İngiltere'nin Sofya elçisi tarafından verilen bin liradan ve İngiltere Ticaret Kooperasyonunun bağışlamış olduğu bin liradan ayrıca bir para olduğu özellikle belirtilmiştir. (Diyarbakır, 19 Nisan 1941).

8 Temmuz 1941 tarihinde yayınlanan bir habere göre İngiliz uçakları, Türk karasularında bir Fransız gemisini batırması ve bu saldırı sırasında limanımıza birtakım maddi zararlar vermiştir. Bu yüzden Türkiye İngiltere'yi bu tavrından dolayı protesto etmiştir. (Diyarbakır, 8 Temmuz 1941) Ancak İngilizlerin, yapılan incelemeler sonucunda verilen hasarın kasti olarak verilip verilmediğinin anlaşılması ve verilen hasarın boyutunun belirlenmesi için yapılan incelemeler sonucunda zararı tazmin

edeceklerini bildirmeleri ile sorun ortadan kalkmıştır. Sonrasında yapılan görüşmelerde ise savaşta tarafsız tavrını korumak isteyen Türkiye, Müttefik Devletlerin savaşa girme ısrarları karşısında hep silah ve savaş materyalleri eksikliğini öne sürmüştür. İç siyasi birtakım sınırlamalar dolayısıyla İngiltere'ye borç veremeyen ABD, İngiltere'ye yardım noktasında bunun bir engel teşkil etmemesi için 1941 yılında "Ödünç Verme ve Kiralama" yasasını çıkarmıştır. (Tekeli, İlkin, 2016) Türkiye'nin öne sürdüğü bu askeri yetersizlik sorunları karşısında Amerika başkanı Roosevelt Türkiye'nin de Ödünç Verme ve Kiralama Kanunları hükümlerinden faydalanabileceğini ve Türkiye'nin müdafaasının Birleşik Devletlerin müdafaası için hayati bir önem taşıdığını ifade etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin ihtiyaçlarının mümkün olduğunca hızlı bir şekilde karşılanmasını emretmiştir. (Diyarbakır, 5 Birinci Kanun (Aralık) 1941) Bu hamlesiyle Türkiye savaşa girmemek için hem gerçekçi bir sebep göstermiş hem de askeri yardım almayı sağlamıştır. Savaş yıllarında Türkiye akaryakıt ve makine yağı ihtiyacının tamamını dış ülkelerden karşılamaktaydı, 1942 yılında İngilizler Türkiye için on iki bin tonluk bir miktar ayırmıştır. Daha önceki yıllardan beri akaryakıt ihtiyacını Romanya'dan karşılayan Türkiye 1941 yılında Romanya'nın, Almanya'nın denetimine girmesinden sonra İngilizlerin baskılarına rağmen bu ticarete devam etmiştir. (Tekeli, İlkin, 2016: 356) Bu süreçte Müttefik Devletler ile ticaret ve dostluk anlaşmalarını muhafaza edebilmek adına atılan diplomatik adımlar kapsamında Savaşın Londra üzerindeki etkilerini yakından görüp yazabilmek için Türk gazetecilerden oluşan bir heyet Londra'ya gitmiş ve burada ilgili alanlarda gezdirilmek üzere hükümetçe karşılanmışlardır. (Diyarbakır, 7 Eylül 1942) İkinci Dünya Savaşı başlangıcından itibaren Türkiye, stratejik konumunun öneminden dolayı sürekli olarak Müttefik ve Mihver Devletlerin yoğun baskısı altında kalmış, her iki grup da Türkiye'yi kendi saflarında savaşa sokmak istemiştir. Bu çerçevede Türkiye ile ikili askerî iş birliği ve yardım anlaşmaları imzalamışlardır. Hüsnü Özlü'nün *İkinci Dünya Savaşı'nda, Türkiye'ye Gelen İngiliz Heyetleri ile Yapılan Görüşmeler ve İngiltere'den Alınan Askerî Yardımların Sonuçları* isimli çalışmasında görülüyor ki İngiltere bu konuda Türkiye üzerinde daha etkili politika izlemiş ve Adana Görüşmeleri ile Türkiye üzerindeki baskısını artırmıştır. Bu görüşmelerde Türkiye'ye yapılacak askeri yardımların programı ve planı yapılmış, birçok İngiliz heyeti incelemelerde bulunmak üzere Türkiye'ye gelmiştir (Özlü, 2013: 94). Temsil ettiği İngiliz hükümeti Türkiye'nin savaşa girmek için henüz istekli olmadığı gerekçesiyle her

ne kadar bu hamleyi desteklememişse de Churchill amacının Türkiye'yi savaşa ikna etmek değil, güvenlik problemlerini görüşmek ve bu anlamda adımlar atmak olduğunu belirtmiştir. Nitekim Churchill tam olarak bu ifadelerle Türk yetkililerle görüşmüştür. Tuğrul Otaç, Churchill'in görüşmelerden önce İnönü'ye Türk Ordusu'nun silah eksikliğini gördüğünü belirttiğini ifade etmiştir. Bu sebeple Türkiye'nin savaşa girmesi dâhilinde Churchill İnönü'ye İngiltere-ABD ortaklığında 25 uçak filosu gönderebileceğini vaat etmiştir. (Otaç, 2019: 106) Doğan ise, Churchill'in Adana ziyareti ile ilgili olarak şunları aktarmıştır:

“Churchill'in kafasında hayata geçirmeye çalıştığı ve Türkiye'ye kabul ettirmeye çalışacağı üç aşamalı bir plan söz konusuydu. Bu planlara aslında Kazablanka'da karar verilmişti. Buna göre; Türk ordusu modern silahlarla donatılacak, Müttefik Devletler Türk toprak ve üslerinden yararlanacak ve Türkiye Müttefik Devletler safında savaşa katılacaktı. ...İnönü'nün zihnini asıl meşgul eden mesele ise, Türkiye'ye yönelik bir Rus tehdidi karşısında İngilizlerin buna yönelik nasıl bir tavır sergileyecekleri hususuydu. ...Churchill Türkiye'nin muhtemel bir Sovyet tehdidine karşı kendisini koruyabilmesi için en güvenli yolun savaşa katılması olduğunu söylemişti” (Doğan, 2016: 118-119).

Churchill, ABD ve İngiltere'nin Türkiye'ye savunma gücünü arttırma konusunda destek verebileceklerini ve bu destekler sonrasında savaşa müttefiklerin yanlarında girmeleriyle savaş sonrasında sağlam bir statüye sahip olacağını ifade etmiştir. Kısacası 30 Ocak 1943'te Churchill, Adana'ya 1943 yılının ikinci yaz bitimine kadar Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşına girmiş olmasını sağlamak niyetiyle gelmiştir. Bazı tarihçiler İnönü'nün bu görüşmeye katılmasının iki hedef çerçevesinde olduğunu düşünmektedir: ilki, Sovyetlere karşı İngiltere'yi uyarmak, ikincisi ise savaş malzemesi sevkiyatını hızlandırmak. (Tuncer, 2012: 121) Müttefik devletlerce sağlanan askeri yardımlardan İngilizlerden alınan denizaltılarının akümülatörlerini doldurmak için alınan Işıl gemisi törenle bayrak çekildikten sonra teslim alınmıştır. (Diyarbakır, 1 Şubat 1943) Osman Yalçın'ın konuyla ilgili kaleme aldığı *İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi* makalesine göre Adana görüşmelerinin yapıldığı ve işlerin İngilizlerin istediği gibi yürüdüğü süreçte İngiliz basını Türkiye lehine yazılar yazmışken görüşmelerin uzadığı ve tıkandığı süreçte ise Türkiye aleyhine yazılar yazmıştır. (Yalçın, 2011: 721) Bu karşılıklı yakın ilişkilerin ve savaşın sonunun görülebilir olmasının ardından Türkiye'nin önce Almanya sonra da Japonya ile olan

ilişkilerini kesmesi İngiltere tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. İngiltere, Japonya'nın artık Türkiye'ye gelerek buradaki ve Balkanlardaki durumu Almanya'ya iletemeyecek olmasından memnuniyet duymuştur. (Diyarbakır, 8 Ocak 1945).

İngiltere'nin savaşı kaybetmesi durumunda Almanya'nın gerekli ekipman ve mühimmatı toplar toplamaz yönünü Güney Amerika'ya çevirerek yıkıcı bir savaşa gireceğini düşünen Roosevelt ise bu savaşta İngiltere'nin yanında yer almıştır (Mandel, 1995: 17) ve hamlelerini çoğunlukla desteklemiştir. Cumhurbaşkanı İnönü, Kahire'de ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill ile görüşmüştür. Bu görüşmeyi takiben yayınlanan resmi tebliğ şöyledir: Roosevelt, İnönü ve Churchill 6 Aralık 1943 tarihinde Kahire'de buluşmuşlardır. Görüşmelerine İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Türkiye Dışişleri Vekili Numan Menencioğlu ve Harry Hopkins eşlik etmiştir. Türkiye Devlet Reisinin bu konferansa iştiraki İngiltere ve Türkiye'yi birbirine bağlayan ittifakın ve Türkiye ile Amerika ve Sovyet Rusya arasındaki sağlam dostluk ilişkilerinin basit bir tezahürü olmuştur. Roosevelt, İnönü ve Churchill genel siyasi durumu gözden geçirmişler ve bu siyasi durumun üç ülkeden her birinin kendisine ait ve karşılıklı menfaatleriyle olan ilgisi üzerinde dikkatle durmuşlardır. Kahire görüşmeleri ilgili dört devletin ilişkilerinin geleceği için çok faydalı ve verimli olmuştur. (Diyarbakır, 13 1.ci Kanun (Aralık) 1943).

Kahire görüşmelerinden bir süre sonra Churchill'in avam kamarasında yaptığı söylevde Türkiye ile ilgili sarf ettiği cümleler *Diyarbakır Gazetesi*'nde şöyle aktarılmıştır:

“Geçen ilkteştirnde İtalya'nın yıkılması üzerine Ege Denizinin kontrolünü ele almak ve keza başlıca İtalyan adalarını ele geçirmek için gereken kuvvetleri temin etmeğe muvaffak olamadığım zaman uğradığım büyük inkisara muhakkak ki Türkiye'nin ifrata varan ihtiyatlı hattı hareketi de inzımam etmiştir. Türkiye'nin şubat veya martta cüretle harbe girebileceği veya hiç değilse hava harekâtı için gereken üsleri verebileceği hususunda beslemiş olduğumuz ümitler kaybolmuştur, Türkiye'ye yalnız 1943'te yirmi milyon İngiliz liralık Amerikan ve İngiliz silahları verdikten sonra bunu kestik ve Müttefiklere teveccüh beslediğini kesretle söyleyen ve bundan şüphem olmayan Türkiye'yi muzaffer birleşmiş milletlerin yanında yer almağa artık teşvik etmez olduk. Fakat geçen yılın sonunda ve bu yılın başında Türkler tehlikeyi büyümsediler, askerleri de Rusların cenup Rusya ve Kırım'da hareket kabiliyetleri hususunda büyük bir bedbinlik gösterdiler.

...Tehlikeyi büyümseyen Türk dostlarımız malzeme taleplerini o derece arttırdılar ki hatta sadece münakele ve müvasala vasıtaları nazarı itibara alınsa bu malzeme daha onlara varmadan belki de harp bitmiş olacaktır. Binaenaleyh Türkiye'nin silahlandırılması işine teessüfle nihayet verdik. Çünkü öyle muhtemel gözüküyor ki Ege denizinde uğradığımız inkisara rağmen müttefikler Balkanlarda ve umumiyetle cenup doğu Avrupa'nın her tarafında harbi Türkiye karışmaksızın da kazanabileceklerdir. Bununla birlikte Türkiye'nin müzaheretini büyük bir yardım teşkil edeceği ve işleri tesri eyleyeceği de aşıkardır. Karar hiç şüphesiz ki Türkiye'ye aittir ve biz bizzat kendimiz ve bizim yanımızda savaştan diğer milletler için muhtaç olduğumuz malzemeyi veremeyeceğimizi ileri sürmekten başka hiçbir baskıda bulunmuş olmayacağız. Ancak Türkiye'nin şimdiye kadar takınmış olduğu ve takınmakta bulunduğu vaziyet benim fikrimce sulh sırasında Türklere müttefiklere iltihak ettikleri takdirde elde etmiş olacakları kuvvetli mevki temin edemeyecektir. Bununla beraber Türk Hükümetinin güzel hizmetlerini ve yakın zamanlarda bize yaptığı parlak jesti söylendiğine göre bunu Reiscumhur İsmet İnönü'nün şahsi teşebbüsü üzerine yapmıştır. Almanya'ya krom ihracatının tamamıyla durdurulmasıdır. ...Bu böyle olunca Türk milletinin iş birliği hareketi yüzünden katlanacağı fedakarlıkları başka ithalat çareleriyle telafiye çalışacağız. ...Türkiye'nin ve Büyük Britanya'nın uzun bir tarihleri vardır. Türklere bizimle münasebete harpten evvel ve işler çok karanlık gözüküğü bir sırada giriştiler ve müşkül anlarda ellerinden geleni yaptılar". (Diyarbakır, 31 Mayıs 1944).

Bu konuşmanın yayınlanmasından yaklaşık iki ay sonra Türkiye, Almanya ile siyasi ve iktisadi münasebetini bitirme kararı aldı. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada savaştan önceki yıllardan beri Mihver Devletlerinin istila hamlelerinden bugüne kadar yaşanan olayları ve Türkiye'nin yurttan ve cihanda sulh idealine bağlı kalarak nasıl çalıştığını, İngiltere ile olan ittifak anlaşmasında bağlılık ve hizmetlerini, Türkiye'nin atlattığı tehlikeleri anlattıktan sonra İngiltere'nin, Almanya ile olan siyasi ve iktisadi ilişkilerimizi kesmemizi istediğini ve Amerika'nın da bunu desteklediğini, bu sebeple yaşanacak güçlüklerle mücadele etmek üzere İngiltere ve Amerika'nın iktisadi yardımlarda bulunacağını ve hükümetin verdiği cevapta Türkiye'nin bunu Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunacağını bildirmiş ve siyasi ve iktisadi ilişkilerin sona ermesinin savaş anlamına gelmediğini belirterek konuşmasını bitirmiştir. Sonrasında bu teklif oylama sonucu kabul edilmiştir. (Diyarbakır, 2 Ağustos 1944) Almanya ile siyasi ve iktisadi ilişkilerin kesilmesini takiben Churchill Avam kamarasında yaptığı konuşmada Türkiye'nin Britanya ile dostluğunun

savaştan çok daha önce başladığını vurgulayarak başlamıştır, ardından savaş başladığı dönem Türkiye'nin büyük ve güçlü bir ordusunun olduğunu ama artık modern silahların kullanıldığı bir döneme girildiği için ve Türkiye'nin de Birinci Dünya Savaşından beri aynı şekilde muhafaza ettiği ordusunun bu modern silah teçhizatına sahip olmadığı için savaşa girme çekincelerini ve bu gecikmeyi anlayışla karşıladığını fakat bu noksanların şimdi fazlasıyla telefi edilmiş bulunduğunu ifade etmiştir. Sözlerini Türk-Alman siyasi ve iktisadi ilişkilerinin bittiğini haber veren coşkulu bir edayla sürdüren Churchill Türkiye'ye Almanya ve Bulgaristan'dan olası saldırıların söz konusu olabileceğini, bunu Türkiye ile birlikte karşılayacaklarını açıkladıktan sonra Türk-Rus dostluğunun geliştirilmesi gerektiği ve iyi bir iş birliğinin lazım olduğunu söylemiştir. (Diyarbakır, 4 Ağustos 1944) Bu konuşmadan yaklaşık altı ay sonra Türkiye, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ettiğini duyurmuştur. Olağanüstü toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisinde Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere katılarak Japonya ve Almanya'ya savaş açması teklifi kabul edilmiştir. (Diyarbakır, 23 Şubat 1945) Türkiye, Amerika dahil dört ülke tarafından San Francisco Konferansına davet edilmiştir. (Diyarbakır, 7 Mart 1945).

İngiltere ve Fransa iki hedef temelinde Almanya'ya savaş açmışlardı: Bunlardan ilki Polonya'ya verdikleri sözü tutup Polonya'nın bağımsızlığını sağlamaktı, diğeri ise kendileri için nihai hedefti, bu hedef ise muhtemel bir tehdidi yani Almanya'yı ortadan kaldırmaktı. Ancak nihayetinde bu iki hedefe de ulaşamadılar: Hem Rusya'nın Polonya'yı hakimiyeti altına almasına boyun eğmek zorunda kaldılar hem de Hitler'i yıkmak için gösterdikleri çabalar geride mahvolmuş bir Avrupa bıraktı, yeni ve daha büyük bir tehdit karşısında fazlaca zayıflatıldı. Britanya ise komşularıyla beraber Birleşmiş Milletlere tabi bir zavallı haline gelmiştir. (Hart, 2019: 6) Hart'a göre ise savaşın bütün görünüşü, Hitler'in 1941'de Rusya'yı istila etmesiyle tamamen değişmiştir. (Hart, 2019: 195) Çünkü bu tarihe kadar aralarında bir Dostluk ve Saldırmazlık Paktı bulunan bu iki ülkenin aynı tarafta savaşa gireceğinden şüpheleniyordu. Özellikle Türkiye bu durumun endişesini fazlaca yaşamış ve bu endişeyi savaş dönemi politikalarına da yansıtarak bu anlamda hamleler yapmıştır.

1.1.2. Diyarbakır Gazetesine Göre Türkiye ve Mihver Devletleri

Mihver Devletler Almanya ve İtalya'nın başını çektiği bloktur. Aziz Tutsak'ın ifadeleriyle 1933 yılı Ocak ayında Reich şansölyesi olarak atanışının ardından, Hitler ile

partisi, Hitler'in partideki üstün pozisyonunu Alman devletine aktarmak için yoğun çaba sarf etmişlerdir. "Führer ve Reich Şansölyesi" makamının kurulduğuna dair yasa ile resmen sağlanmıştı. Böylece Hitler sadece Nazi Partisi'nin değil, resmen Alman halkının da artık lideri olmuştur (akt. Tutsak, 2017: 195) 1933 yılında Hitler, iktidara gelmesini takiben Türkiye'de propaganda oluşumuna girişmiştir. Nazi istihbarat birimleri İstanbul'da yerleşmeye başlamıştır. Gazeteler, radyolar ve haber ajansları Hitler Almanya'sının temel propaganda araçlarıydı. Türkiye'deki Alman propaganda çalışmaları bir süre sonra İngiliz propagandaları aracılığıyla engellenmeye çalışılmışsa da 1939 yılı baharına kadar Alman propagandasının daha etkin olduğunu söylemek mümkündür. Bunun en somut bir göstergesi olarak ise Türk basınının her türlü saldırgan tavrına rağmen Alman taraftarı tavır sergilemesi gösterilebilir. Ancak 1939 yılı mart ayı itibari ile Almanya'nın Prag hamlesinden sonra Türkiye'nin Almanya'ya bakış açısı değişmiştir. Prag darbesini takiben, Almanya'nın Romanya'ya bir ekonomi anlaşmasını zorla imzalatmasıyla Türkiye Balkanlardan yaklaşan bu tehdit karşısında endişe duymaya başlamıştır. Tüm bu olayları takiben 1939 yılının nisan ayında İtalya'nın Arnavutluk'u işgaliyle Türkiye topyekûn bir endişeye kapılmış ve Almanya konusunda bakış açısı tamamen değişmiştir. (Doğan, 2016: 94-95).

Almanya'nın Türkiye ile yaptığı ticari anlaşmalar arasından en önemlisi Almanya'nın 1939 yılında krom ithalatının %60'ını karşılayan Türk-Alman anlaşmasıdır. (Tekeli, İlkın, 2016: 215) 1940 yılında Türkiye ve Almanya arasında bir ticari anlaşma daha imzalanmıştır. (Diyarbakır, 26 Temmuz 1940) Ancak bu anlaşmanın öncesinde boğazlar sözleşmesi dolayısıyla Türkiye karşıtı Sovyetler ile Almanya arasında kurulan yakın ilişkiler Türkiye'yi tedirgin etmekteydi. 1939 yılında Rus Dışişleri Bakanlığına getirilen Molotov'a göre Müttefik devletler Almanya'yı Rusya'ya karşı kışkırtmaktaydı, bu yüzden Molotov'un göreve gelmesiyle birlikte Rusya, Almanya yandaşı politika izlemiştir. (Tuncer, 2012: 48) Nitekim Müttefik Devletlerin Türkiye'yi savaşa kendi taraflarında girmeye ikna etme çabalarının temelinde de bu realite vardı; Almanya ve Sovyet Devletlerinin Polonya örneğinde olduğu gibi aralarında yapacakları bir anlaşma ile Türkiye'yi de paylaşacakları fikri. Almanya Bulgaristan'a saldırıp buradaki toprakları işgal ettikten sonra Türk Hükümeti büyük bir tedirginlik duysa da Hitler bir açıklama yaparak Bulgaristan'a yapılan saldırının Türkiye ile devam etmeyeceğini bildirmiştir. (Özçelik, 2010: 253-269) Ancak Almanya'nın tarafında yer alan Bulgaristan Hükümeti

ise Türkiye'ye yapmakta olduğu buğday ihracatına son vermiştir. (Diyarbakır, 9 Ağustos 1940) Almanya büyük ölçüde Türkiye'yi tarafına çekmek yerine, Müttefik Devletler ile Almanya karşısında bir anlaşma imzalamasını engelleme çalışmaları yürütüyordu. Tam olarak bu amaca hizmet etmesi için 7 Nisan 1939 yılında Franz von Papen'i Türkiye'deki Alman Büyükelçisi olarak atadı. (Tuncer, 2012: 50).

Alman-Sovyet paktı sonrasında Türkiye ile Sovyetler arasında birtakım görüşmeler başlamıştı, çünkü Almanya Sovyetlere Türkiye'nin tarafsızlığının korunması hususunda baskılar yapmaya başlamıştı. Bu görüşmeler Saraçoğlu'nun Rusya'ya gitmesi ile karara bağlanacaktı ve Türk-Sovyet ilişkileri için bir fırsat olabilirdi, Türkiye Batı ile Sovyetler arasında bir köprü görevi üstlenmeyi ümit ediyordu. Ancak İngiltere ise tam aksi bir endişe taşıyor, Sovyetlerin baskı ile Türkiye'yi Mihver Devletlerinin yanında savaşa girmeye ikna edeceğini düşünüyordu. Ancak Türkiye bu noktada güzel bir strateji uygulamış ve müttefiklerin bu kuşklarını kuvvetlendirmek üzere, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, İngiltere'ye Saraçoğlu'nun Moskova'da baskıya maruz kalacağını ve İngiltere'nin tereddüt etmesi durumunda bunun Türkiye üzerinde çok kötü bir etki yaratacağını söyleyerek İngiltere'yi istediği yere getirmiştir. Aslında Moskova'ya giden heyetin asli görevi iki ülke arasında bir yardımlaşma anlaşmasının imzalanması olsa da Rusya boğazlarla ilgili birtakım taleplerle gelince heyet birçok ülkenin imzasını taşıyan Montreux Boğazlar sözleşmesinin maddelerinde değişiklik yapamayacaklarını, gelme amaçlarının bu olmadığını belirterek görüşmeleri sonlandırmıştır. (Tuncer, 2012: 57) Alman ve Sovyet Dışişleri Bakanlarının Hitler'in de katılımıyla 1940 yılında Berlin'de gerçekleştirdikleri görüşmede, Türkiye'de ele alınmış ve iki ülke arasında pazarlık konusu olmuştur. Alman Dışişleri bakanı Mihver Devletlerinin Türkiye'ye yönelik ortak bir ekseninde hareket etmelerini önermiş ve Sovyetlerin boğazlar ile ilgili rahatsızlığını anlayışla karşıladığını ifade etmiş, Hitler ise Almanya'nın, Boğazlar konusunda Sovyetler lehine bir tavır sergileyeceğini söylemiştir. (Tuncer, 2012: 80).

1 Mart 1941 tarihinde Cumhurbaşkanı İnönü, İngiltere Dışişleri Bakanını ve Genelkurmay Başkanını ağırlamıştır. (Diyarbakır, 1 Mart 1941) İngilizlerin ziyareti ve görüşmeleri takiben 5 Mart 1941 tarihinde yapılan bir habere göre Adolf Hitler, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye Türkiye'deki Almanya Büyükelçisi aracılığı ile şahsi bir mesaj iletmiştir. Buna ithafen Cumhurbaşkanı İnönü de teşekkürlerini iletmiştir.

(Diyarbakır, 5 Mart 1941) İngiliz misafirlerin Türkiye'yi saflarında savaşa sokmak istedikleri aşıkardı, bu görüşmenin ardından Türkiye'nin tarafsızlığını korumaya devam etmesinden kaynaklı Hitler şahsi bir mesaj iletmiştir. Cumhurbaşkanı İnönü, Adolf Hitler'e bizzat bir mektup yazmış ve bu mektubu Almanya'daki Türk Büyükelçisi aracılığı ile bizzat kendisine iletilmiştir. Adolf Hitler de bu mektup karşısında Cumhurbaşkanı İnönü'ye teşekkürlerini iletmiştir. (Diyarbakır, 22 Mart 1941) Mehmet Arif Demirer, "İnönü'den İkinci Dünya Savaşı" kitabında Hitler ve İnönü arasındaki mektupların tam metnini yayımladı. (Bkz: Demirer, 2016: s. 29-35) O mektuplardan 1 Mart 1941'de Hitler tarafından İnönü'ye yazılan mektuptan bir kısım şöyledir:

"...Ben de Ekselans, size bu fırsattan yararlanarak resmen bildiririm ki, Almanya'nın bu önlemleri, hiçbir şekilde Türkiye'nin toprak bütünlüğüne veya siyasi yapısına yönelmiş değildir. Aksine, birlikte yürüttüğümüz büyük ve hayati savaşın hatıralarıyla ve bu savaşı izleyen ıstıraplı yılların hatıralarıyla dolu olarak size Almanya ve Türkiye arasında gerçek dostluğa dayanan bir iş birliği için gelecekte dahi bütün koşulların var olduğuna kesin olarak inandığımı belirtmek isterim. ...Bu mektubumu ekselans, Almanya ile Türkiye arasındaki ilişkileri hiçbir şart altında kötüleştirmemek, aksine mümkün olan her şekilde iyileştirmek ve uzak gelecekte dahi iki taraf için verimli olacak şekilde düzenlemek yolundaki içten isteğimin bir dile getirilmesi olarak kabul ediniz." (Demirer, 2016: 30-31).

Demirer'in aktardığı mektuplardan, 12 Mart 1941 tarihinde İnönü'nün Hitler'in mektubuna cevaben yazdığı mektuptan bir kısım şöyledir:

"...Türkiye, arazisine ve tamamıyetine şu veya bu devletler grubu arasındaki siyasi-askeri kombinasyonlar zaviyesinden bakamaz ve mukaddes masuniyet hakkının herhangi bir ecnebi memleketin zaferi bakımından mütalaa olunmasını kabul edemez. İşte bu sebeptendir ki, milli toprağına vaki olacak her tecavüze karşı koymaya azimlidir. ...İşte bunun içindir ki, bu hususta her türlü sui tefehümün önüne geçmek kaygısı Ekselansları tarafından verilen teminatı büyük bir memnuniyetle senet ittihaz eyledim ve müteyakkızane nöbetine eskisi gibi devam edecek olan Türk ordusunun Reich Hükümeti, Cumhuriyet Hükümeti'ni bu vaziyetini tebdile mecbur kılacak kararlar ittihaz etmedikçe Alman kıtalarına karşı aynı hattı hareketini muhafaza eyleyeceğini, ben de ekselanslarına temin etmek isterim. ...Ekselanslarının mesut teşebbüsleri sayesinde aramızda vukua gelen bu noktai nazar teatisi muhakkak ki, Türk-Alman münasebatının normalleşmesine ve iyileştirilmesine

yardım edecektir. Bu ümitledir ki, Bay Şansölye, ihtiramat-ı faikamin yüksek hürmetlerimin) lütfen kabulünü rica ederim.” (Demirer, 2016: 33-35).

Bu mektuplaşmaları takiben 18 Haziran 1941 tarihinde Almanya ve Türkiye arasında on yıl geçerli olmak üzere bir “Dostluk ve Saldırmazlık Paktı” imzalanmıştır, bu anlaşmayı imzalarken Türkiye, İngilizlerle olan anlaşmasının yükümlülüklerine bağlı kalacağını belirtmiştir. (Tuncer, 2012: 97) Bu anlaşma *Diyarbakır Gazetesi*’ne “Türk-Alman dostluk anlaşması imzalanmıştır. Dönemin dış işleri bakanı Şükrü Saraçoğlu’nun beyanatına göre iki ülke arasındaki ilişkiler tamamen açık, şeffaf ve dürüst beyanlara dayandığı için sağlam temeller üzerine inşa edilmiştir” şeklinde yansımıştır. (Diyarbakır, 20 Haziran 1941) Sonrasında iki ülke sıcak temaslarda bulunmuş ve iş birlikleri yürütülmüştür. Alman ticaret heyetinin Ankara’ya gelişi ile Almanya-Türkiye ticaret müzakereleri başlamıştır. (Diyarbakır, 9 Eylül 1941) 1939 yılında tüm dünyada üretilen kromun yüzde on altısını üreten Türkiye’den krom alma talebi ile Türkiye’ye gelen heyet görüşmelere başlamıştır. Ancak 1943 yılına kadar çıkarılacak tüm kromu İngiltere’ye satan Türkiye Almanya’ya 1943’ten önce krom satamayacağını, o yıldan sonra da ancak savaş malzemesi karşılığında satacağını ifade etmiş ve bu konuda ikna etmeyi de başarmıştır. 1941 yılında yüz milyon liralık Türk-Alman Ekonomik Anlaşması imzalanmıştır. (Tuncer, 2012: 100) 1942 yılının haziran ayında demir ve deniz yolları ile alakadar iki heyetin Almanya ziyaretinde, heyetlerimizin şerefine ziyafet verilmiş ve Türkiye’nin Almanya ile olan derin dostluğuna binaen her türlü demir ve deniz yolu ihtiyaçlarımızın karşılanacağı ifade edilmiştir, bu ziyaretten sonra bir de basın mensupları Almanya hükümetinin daveti üzerine Almanya’ya gitme kararı almışlardır. (Diyarbakır, 15 Temmuz 1942) Türkiye’ye dönecek olan Türk Büyükelçisi için Alman Dışişleri Bakanı ziyafet vermiş ve Adolf Hitler’in bizzat şahsi karargâhına çay içemeye davet edilmiştir. (Diyarbakır, 17 Temmuz 1942) Bu dönemde gazete tarafından yapılan haberlerde Almanya’ya büyük yer verildiğini ve genelde zaferlerinin ve Türkiye-Almanya arasındaki ikili ilişkilerin haber konusu olduğunu söylemek mümkündür.

1940 yılında Türkiye-Romanya arasında yedi milyon Türk Lirası değerinde ticaret anlaşması imzalanmıştır. (Diyarbakır, 27 Haziran 1940) Gazetenin 27 Haziran 1940 tarihli yayımında belirtildiği üzere Türkiye ve Romanya bir ticaret anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşma kapsamında Romanya’ya mal ihraç etmiş ancak alacağını tahsis edememiş olanların, malın cinsi, miktarı, alacağın miktarı ve tahsil edilememe

sebebini belirterek başvurularını yapmaları halinde alacaklarının tahsil edileceği ilanı yapılmıştır. (Diyarbakır, 19 Ağustos 1940).

Diğer bir Mihver Devleti olan Bulgar Parlamentosunda ise Türkiye'den övgü ile bahsedilmesi hakkında yazılan bir makalede Bulgar mebus özetle şu ifadelerde bulunmuştur: “Bir Balkan ülkesi olarak Bulgaristan Balkanlarda barışın hâkim olmasını istemektedir. Saygıdeğer komşumuz Türkiye ile olan dostluğumuz Balkanlardaki barışı muhafaza etme arzusuna dayanır. Savaş ve barış konusunda bağlı olduğu prensiplere tamamen katıldığımız komşu cumhuriyetin reisi saygıdeğer İnönü mecliste yaptığı konuşmada şöyle söylemiştir: “Büyük küçük bütün hür milletlerin samimi iş birliğine dayanacak yeni bir nizamın kurulacağına inanıyoruz. Bizim gayemiz milletlerin hürriyet ve istiklaline dayanan bir medeniyetin kurulmasına çalışmaktır. Balkanlarda merkezi bir konumu olan Bulgaristan dost Türkiye vasıtası ile doğuya, dost Macaristan vasıtası ile batıya bağlıdır.”” (Diyarbakır, 26 2.ci Teşrin (Kasım) 1943).

İKİNCİ BÖLÜM

DİYARBAKIR GAZETESİNE GÖRE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA DÜNYA VE TÜRKİYE HABERLERİ

Savaş yıllarında basının genel olarak Hükümet ile aynı politikayı benimseyerek bitaraf olarak yayın hayatını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. *Diyarbakır Gazetesi* bu anlamda savaşa dair gelişmeleri iki tarafın ajansları tarafından bildirilen malumatlar çerçevesinde aktarmıştır. Hükümet bu anlamda kendi tarafsız tavrını, basın yayın organlarına da dayatmıştır. Bu yıllarda basına sansür uygulanmış ve bu durum basın mecmuasını daha yapıcı bir hale getirmek için önlem alınması olarak nitelendirilmiştir, bu anlamda CHP’de önlemleri almak üzere çalışacak bir komisyon oluşturulmuştur. (Diyarbakır, 31 Birinci Kanun (Aralık) 1943) Sansür uygulanması ile ilgili Mehtap Başarır ve Murat Başarır *İkinci Dünya Savaşı’nın Başlangıç ve Bitiş Evrelerinde Gazete Manşetleri: Karşılaştırmalı Bir Analiz* isimli çalışmalarında şunları aktarmıştır:

“Sonuçta Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’nda izlediği, denge politikası olarak adlandırılan dış politika stratejisi iktidarın basın üzerindeki denetimini ve baskısını artırıcı bir etki yaratmıştır. Savaş dönemi olması nedeniyle dış politika olağan dönemlerle mukayese edildiğinde iç politika üzerinde daha fazla etkileyici ve belirleyici olmuştur. Dolayısıyla iktidar, dış politikada izlediği dengeli tutumdan dolayı, basındaki yayınların da izlediği dış politikaya uygun olmasını istemiş bu hususa özen göstermiş ve hatta basın üzerinde baskısını da zaman zaman artırmıştır” (akt. Başarır, Başarır, 2017: 205).

2.1. DİYARBAKIR GAZETESİNDE DÜNYA BASININDAN ALINAN HABERLER

Türkiye’nin en büyük endişelerinden olan Sovyet-Alman anlaşması ile ilgili dünya basınında yer alan haberler *Diyarbakır Gazetesi* tarafından da yakinen takip edilmiştir. “Sovyet-Alman Askeri İttifakı Yapılabilecek mi?” başlıklı bir haber bir İngiliz yayınında yapılmış olan başka bir haberden yaptığı birtakım gözlemleri okuyucu kitleleriyle paylaşmıştır. Söz konusu ittifak fikrinin Almanlar arasında ayrılmaya yol açtığı hatta iki ülke arasında yapılan saldırmazlık paktının dahi bazı Alman yöneticiler tarafından iyi karşılanmadığı dile getirilmiştir. (Diyarbakır, 7 İkinci Kanun (Ocak) 1940) Ancak Almanya genel olarak savaş yıllarında ticari anlamda beynelmilel ilişkilerine ehemmiyet göstermiştir.

Savaşın ilk yıllarında İtalya'ya Almanya'dan kömür taşıyan iki vapura İngiltere tarafından el konulmuş ve *Diyarbakır Gazetesi*'nde daha önce defalarca bu sürecin gerçekleştirileceği ile ilgili İngiliz haberlerine dair haberler yapılmıştır. Gazetenin bu dönemde Müttefikler ile ilgili zafer haber ve vaatlerini sıkça yayımlamakta olduğunu ve savaşın müttefik tarafına daha eğilimli olarak yayın hayatını sürdürdüğünü söyleyebiliriz. (Diyarbakır, 6 Mart 1940) Daha sonra Almanya'dan İtalya'ya kömür taşıyan gemilere el koyan İngiltere, söz konusu gemileri Savaş süresince bir daha tekrarlanmaması şartıyla İtalya'ya iade etmiştir. (Diyarbakır, 11 Mart 1940) Bu hadiseye rağmen İtalya ile Almanya arasında İtalya'nın yıllık 12 milyon ton kömür alımını öngören bir ticari anlaşma yapılmıştır. (Diyarbakır, 15 Mart 1940) İki ülke arasındaki ticari anlaşmalar artarak devamlılık göstermiştir. Diğer taraftan İngiltere ve İtalya arasında ticaret anlaşması için müzakerelere başlanacağı haberi duyurulurken, daha önce yayınlanmış olan "İngiltere'nin ele geçirmiş olduğu kömür taşıyan İtalyan gemilerini serbest bıraktığı" haberi bize gösteriyor ki İngiltere bu dönemde İtalya'yı Müttefiklerin yanına çekme politikası gütmüştür. Buna ek olarak Amerika Hariciye Müsteşarının da Roma'ya ziyareti bu fikri pekiştirir niteliktedir. (Diyarbakır, 16 Mart 1940) Amerika Hariciye Müsteşarı burada dini lider Papa ile de görüşmüştür. (Diyarbakır, 19 Mart 1940).

Hitler'in Nazi propagandasına neredeyse hiç değinmeyen *Diyarbakır Gazetesi* Almanya'nın bu dönemde Yahudi halka uyguladığı baskı ve şiddetten yalnızca yüz binlerce Polonyalının zorla çalıştırılmak üzere Alman iş yerlerine gönderildiğinden bahsetmiştir. (Diyarbakır, 25 Mart 1940) Söz konusu Nazi zorbalığı ile ilgili haber yapılmamasının sebeplerinden biri bu dönem Almanların Yahudilere yaptıklarını tüm dünyadan ustaca saklamış olmasının yanında, basına uygulanan sansür de etkili olmuştur.

"Savaş dışında kalabilmek için hükümetin hassasiyetle denge ve tarafsızlık siyaseti izlediği bir dönemde Nazi Almanya'sına muhalif tutumları ile Nazilerin şimşeklerini Türkiye üzerine çekerek devlete ayak bağı olabilecek sanatçılar ve yazarlar sıkıyönetim bölgesi dışına çıkarıldı. Pek çok sol ve demokrat yazar Anadolu'ya sürüldü ya da dönemin deyimiyle "ikamete memur" edildi." (Metinsoy, 2020: 266).

Bir taraftan cephelelerdeki sıcak temas devam ederken, bir diğer taraftan da müttefik toplamak üzere politik ve diplomatik hamleler de devam etmiştir. Bu hamlelerden biri Macar Başvekilinin Mussolini tarafından kabul edilmiş olmasıdır. (Diyarbakır, 26 Mart 1940) Öte yandan Rusya ise savaşa girmesi durumunda kalma ihtimaline karşı

çevresindeki devletlerle ilişkilerini güvence altına alma politikası yürütmüş, İran ve Rusya arasında ticaret anlaşması imzalanmıştır. (Diyarbakır, 27 Mart 1940) Bunu takiben Fransa, Sovyetler Birliği Büyükelçisinin Fransa’da ki görevine iç siyasete müdahale ettiği gerekçesi ile son vermiştir. (Diyarbakır, 28 Mart 1940) İngiliz-Fransız Yüksek Konseyi Londra’da bir araya gelerek önemli kararlar almıştır. Bunlardan en önemlisi ise Savaş Süresince müşterek ilişkiler dahilindeki anlaşmalar haricinde, savaş bitene kadar bir barış ve müzakere anlaşması imzalamayacakları konusudur. (Diyarbakır, 30 Mart 1940) Nitekim bu durum oldukça ilginçtir çünkü iki ülke arasında tam anlamıyla bir güven olmadığına işaret etmektedir.

İngiltere basınından nakledilen bir habere göre ise tarafsız ülkelere taarruz gerçekleştirilmesi durumunda İngiltere yardım edecekti. (Diyarbakır, 26 Nisan 1940) Savaşın başından beri dünya üzerindeki dengelerin korunmasını ve Almanya ve İtalya gibi ülkelerin Nazizm ve Faşizm gibi kendi dayatmaları olan ideolojiler yüzünden herhangi bir devletin toprak ve milli bütünlüğüne saldırmasını engellemeyi amaç edindiğini ifade eden İngiltere, bu dayatmalar karşısında tüm dünyanın birlikte olması gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir. Romanya ise sınırları içerisinde bulunan 300 Almanı sınır dışı etmiştir. (Diyarbakır, 22 Nisan 1940).

Savaş tüm şiddetiyle devam ederken Ortadoğu’daki baskınlığını korumak isteyen İngiltere buradaki çarpışmalarda üstünlük sağlamak maksadıyla İngiliz harbiye nezaretindeki Avusturyalı askerleri Filistin’e göndermiştir. (Diyarbakır, 18 Mayıs 1940) Bu süreçte savaş ilanı yapılmadan bir anda Alman saldırısına uğramak suretiyle İkinci Dünya Savaşının asıl başlama nedeni olan Polonya ordusu Müttefiklerle birlikte savaşmaya devam etmiştir. (Diyarbakır, 29 Mayıs 1940) Suriye’deki tam teçhizatlı 6000 Polonyalı asker buradaki İngiliz menşeli askerlere destek vermek üzere Filistin’e gelmiştir. (Diyarbakır, 1 Temmuz 1940) Suriye ve Lübnan işgal edilmek istenirse veya buralarda İngiltere’nin müdafaasını taahhüt ettiği yerler için tehlikeli bir durum söz konusu olursa İngiltere müdahale edeceğini, gerekli bütün tedbirleri alma hakkını saklı tuttuğunu bildirmiştir. (Diyarbakır, 3 Temmuz 1940).

Genel olarak İngiltere herhangi bir olası saldırıda müdahale edeceğini sürekli olarak dile getirmiştir. Başka bir taraftan Almanya ise ticaret ve dostluk anlaşmalarıyla kendisine Müttefiklere taraf olup saldırabilme potansiyeli olan ülkelerin önünü kesmeye çalışmıştır.

İşte bu amaçla Almanya ve Sovyetler Birliği arasında dostluk ve hudut anlaşması imzalanmıştır. (Diyarbakır, 3 Eylül 1940) Bu anlaşma ile ilgili Edgar Schumacher'ın *İkinci Dünya Harbi Tarihi* kitabında ifade ettiğine göre Polonya'da zafer kazanan devletler, demarkasyon hattı dedikleri geçici bir hudut tespit ettiler. (Schumacher, 1948: s. 27) Bu anlaşma Türk Hükümetinde büyük bir endişe uyandırmıştır. Rusların ve Almanların birlikte savaşa girmesi durumunda İnönü hükümeti daha önceki tecrübelerine ve tarihi tecrübelere dayanarak bir saldırıya uğrayacağını düşünmekteydi. Böyle bir durumun Türkiye'nin tarafsızlık politikasını sarsmasının yanı sıra Türkiye savunmasız kalacaktı.

Amerikalı bir gazeteci 1940 yılının Ekim ayında "Harbi Kim Kazanacak?" sorusu temelinde bir araştırma yapmıştır. Araştırma verileri şöyledir; ordu subaylarının yüzde altmışı, deniz subaylarının yüzde altmış sekizi, Amerikan diplomatlarının yüzde yetmiş ve yabancı diplomatların yüzde sekseni İngiltere'nin galip geleceğini öngördüğünü ifade etmiştir. (Diyarbakır, 19 Birinci Teşrin (Ekim) 1940) Bu habere ek olarak savaşın başından itibaren müttefiklerle alakalı haberlere nispeten daha çok ve daha büyük puntolarla yer veren *Diyarbakır Gazetesi*'nin 1940 yılında müttefiklerden yana tavır sergilediğini söyleyebiliriz. Amerika'da yapılan bir başka habere göre Fransa ile Mihver Devletleri arasında sıkı bir iş birliğinin gerçekleşme ihtimali Amerika yönetimince yüksek görülmüş olduğundan olası bir yakınlaşmada Amerikan Hükümeti tarafından diğer Amerika Kıtası ülkeleri ile iş birliği kurularak Fransa topraklarının işgali için gerekli planlar hazırlanmıştır. (Diyarbakır, 26 Birinci Teşrin (Ekim) 1940).

1940 yılının Kasım ayında İtalyan ve Yunan savaş temaslarının kızıştığına ve İngiltere'nin her durumda Yunanistan'a destek vereceğine yönelik birçok ifade haberler aracılığıyla gözlemlenmektedir. (Diyarbakır, 20 İkinci Teşrin (Kasım) 1940) Nitekim öyle de olmuştur. İngiltere Yunanistan'a her türlü desteği vermiştir hatta savaşın sonunun görülmeye başlandığı 1944 yılı haziran ayında avam kamarasında geçen diyaloglarda Eden'e on iki adanın akıbeti sorulmuşsa da Eden bunun için erken olduğunu söylemiştir. Fakat bir mebusun savaştaki destek ve katkılarından dolayı Yunanistan'ın istisna tutularak on iki adanın onlara verilmesi üzerine yaptığı tahmine Eden bu tahminlerin isabetli olduğu kanısındayım cevabını vermiştir. (Diyarbakır, 23 Haziran 1944).

1940 yılının sonuna gelindiğinde *Diyarbakır Gazetesi*'nde Times gazetesinde yayımlanan bir makaleye dair bir habere yer verilmiştir. Habere göre makalede Türkiye'nin İngilizler tarafından dost kabul edildiğinden bahsedilmiştir. Fransızların temmuz ayı itibari ile hezimete uğramış olmaları dolayısıyla İngiltere'ye yenik gözüyle bakıldığından bahseden makalede Türkiye ile yapılan ticari anlaşmalar nezdinde Türkiye'nin bu süreçte İngilizlere karşı dostane bir tavır sergilemesinden minnetle bahsetmiş ve iki ülke arasında yapılacak her türlü iş birliğinin ülke yönetimince ve vatandaşlarca hoşgörüyü karşılanacağına değinilmiştir. (Diyarbakır, 10 Birinci Kanun (Aralık) 1940).

Diyarbakır Gazetesi'nin, Reuters ajansı tarafından yapılan bir haberden aktarımına göre İngiltere dış işleri bakanının Ankara ziyaretinden sonra yaptığı bir açıklama da "Türkiye gafil avlanmayacaktır, boğazlara mayın döşenmesi ve Türk filosunun Çanakkale'ye gönderilmesi her ihtimale karşı alınan iki tedbirdir" ifadelerine yer vermiştir. (Diyarbakır, 5 Mart 1941) Alman istilasından sonra açıklama yapan İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden yaptığı basın açıklamasında Türkiye'den övgüyle bahsetmiş, savaşa bitaraf olduğunu her tavrıyla gösterdiğini belirterek Türkiye ile olan dostluklarının ne kadar sağlam temeller üzerine kurulduğunu ifade etmek için Türkiye-Almanya arasında yapılan dostluk antlaşmasından önce Türkiye'nin kendilerine bu konuda bilgi verdiğine değinmiştir. (Diyarbakır, 25 Haziran 1941) Bu dönemde Türkiye'nin tarafsızlık politikasının iki taraf içinde bir artı olarak görüldüğü söylenebilir. Jeopolitik konumu dolayısıyla Türkiye'ye yanında savaşacağı tarafa büyük bir avantaj sağlayacağı gibi aynı şekilde karşı taraftaki devletlere de muazzam bir dezavantaj yaşatacağından her iki taraftaki devletler de bir noktaya kadar Türkiye'nin tarafsızlığından memnuniyet duymuşlardır. Nitekim iki taraf da Türkiye'ye ve İnönü'ye övgüler yağdırmış ve ticari ilişkileri ilerletmişlerdir.

Lozan gazetesinde yazıldığı belirtilen "Türkiye'de" başlıklı bir makalede şöyle söylendiği ifade edilmiştir: Türkiye bitaraf kalma çabasıdır, İngiltere ve Fransa ile belirlenmiş bazı durumlarda yardımlaşmayı kapsayan bir anlaşma imzalamışsa da Almanya ile de 1941 yılında toprak bütünlüğüne sadakati ve iyi bir dostluğu vaat eden bir anlaşma imzalamıştır. Türk Hükümeti, Türk sınırlarına girildiği takdirde savaşa gireceğini açıkça ifade etmiştir. Modern silahlara ve güçlü bir orduya sahip olduğu için korkacak bir şeyi olmadığına herkesi inandırmıştır. Savaşın taraflarının Türkiye'yi her

tarafından sarmış olması, Karadeniz ve Akdeniz’de gemilerin çalışmaması ve genel harp şartları sebebiyle Türkiye’de ekonomik durum zorlaşmıştır. Dış ticaretin gittikçe gerilemesi günlük geliri azalttığı gibi birçok fabrika da ham madde bulamadığı için durmuştur. Bu durum özellikle orta sınıfları zora sokmuştur. Bununla beraber hükümete karşı hiçbir şikâyet yükselmemiştir. Tersine kamuoyu görüşü hükümetin görevini tam olarak yaptığı yönündedir. Barışı koruma yolundaki çalışmalarından dolayı herkes hükümete minnettardır. Fakat ulusal toprakların her ne pahasına olursa olsun korunması ve her türlü müdahaleye karşı koymak hususunda millet ve hükümet hemfikirdir. Bu sebeple ağır askeri yüklere ve silahlanmış bir şekilde hazır beklemeye şikâyet etmeksizin katlanıyor. Türkiye Cumhuriyeti 20 yıl önce başlanan esere devam ediyor. (Diyarbakır, 13 Şubat 1942) Vichy olarak adlandırılan Alman güdümlü yeni Fransız Hükümeti döneminde yayın hayatını sürdüren bir Fransız gazetesinden aktarılan Türkiye ile ilgili bir haberde, Türkiye’nin bitaraf oluşunun gayet anlaşılabilir olduğunun ve Türkiye’nin bu tutumunu sürdürmeye çalıştığı yazılmış, hiçbir tarafın Türkiye’yi karşı tarafa geçirecek bir hamle yapmayı göze alamayacağını çünkü Türkiye’nin askeri gücünün azımsanamayacağını belirtilmiştir. (Diyarbakır, 25 Eylül 1942).

Bir Londra dergisinin İsmet İnönü ile ilgili yayımladığı övgü dolu bir makaleyi aktarmak üzere yazılan makalede derginin, Türk Devlet Reisinin büyük bir siyaset adamı, mükemmel bir aile babası ve tam bir sporcu olduğu belirtilmektedir. Makalede İnönü’nün Atatürk ile yaptığı iş birliğine değinilerek şöyle yazılmıştır: Bu iki adam birbirleri ile mükemmel uyum sağlıyorlardı, büyük bir enerjiye, çok güçlü bir hayal gücüne sahip olan Atatürk imkânsız sayılan şeylerin yapılmasını büyük bir ısrarla isterdi, halbuki düzeni seven, çok çalışkan ve temkinli bir devlet adamı olan İnönü uzun görüşmeleri ele alarak imkânsız görülen şeyleri mümkün kılmaktadır. Türkiye’nin menfaati ve büyüklüğü mevzu bahis olduğu zaman İnönü “hayır” kelimesini cevap olarak asla kabul etmez, itiraz edenleri dinlemekten kaçınır. Atatürk’ü sevmeyi öğrenen Türk milleti İnönü’yü de sevgi ve saygısı ile sarmıştır. Bugün İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu Atatürk’ün ruhunu yaşatmaktadır. İnönü’nün çalışma odasını betimleyen dergide: Burada batıya mahsus faaliyet havası hakimdir, zaten bu hava bütün Türkiye’yi sarmıştır, iki şefi sayesinde Türkiye modern bir ülke olmuştur. Gerçeği ülke sanayi bakımından gelişimini henüz sağlamış değildir, fakat İnönü dünyanın durumu düzelince bu amaca ulaşılacağı kanısındadır. Türkiye’nin harbe hazır olmadığı dönemde İnönü, Türkiye’nin her saldırıya

dayanabileceği hususunda açık bir lisan kullanmış, dış tehlikelere siyasi olarak karşı koymuştur. Türkiye tehlikeli bir uçurumun kenarından medeni milletler arasında almış olduğu bugünkü şerefli mevkie İnönü sayesinde yükselmiştir. Balkan devletleri Türkiye'nin ifadelerine derin bir saygı duymaktadır. 1939'da imzalanan Türk-İngiliz ittifakı bugünkü zorluklara göğüs germiştir. Bugün altmış yaşında olan İnönü, dünyanın en dirayetli ve akıllı şahıslarından biridir gibi ifadeler kullanılmıştır. (Diyarbakır, 27 Birinci Kanun (Aralık) 1943).

Almanya'nın yenilgisinin netleşmeye başlamasının ardından Türkiye Müttefiklerin yanında bir imaj sergileme kararı almıştır. Bu kararı almasının en önemli sebebi ise Müttefik Devletlerden olan Rusya'nın 1925 yılında imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık anlaşmasının artık çıkarlarına hizmet etmediği ve feshedilmesine karar verdiğini açıklamış olmasıdır. Güçlü bir Rusya'nın karşılanması asla kabul edilemeyecek toprak ve Boğazlar talebinin müttefik devletler tarafından desteklenmesi fikri Türkiye için büyük bir endişeye sebep olmuştur. Bu sebeple Türkiye'nin önce Almanya ile sonra da Japonya ile olan ilişkilerini kesmesi İngiltere tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. İngiltere, Japonya'nın artık Türkiye'ye gelerek buradaki ve balkanlardaki durumu Almanya'ya iletemeyecek olmasından memnundur. (Diyarbakır, 8 Ocak 1945).

2.2. DİYARBAKIR GAZETESİNDE YAPILAN YURTTAN VE DÜNYADAN HABERLER

1940 yılının ilk aylarında çoğunlukla Erzincan depremi ve diğer ülkelerin depremzedelere yardımları ile ilgili yayınlar yapılmıştır. Bu yayınlar şu şekildedir: "Irak hükümetinin zelzele münasebetiyle taziye ve yardımları", "Mısır Hükümeti zelzele felaketzedelerine yardım için 10.000 Mısır lirası verdi" (Diyarbakır, 6 İkinci Kanun (Ocak) 1940), "İngiltere Hükümetinin Kadirşinaslığı hükümetimize bir hastane gemisi vermeyi teklif ettiler" (Diyarbakır, 5 İkinci Kanun (Ocak) 1940), "Sovyetler Birliği zelzele felaketzedeleri için 10.000 dolar verdi", "Afganistan kralı iki bin İngiliz lirası teberru buyurdular", "Fransanın askeri Suriye K. 300 çadır 5000 battaniye verdi", "Hayfadaki dost İngiliz ordusu 200 çadır teberru etti".

Erzincan depremi dışında gündemin en önemli konusu ise İkinci Dünya Savaşıdır. Türkiye'nin savaş politikası olarak sürdürdüğü tarafsızlık politikası gazete yayınlarına da yansımıştır. Gazetenin, zaman zaman bu durum değişse de, çoğunlukla savaşın iki

tarafının da basın yayınlarını ve bildirdikleri savaş zayıatını mümkün olduğunca eşit ve dengeli bir biçimde yayınlamaya çalıştığını söylemek mümkündür. Gazete de yapılan bir habere göre Reisi Cumhur İsmet İnönü, atla yaptığı bir gezi sırasında İngiliz Sefarethanesinde İngiliz Büyükelçisi ile bir müddet görüşmüş ve sonrasında istirahat buyurmuşlardır. (Diyarbakır, 31 İkinci Kanun (Ocak) 1940) Savaş döneminde Türk-İngiliz ilişkilerinin muhafaza edilmesi ve İngiltere ile Türkiye arasında malumat paylaşılması durumu söz konusudur.

Bir başka habere göre dönemin Hariciye Vekili yaptığı bir basın toplantısında savaş dönemi Türk siyasetini izah ederek, eğer bir taarruza maruz kalmazsak sulh yolunda nihayete kadar yürümek kararındayız, politikamız gayet açık ve nettir, memleketimiz muharebeler karşısında bitaraf değil sadece harp haricidir ifadelerini kullanmıştır. (Diyarbakır, 2 Şubat 1940) Bu basın açıklaması ile aynı dönemde İngiliz Başbakanı Chamberlain de önemli bir konuşma yapmış ve İngiltere, Fransa ve Hindistan memleketlerindeki müttefik ordular mevcutlarının halen oldukça yüksek olduğunu belirtmiş; biz yalnız kendimiz için değil, günün birinde Çekoslovakya, Polonya ve nihayet Finlerin vaziyetine düşmekten korkan her millet için harp ediyoruz ifadelerine yer vermiştir. (Diyarbakır, 2 Şubat 1940) İngiltere her fırsatta asıl hedeflerinin Almanya'nın dünyayı kontrol etmesinin önüne geçmek olduğunu, hiçbir devletin bir diğlerinin boyunduruğu altına girmesini istemediklerini belirtmiştir. (Diyarbakır, 26 Şubat 1940).

Dostluk ilişkilerimiz ile ilgili birtakım hamleler yaptığımız bu dönemde “Türk topraklarında uçan bir Bulgar Tayyaresi yakalandı” diye bir haber yayınlanmıştır. Türk hava sahasında yakalanan bu uçak ateş açma münasebetiyle yere indirilmeye zorlanmış ve Bulgaristan'a ait olduğu anlaşılınca sıkı ilişkilerimiz dolayısıyla ülkelerine iade edilmesi kararı alınmıştır. (Diyarbakır, 8 Mart 1940) Suriye'den bir heyet sınır meseleleri ile ilgili anlaşmaları yinelemek üzere Türkiye'ye gelmiştir. (Diyarbakır, 13 Mart 1940) Türkiye-Suriye dostluk anlaşması imzalanmıştır. (Diyarbakır, 1 Nisan 1940) Ayrıca Türkiye-İsviçre ticaret anlaşması Ankara'da imzalanmıştır. (Diyarbakır, 31 Mayıs 1940)

Savaşın en çok saldıran tarafları açık ara fark ile İngiltere ve Almanya olmuştur. Savaş başladıktan kısa bir müddet sonra Fransa kendi iç rejim sorunlarından dolayı biraz pasif kalmıştır. İtalya ise Akdeniz bölgesinde Mısır, Libya, Suriye gibi ülkelere

saldırmaya devam etmiştir. Hava harplerini sık ve güçlü kullanan İngiltere ve Almanya ise askeri ve ekonomik anlamda en çok hasar veren ve gören taraflardır. (Diyarbakır, 26 Eylül 1940) Ekonomik anlamda büyük bir zarar gören bir başka ülke ise İtalya'dır, Amerika'da yapılan bir radyo yayınında İtalya'nın dış ticareti ile ilgili bir rapora değinilmiş, bu raporun temelinde İngiliz ablukasının İtalyan harici ticaretini yüzde seksen oranında durdurduğunu ifade ettiği belirtilmiştir. (Diyarbakır, 3 Birinci Kanun (Aralık)1940) Amerika sadece politik, siyasi ve haber araştırmalarıyla yetinmemiş, silah sanayiinde de büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Ankara'da yapılan bilgilendirmeye göre Amerika savaş sırasında muhtemel üstünlük sağlayabilecek, döneme nazaran muazzam tanklar üretmeye karar vermiştir. (Diyarbakır, 12 Ağustos 1940).

1940 yılında Diyarbakır'da Valilik tarafından yapılan bir düzenlemede, hava saldırılarına karşı ışıkların söndürülmesi kararının yanında hangi cins eşyaların da gece kullanılmayacağına detaylı bir yer verilmiştir. (Diyarbakır, 21 İkinci Teşrin (Kasım) 1940) 1940 yılının sonlarına gelindiğinde savaşa dahil olamamış olmamıza rağmen hava taarruzları ülkemiz içinde büyük bir tehdit oluşturmaya başlamış olacak ki devletin aldığı tedbirlere ek olarak halkın da bazı tedbirler alması zorunlu kılınmıştır. Bu anlamda halkın alacağı tedbir olarak her ailenin kedilerine yetecek kadar bir sığınak kurmaları öngörülmüştür. Gazete yayınlanan bir ilan ile “vakti hali yerinde ve yaşamayı seven” herkesin bu şekilde bir siper sığınağı kurmasının zaruri olduğu ifade edilmiştir. (Diyarbakır, 11 Birinci Kanun (Aralık) 1940) Uluslararası Kızılhaç komitesi savaş yaralılarının tedavisi ve bilgisi için taraf ülkelerde ve Türkiye'de şube açmak üzere başvuru yapmıştır. Bu başvurusu hükümetimizce kabul edilmiştir. (Diyarbakır, 23 Temmuz 1941).

“Son Hadiseler Karşısında Türkiye” başlıklı makalede, yaklaşık üç yıldır süregelen savaşın bitmesi beklenirken daha da uzayacağı benzediği ve bu durumun bitaraf devletlerin dahil olmasına sebebiyet vereceğine değinilmiş. Türkiye'nin kendi topraklarına doğrudan bir saldırı olmadıkça savaşa dahil olmayacağını altını çizen yazıda Türkiye'nin yapıcı olmayı tercih ettiğini çünkü yıkıcı hamlelerden sonra ülkelerin nasıl zor ayağa kalktığını iyi bildiği ifade edilmiştir. (Diyarbakır, 13 Birinci Kanun (Aralık) 1941).

24 Şubat 1941 tarihinde Ankara’da Almanya Büyükelçisine bombalı bir saldırı planlanmışsa da bombayı taşıyan zanlı kendisine yaklaşmadan patlamıştır. Kıl payı hayatta kalan Almanya Büyükelçisi ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması için Ankara Valiliğine bin lira bağışta bulunmuştur. (Diyarbakır, 4 Mart 1942) Bu hadise ile zor duruma düşen Türkiye, tarafsız duruşunu değiştirmedini ve bunun savaşan her iki blok açısından anlaşılması gerektiğini çeşitli vesilelerle izah ediyordu. Türk gazeteci Falih Rıfkı Atay Hindistan’da Reuters haber ajansına verdiği demeçte şu sözleri kullanmıştır: “... Türkiye tarafsız bir memleketdir. Büyük Britanyalı dostlarına sadıktır ve tarafsızlığı ittifakın ruhuna hiçbir suretle aykırı değildir”. (Diyarbakır, 18 İkinci Kanun (Ocak) 1943).

Öte yandan savaşın iç yaşam ve ekonomi üzerindeki etkileri de devam ediyordu. Hulusi Yetişkin “943 Yılı Harbi ve Ekonomiye Etkisi” başlıklı köşe yazısı kaleme almıştır. Yazısında Müttefik ve Mihver devletler arasında yaşanan savaşın gidişatına yer vermiştir. Müttefik devletlerin savaşın başında 1939 yılında başlayan savaşın 1943 yılında biteceği sözlerine yer vermiş fakat bu beklentilerin gerçekleşmediği ve savaş koşullarının her iki taraf içinde gittikçe zorlaştığına değinmiştir. Yazar aynı yazısında sadece savaşın kendisine değil aynı zamanda savaşın dünya ekonomisine etkisine yer vermiştir. Savaşın 1943 yılında üretim makinelerinin tüm gücüyle savaş araçları üretimi için çalıştığını ve bu çalışmaların dünya ekonomisindeki ölçsüz bozukluğu artıracığına değinmiştir. Yazar yazısının devamında, üretim araçlarının savaş sanayisinde kullanılması sadece savaşan tarafları değil tarafsız devletleri de olumsuz etkilemektedir, bu olumsuzluk 1939 yılından itibaren büyüyerek devam etmiştir. Tarafsız devletlerin bu ekonomik daralmadan kurtulabilmesi için ithal edilen ham maddelerden kaçınılması yerli üretim araçlarının kullanılması gerektiğini söylemiştir. (Yetişkin, 1943) Hulusi Yetişkin bir başka köşe yazısında yaşanan savaşın vahametini değinmiş, Müttefik ve Mihver Devletlerin topyekûn savaş haline girdiğine vurgu yapmış, Almanya’da 16-65 yaş arası erkeklerin 17-45 yaş arası kadınların cephe hattında savaştığına dikkat çekmiştir. Yazar bu örneklerden sonra Anadolu kadınının Kurtuluş Savaşı sırasında cephe hattında ve gerisinde yapmış olduğu destansı katkıları hatırlattıktan sonra kadınların savaş dışında kendilerini spor ve sanat alanlarında yetiştirmekle ilgilenmelerini istemiştir. (Yetişkin, 1943) Kaleme alınan başka bir köşe yazısında savaşan tarafların ordu durumlarına değinilmiş, sonrasında silahlı güç kadar etkili olabilecek basın gücüne yani propagandaya

dikkat çekmiştir. Bu kapsamda Türkiye'ye ve dünyaya bu güce karşı çeşitli örneklerle destekleyerek uyarılarda bulunulmuştur. (Yetişkin, 1943)

Türk basın heyeti Hindistan'da tetkik seyahatleri gerçekleştirmiştir. Türk basın heyeti Hindistan'ın Kalküta şehrine yakın hava alanında bulunan bazı uçaklarda teknik incelemelerde bulunduktan sonra aynı şehrin yakınlarındaki obüs üretim fabrikasına geçmiştir. Geziden sonra Türk heyeti başkanı Falih Rıfkı Atay, şu sözleri sarf etmiştir: "Türkiye Büyük Britanya'nın müttefiki, Hint milletinin de en yakın dostudur." Hindistan'da bulunan Türk basın heyeti için Kalküta'da ziyafet verilmiş, ziyafette Türk ve Hint gazeteciler arasında samimi diyaloglar yaşanmış ve yapılan bu ziyaretlerin Türkiye ve Hindistan arasında daha sıkı ilişkilere vesile olacağı vurgulanmıştır. (Diyarbakır, 12 Mart 1943).

İlk defa 15 Mart 1943 yılında savaş sonrasına dair bir makale yayınlanmıştır. Bu makalede savaşın ne zaman biteceği bilinmese de Anglosaksonların yani İngilizlerin savaş bittikten sonra dünyanın bir daha böyle bir harbin içine girmemesini sağlamak istediği ifadelerine yer verilmişti. Dünya üzerindeki siyasi ve iktisadi istikrarın temini, milletlerin refah ve milli güvenliğinin emniyet altında bulundurulması, savaştan sonra iş akışlarının aksamasına mahal bırakılmaması İngilizlerin bu düşüncelerinin kapsamındadır. (Yetişkin, 1943).

Mihver devletlerinin Afrika'da mağlup olmalarını bir dönüm noktası olarak kabul eden bir makale durumu şöyle açıklamıştır; "Rommel kuvvetlerinin Libya'yı atlayarak Tunus'a çekilmeleri inisiyatifin Mihver Devletlerinin elinden Müttefik Devletlerin eline geçtiğini gösterdi. Tunus'un sükutu ise teşebbüsü tamamen müttefiklerin eline bırakmış oluyor. Halbuki bu vakte kadar her tarafta gerek teşebbüs gerek taarruz Mihver Devletlerinin elindeydi. Tunus'tan sonra bu safha kapanmış bulunuyor. Şimdi Akdeniz'de başlayan hareket İtalya'nın ana vatan topraklarına doğru hareket etmektedir. Müttefiklerin hava saldırıları karşısında üç İtalyan adası teslim bayrağını çekmiştir. Tunus'un kaybindan sonra Avrupa kalesine çıkarma yapma fikri de hem hızlanmış hem de kuvvetlenmiş bulunuyor. Ancak çıkarmadan önce İtalya'ya bir sulh taarruzu da başlamıştır. İtalya'nın durumu sıkışıktır. Tek millet olarak İtalya sonuna kadar gideceğini söylese de hava saldırıları karşısında tek bir tüfek patlamadan teslim olan adalar bu durum için pek de ümit vaat etmiyor. Bu sebeple İtalya'nın ayrıca bir sulh yapıp yapmayacağı

ve bu sulhun diğerk milletlerle aynı şartta olup olmayacağı kestirilemiyor. Mutlak olan tek şey savaşın dönüm noktasında büyük ağırlık İtalya'ya yüklenmiştir. (Yetişkin, 1943).

Bir diğerk habere göre; Türk askeri heyeti Tunus'taki Amerikan üslerini yerinde gözlemlemek üzere Tunus'a gitmişlerdir. Ancak üsse yaklaştıklarında ufak bir bekleme süresi hasıl olmuştur. Habere göre bu bekleme sırasında büyük bir patlama olmuş ve Amerikan Komutanı balkona çıkarak Türk komutana "bu Almanların bıraktığı büyük bir mayındır, patlattık" diye yüksek bir sesle bağırarak durumu izah etmiştir. Türk heyeti güzel bir şekilde karşılanıp ağırlanmıştır. (Diyarbakır, 7 Nisan 1943) Ancak savaş sonrasında Mihver Devletlerinin burada oyalama taktiği uygulayabileceği gibi Afrika'dan tamamen çekilmesinin de ihtimaller dahilinde olduğu hatta yazarın görüşüyle bunun daha kuvvetli bir ihtimal olduğu ifade edilmiştir. Afrika'daki savaşların bitmesiyle de Avrupa'nın işgal zamanı gelmiş oluyor. Asıl merak konusu ise Norveç'ten Ege Denizine kadar kıyılara yerleşmeye çalışan Mihver Devletlerinin bu geniş kıyılara sahip Avrupa Kıtasının neresinden hamle yapacağı hususudur. (Yetişkin, 1943) Bu haberden tam üç gün sonra yapılan bir habere göre; İngiltere'de bir gazete İsveç ve İtalya'dan alınan bazı haberlere göre Hitler ve Mussolini'nin emri üzerine komutan Rommel ordusunun Tunus'u boşaltması için İtalyan donanmasını hazır bulunduruyordu. Ancak bu sırada Almanya doğu İngiltere'yi bombalıyordu. (Diyarbakır, 16 Nisan 1943) Ancak Rommel ordularını geri çekmese de kendisi sıtmaya yakalandığı için görevini başka bir komutana devredip Almanya'ya dönmüştür. (Diyarbakır, 23 Nisan 1943).

Savaş değerlendirmelerinin yapıldığı "Faşizmin Yıkılışı ve İtalya" başlıklı bir makalede ise şöyle ifadelere yer verilmiştir; "Bir zamanlar Akdeniz'in bir İtalyan gölü olduğunu söyleyecek kadar ileri giden Mussolini'nin kendi icadı "faşizm" ile birlikte tarihe gömüldüğüne şahit olduk. Faşizmin İtalyan halkını yurdu için kan dökme raddesine getirdiğini görüyoruz." İtalyan yıkılışının başlangıcı olarak faşizmi vurgulayan yazar sözlerine: "Mareşal Badoglio faşizmi ortadan kaldırmakla ülkenin sadece iç siyasetini değiştirdiğini ve dış siyasetinin aynı şekilde devam ettiğini ilan etse de bu değişikliği meydana getiren nedenleri düşünmemek ve aramamak mümkün olamaz." Diye devam etmektedir. İtalya'nın mevcut durumunu ele alan yazar özellikle bu noktada Müttefik devletlerin İtalya'ya yeni bir yönetimle yeni bir ülke gibi muamele edilmesi fikrini desteklemiştir. Bu desteğini ise şu ifadelerle göstermiştir: "İtalyan şehirlerindeki muhabirler halkın sulh istediğini teyit etmekte olduğu dikkate alınarak Badoglio'nun

harbe devam politikasının İtalya'nın kolay bir yoldan ve ucuz bir şekilde barışa ulaşmak imkanını aramak olduğundan şüphe edilemez. Müttefikler şimdiye kadar yaptıkları propagandalarda Almanya ve İtalya'nın değil Nazizm ve Faşizmin karşısında olduklarını iddia ediyorlardı. İşte Faşizm kaldırılmıştır ve ortada kalan İtalyan milletidir.” Söz konusu fikirlerinden ötürü İtalya'nın kayıtsız şartsız teslim şartlarının değiştirilebileceğine dikkat çeken yazar dönemin İtalyan yöneticisi Badoglio'nun kurduğu hükümetin de bu fikirde olduğunu beyan etmiştir. Ancak Müttefiklerin teslim şartlarında bir değişiklik yapma niyetinde olmadıklarını ifade etmiş olmaları karşısında Badoglio hükümetinin müşkül bir duruma düşmüş görüldüğüne değinmiştir. Yazar sözlerini şu şekilde sonlandırmıştır: “İtalya'nın bu durumda iki seçeneği kalıyor ya kayıtsız şartsız teslim olacaklar ya da sonuna kadar savaşa devam edecekler, iki durumda da büyük bir yükün altına gireceklerdir. Faşizmden olduğu gibi harpten de kolayca sıyrılabilecekler mi zaman gösterecek”. (Yetişkin, 1943).

Sulh yakın mı sorusuna cevap arayan makalede öne sürülen bazı savlar değerlendirilmiştir. İtalya'da harbe rağmen barış isteğinin devam etmesi, Sicilya harbinin sona ermeye yakın görünmesi, doğuda Sovyet taarruzunun zaferle sonuçlanması sulh ihtimalinin dayandığı temeller arasındadır. Ancak aksini gösteren bazı durumlar da mevcuttur. Mussolini ile birlikte Faşizmin de tarihe karışmasında rağmen İtalya'da harbin devam etmesi, Almanya'nın ne kadar kuvvetli olduğunun Sovyetlerce de kabul edilmesi hatta ikinci bir cepheye lüzum görülmesi, Sovyet taarruzunun daha fazla süremeyeceğine dair fikirler, Almanların cepheyi kısaltacağına dair tahminler de harbin durmayacağı fikrinin temellerinden sayılabilir. Harbin iktisadi olmaktan ziyade ideolojik emellere dayandığını göz önünde bulundurursak ve bitirici parolanın kayıtsız şartsız teslimiyet olduğunu da dikkate aldığımızda savaşın ancak iki taraftan birinin savaşmaya takati kalmayınca biteceği söylenebilir. (Yetişkin, 1943).

Türkiye içinde devam eden gıda sıkıntısı özellikle buğday sıkıntısının çözümüne yönelik bir haberde şunlar aktarılmıştır: Romanya'daki Türk alacaklarının tasfiyesi için yapılan son anlaşmanın neticesi olarak Türkiye Toprak Mahsulleri Ofisi temsilcisi ile Romanya Milli Ticaret Enstitüsü Umum Müdürü arasında Türkiye'ye altı bin ton buğday verilmesi konusunda anlaşma imzalanmıştır. (Diyarbakır, 26 İkinci Kanun (Ocak) 1944) Bir Amerikan radyosundan aktarılan “Romanya Mütareke Etti” başlıklı habere göre 1944

yılının ağustos ayında Romanya Sovyetler Birliği, ABD ve Büyük Britanya ile anlaşma imzalayarak fikir değiştirmiş savaşmaya son vermiştir. (Diyarbakır, 25 Ağustos 1944).

Sovyetler Birliği hükümeti, Türk-Sovyet dostluğunu idame etmiş olan Türkiye ile 1925 tarihinde imzalamış oldukları Türk-Sovyet anlaşmasını ikinci dünya savaşı sırasında ortaya çıkmış olan durumlar dolayısıyla yeni şartlara uygun bulmadığı gerekçesiyle feshetmek istediklerini Türkiye'ye bildirmişlerdir. Oysaki iki ülke arasındaki temel sorun 1936 yılında imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi olmuştur. (Özçelik, 2010: 253-269) Türkiye ise iki ülke arasındaki dostluğun idame ettirilmesi gerektiği fikrini dışişleri bakanı ve Sovyetlerin Türkiye elçisinin görüşmesi vasıtasıyla iletmiştir. Sonuç olarak, iki ülkenin bugünkü menfaatlerine hizmet edecek yeni bir anlaşma için Türkiye'nin tekliflere açık olduğu ve dikkatle değerlendireceği bildirilmiştir. (Diyarbakır, 11 Nisan 1945) Cahit Çubukçu'nun *Diyarbakır Gazetesi*'nin 2520 sayılı yayınında iki ülke arasındaki ilişkileri ele aldığı "Rus İstekleri Karşısında" başlıklı makaleye göre bu olayların yaşanmasından yaklaşık iki ay sonra doğrudan hükümetimizle görüşülme de Sovyetlerin talepleri ile ilgili Londra radyolarından bazı haberler duyulmuştur. Bu haberlere göre Sovyetlerin istekleri iki temel noktada toplanıyor; bunlardan biri hiç şüphesiz boğazlarda bir askeri üs tesisi, bir diğerisi ise doğudaki sınırlarımızın 1921 yılındaki haline döndürülmesi, yani Kars ve Ardahan'ın halkıyla birlikte Ruslara verilmesi. (Çubukçu, 1945).

23 şubat 1945 tarihinde yayımlanan "Almanya ve Japonya'ya Harp İlan Ettik" başlıklı habere göre fiilen olmasa dahi Müttefiklerin kazanmasının kesinleşmesinin ardından Türkiye, Mihver Devletlerine karşı savaş ilan ettiğini duyurmuştur. (Diyarbakır, 23 şubat 1945) Bu politik hamlenin asıl sebebi ise Türkiye'nin Sovyet çekincesidir. Sovyetlerin bir Müttefik Devleti olması ve kazanması sonrası batılı güçlü devletlerden ABD ve İngiltere'nin desteğini alarak boğazlar ve sınırlar ile ilgili taleplerini Türkiye'ye dayatmasından endişe edilmesidir. Türkiye yaptığı bu savaş ilanı sayesinde Birleşmiş Milletler Örgütünün kurulacağı San Francisco Konferansına davet edilmiştir.

Almanya 7 Mayıs 1945 tarihinde kayıtsız şartsız teslim olmuştur. (Diyarbakır, 9 Mayıs 1945).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİYARBAKIR GAZETESİNE GÖRE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA DİYARBAKIR

Abdullah İlğazi, *İkinci Dünya Savaşı'nın İç Politikadaki Yansımaları: Yaşanan Siyasi ve Ekonomik Sorunlar* başlıklı makalesinde İkinci Dünya Savaşında yaşanan koşulların Türkiye'yi Dış Politika kadar iç politikalar konusunda da baskı altında bıraktığını dile getirmiştir. Bu baskı iç politikalar konusunda özellikle ekonomi, basın ve siyasi alanda hissedilmiştir. Hükümetin Ekonomi konusunda almış olduğu tedbirler gerek ekonomik altyapı yetersizliğinden gerekse de ekonomik uygulamalarda yaşan aksaklıklardan dolayı pek de başarılı olamamıştır. Özellikle ekmek ve tahıl temini konusunda yaşanan sıkıntılar halkı iyice bezdirmiştir. (İlğazi, 2019:256).

“Birinci Dünya Savaşı bir Avrupa savaşı olarak nitelendirilse de ikincisi tam anlamıyla küresel bir savaş olarak belirtilmekte ve dünyanın bütün bağımsız devletlerinin isteyerek veya istemeyerek fiilen bu savaşın içinde yer aldığı aktarılmaktadır” (akt. Başarır, Başarır 2017: 204).

3.1. DİYARBAKIR'DA EĞİTİM

Betül Ernas'ın tezinde yer verdiği ifadelerle 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu eğitim öğretimi birliğini sağlamıştır, bu Cumhuriyet yönetiminin eğitim alanındaki ilk hamlesi olmuştur. Bu hamlenin amacı ise geleneksel eğitimin yerine modern ve milli kültürü oluşturmaktır. (Ernas, 2019: 21) Eğitim birliği sağlandıktan sonra Cumhuriyet'in tek partili yönetimi 1 Kasım 1928 tarihinde Harf Devrimi yaparak Latin harflerinin kullanımına geçmiştir. Bu süreçten sonra dönemin hükümeti okuma-yazma bilen birey sayısını arttırabilmek için politikalar geliştirmiştir. Eğitim, modern ulus devletlerde resmî ideolojinin inşası ve kitlelere aktarılmasında önemli bir aygıt olmuştur. Cumhuriyet dönemi eğitim ile ilgili Ercan Çağlayan şunları aktarmıştır:

“Bir ulus-devlet olarak kurulan Cumhuriyet Türkiye'si de, hem yeni rejimin inşası, hem de yeni rejime uygun kitlelerin yetiştirilmesi için Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren eğitim politikalarına çok büyük bir önem atfetmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinin eğitim politikasının en mühim normları, merkezi, laik ve milli bir özellik taşımış olmasıdır. Kuşkusuz Türkiye Cumhuriyeti'nin erken döneminde benimsenen eğitim politikalarındaki en mühim amaçlarından biri de imparatorluk bakiyesi İslami değerlerin hakim olduğu

geleneksel bir toplumdaki modern/seküler değerlerin hakim olduğu Batılı bir topluma geçişi sağlamaktı. Daha açık bir biçimde ifade edecek olursak, erken Cumhuriyet döneminde eğitim, vatandaşları “muasır” normlarla uygarlaştırmayı, millet ve vatanperverlik bilinciyle donatmayı ve ülkede “kültürel bir türdeşlik” yaratmayı hedefliyordu” (Çağlayan, 2020: 109-110).

Tek partili Cumhuriyet, Diyarbakır gibi çoğunlukla Kürtçe dilinin konuşulduğu doğu illerinde özellikle Türkçenin yaygın kullanımını sağlamak için ilk, yatılı ve kız okullarının açılması için çalışmıştır. Ayrıca Türkçenin yaygın ve doğru kullanımı amacıyla Diyarbakır’da Türk Ocağı, Halkevleri, Millet Mektepleri ve Dicle Köy Enstitüsü’ne ek olarak il ve ilçe merkezlerinde, köylerde okullaşmaya büyük önem verilmiştir. 1937-1938 ders döneminde Diyarbakır genelinde üç ilköğretim okulu bulunurken bu sayı 1939-1940 ders yılında yirmi altıya ulaşmıştır. Hızla artmaya devam eden ilköğretim okullarının sayısı 1941-1942 ders yılında altmışa yükselmiştir. (Çağlayan, 2020: 115) Tek partili Cumhuriyet hükümeti, söz konusu savaş döneminde, özünde ideolojik bir araç olan eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması için çok yoğun bir çalışma yürütmüştür.

İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’deki yaşamın her alanında olan yıkıcı etkileri sürerken; 1939-1945 yılları arasında ülke genelinde ve dolayısıyla Diyarbakır’da eğitim konusuna gereken önem fazlasıyla verilmiştir. Dönemin hükümeti her seviyeden ve alandan eğitimler vermeye özen göstermiştir. Eğitimle ilgili haberleri vatandaşlara aktarmak üzere *Diyarbakır Gazetesi* de (savaş yıllarında ki adıyla *Diyarbakır Gazetesi*), kurulduğu tarihten itibaren Diyarbakır Vilayeti ve Sancağı dahilinde eğitim gibi konularda meydana gelen olaylara Vakayî-i Vilayet, bazen de Liva-i Diyarbakır başlığı altında yer vermektedir. (Ekmekçi, 2009).

Bu dönemde eğitimi sürdürmek için iki büyük sorun söz konusudur: bunlardan ilki eğitimi verecek öğretmen sayısının yetersizliği, bir diğeri ise okullar ücretsiz olduğu halde eğitim masraflarının yani eğitilecek çocuğun eğitim maliyetinin, savaşa girmese dahi İkinci Dünya Savaşı’nın ekonomiye verdiği zarardan etkilenen dönemin Türkiye’inde yüksek olması. İşte bu sebeple öğretmen yetiştirmek üzere kurulacak olan “Köy Enstitüleri” için hazırlanan teşkilat projesi 1940 yılının şubat ayında meclise sunulmuş ve kabul edilmiştir. Bunu takiben nisan ayında Köy Enstitüleri kurulmuştur. (Diyarbakır, 24 Şubat 1940) Bu dönemde eğitilmiş bireylerin ülkenin farklı köşelerinde

çalışmayı kabul etmedikleri ile ilgili yapılan haberlerden de anlaşılacağı üzere eğitimli birey sayısının yetersizliği kadar bir de onları ihtiyacın hasıl olduğu memleketlerde çalıştırmak büyük bir sorundur. Bu sorunun öğretmenler açısından en önemli kaynağı görevin ifa edilmesi beklenen memleketlerde, bilhassa köylerde barınma, mesken sorunudur. İşte bu soruna bulunan çözüm okuma yazma hususunda öğrencilere ve tüm köye eğitim verecek olan öğretmenin o köyden belirlenmesi olmuştur. Köy okullarında yaşanan öğretmen eksikliğine dikkat çeken, “Köyde yeni bir unsur Öğretmen” başlığı ile yayımlanmış olan bir makalede, köylerdeki eğitimi aksatmamak üzere o köyden belirlenmek suretiyle bir öğretmenin öğrencilere ve bunun yanı sıra tüm köy halkına eğitim vereceği bilgisi vatandaşlarla paylaşılmıştır. (Diyarbakır, 22 Nisan 1940).

Öğretmenlerin çalışacakları yer ile ilgili bir diğer sorun ise, çalıştıkları dönemde eğitimlerini de sürdürmek istemeleridir. Eğitimleri ile ilgili sorumlulukları dolayısı ile görevlerini aksatmaları söz konusu olmuştur. Bu sebeple 1940 yılında yapılan bir düzenlemeyle bu durumun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu düzenleme şu şekildedir: öğretmen ve memurların hastalık raporları alarak başka memleketlere gidip buralarda eğitim hayatlarını sürdürmeleri dikkat çekmiş ve bu anlamda hastalık tedavisi için zaruri bir seyahat, resmi bir kayıtla ortaya konmadığı sürece görev yerlerini terk etmeleri yasaklanmış ve cezai yaptırımlar getirilmiştir. (Diyarbakır, 6 Mart 1940) Savaşın son zamanlarına yaklaştığı 1944 yılına gelindiğinde başlatılan ilköğretim seferberliğinde, okul çağındaki çocukların tespiti, kayıtlarının yapılması, devamlılıklarının sağlanması, Köy Enstitülerinden gelen öğretmenlerin görevlerine derhal başlaması, köylerde yapılan okulların ve öğretmen lojmanlarının en kısa sürede tamamlanması için esaslı kararlar alınmıştır. (Diyarbakır, 18 Eylül 1944).

Köy Enstitülerinin dışında Diyarbakır’da eğitim verilmekte olan ilkokullar, kız sanat okulu, lise ve üniversite gibi kurumlar hali hazırda mevcudiyetini korumaya devam etmiştir. Özellikle kız çocuklarının eğitimi ile ilgili 1936 yılında açılan Kız Sanat Mektebine ek olarak 1941 yılında Diyarbakır’da bir Kız Enstitüsü açılması kararı alınmış ve duyurulmuştur. (Çağlayan, 2020: 120) Söz konusu duyurudan ve bu dönem kızlara özel iki okul açılmasından yola çıkarak bu yıllarda kadınların eğitimi ile ilgili birçok olanak yaratılmaya çalışılmıştır demek mümkündür. (Diyarbakır, 13 İkinci Teşrin (Kasım) 1941) Söz konusu dönemde günümüz Kız Meslek Liselerine benzer bir eğitim vermekte olan Kız Sanat Okulu’nun ilgili dönemde yoğun ilgi gördüğünün belirtildiği

gazete haberine göre söz konusu okul öğrencilerince el işi temelli eserler üretiliyor, bu eserler resim, kıyafet tasarımı, müzik gibi alanlarda oluyordu. Okul öğretmenleri ve okul idaresinin de desteğiyle Halkevi'nde düzenledikleri etkinlikler aracılığıyla bu eserleri halka göstermek için sergiler ve defileler düzenliyorlardı. (Diyarbakır, 11 Haziran 1940) Örneğin 1940 yılında Halkevi'nde lise müzik öğretmeni tarafından, 35'i kız, 40'ı erkek olmak üzere 75 kişilik koro ekibi ve 35 kişilik mandolin orkestrası yetiştirilmiştir. (Diyarbakır, 26 Haziran 1940) Ayrıca Kız Sanat Enstitüsü öğrencilerinin tasarlayıp diktiği kıyafetlerin sergilendiği bir defile düzenlenmiştir. (Diyarbakır, 3 Nisan 1944).

Eğitimi olabildiğince verimli hale getirebilmek için durmadan devam eden çalışmalar neticesinde eğitimde ortaokul ve liselerde eğitim gören her öğrencinin dosyasının tutulması ve her okul naklinde dosyanın da kedisıyla birlikte nakledilmesi kararı alınmıştır. (Diyarbakır, 1 Mart 1940) Böylelikle öğrencinin sadece okula kaydını yapmakla kalmayıp, ayrıca eğitim geçmişi ve performansı kayıt altına alınmış olduğundan okul değişirse dahi söz konusu öğrencinin potansiyeli, akademik başarıları ve eğilimleri öğretmenleri tarafından gözlemlenebilir ve geliştirilebilir hale gelmiştir. Verimliliğin artırılması çalışmaları kapsamında ilkokullara başlayan küçük yaşlardaki çocukların uyum sağlama süreçlerini hızlandırmak ve kolaylaştırmak adına, bu öğrencilerin velileri arasından seçilecek üyelerden oluşturulacak himaye heyetleri kurulmuştur. (Diyarbakır, 27 İkinci Kanun (Ocak) 1942) Bu heyetler çocukların okula uyum ve okulu sevme süreçlerinde aktif rol oynayarak ülkedeki gelecek nesillerde okuryazarlık oranını hat safhaya çıkarmayı hedeflemişlerdir.

1943 yılında savaşın hırpaladığı ekonomi ve üretim zorlukları sebebiyle yoksul öğrenciler ile ilgili önemli çalışmalar yapılmaya gayret gösterilmiştir. Bu çalışmalar arasında en çok dikkat çeken ise; Milli Eğitim Müdürü Talat Yaman'ın teşebbüsü ve Çocuk Esirgeme Kurumu ile okul Aile Birlikleri ortak mesaisiyle Okullar İaşe Heyeti kurulmuş olmasıdır. Oluşturulan bu heyet zenginlerin ve hayırseverlerin katkıları ile yoksul 300 okullu çocuğa ücretsiz çorba ikramı yapma kararı almıştır. (Diyarbakır, 29 İkinci Kanun (Ocak) 1943) Bunu takiben ayrıca Diyarbakır'da ilkokul eğitimlerine devam eden kimsesiz ve yoksul 305 öğrenciye bir öğün sıcak yemek verilmeye başlanmış ve yemek dağıtımının yılsonuna kadar yapılacağı açıklanmıştır. (Diyarbakır, 12 Mart 1943) Çocukların eğitimlerinin yanında beslenme ve sağlık durumlarına da özen gösterilmiştir. Okullu öğrencilerde yaygın görülen bir göz hastalığı olan trahomla

mücadele kapsamında ilkokul, ortaokul ve liselerde devlet tarafından öğrencilere ücretsiz göz muayeneleri yapılmıştır. (Diyarbakır, 11 Mart 1940) 1943 yılında Diyarbakır'da Valilik de eğitim konusunda fazlaca ehemmiyet vererek Valilik eliyle on yeni okul açılmasını sağlamıştır ve açılan on okulda görev yapmak üzere on vatandaş eğitim kursuna katılmıştır, başarıyla bitiren eğitimciler açılan yeni okullarda görevlerine başlamışlardır. (Diyarbakır, 15 1.ci Kanun (Aralık) 1943).

Eğitim alanı temel eğitim kurumlarıyla sınırlı kalmamıştır. Yüksek Ziraat Enstitüsü Veteriner Fakültesi askeri kısmın kayıt ve kabul şartlarının verildiği bir gazete haberi ile başvuru çağrısına çıkmıştır. (Diyarbakır, 20 Eylül 1941) Buradan da görüldüğü üzere yükseköğrenim ile daha akademik ve kalifiyeli bir toplum modeline ulaşılma istenmiştir. Yükseköğrenim kurumları ücretsiz hizmet vermelerinin yanında memleketin her yerinden başvuru alarak her bölgeyi eğitim alanında eşit olarak kalkındırmayı amaçlamıştır. Diğer bir yandan Çocuk Esirgeme Kurumu çocuk bakıcı mürebbiye okulu da kayıt almaya başladığını ilan etmiştir. (Diyarbakır, 22 Eylül 1941) “Yardımcı Hemşire aranıyor” ilanı ile bir kurs ile hemşirelik mesleğini edinmek isteyen kadınların istihdam edileceği duyurulmuştur. (Diyarbakır, 19 Nisan 1940) Mesleki eğitimlerin ve meslek edindirme kurslarının bu dönemki çalışan ihtiyacını karşılamak üzere yoğunlaşmış olduğu görülmüştür.

Diyarbakır'daki eğitim ile ilgili bir diğer nokta ise eğitimin sadece çocuklar ve gençlerle sınırlı kalmış olmaması. Yetişkinlerin de eğitilmesi hususunda ekonomik ve akademik imkanlar dahilinde birtakım çalışmalar yürütülmüş olmasıdır. “Üniversite Haftası Bu Yıl Diyarbakır'da Açılacak” başlıklı haberde, İstanbul'dan yola çıkacak bir akademik heyetin Diyarbakır'a geleceğinden ve buradaki Halkevi'nde; memur ve kanun, kadının cemiyet ve aile hayatındaki yeri, nüfusun önemi, çocukların korunması, akıl hastalıklarında alkol ve verasetin etkileri, şehirlerde haşerat mücadelesi, sıtmanın sosyal ve ekonomik etkileri, frenginin doğası, Diyarbakır'ın tarihi ve cerrahinin gelişimi üzerine birtakım konferanslar verileceği bildirilmiştir. (Diyarbakır, 12 Mayıs 1941).

Alman saldırısına uğrayan Hollanda ve Belçika'daki talebelerimizin sıhhat ve vaziyetlerinin iyi olduğuna dair haber bize gösteriyor ki bu dönemde yurtdışına öğrenci gönderiliyordu. (Diyarbakır, 14 Mayıs 1940).

3.2. DİYARBAKIR'DA SAĞLIK

Diyarbakır yerelindeki sağlık politikalarının temeli hiç şüphesiz ki ülke genelindeki sağlık politikalarıdır. Bu politikalar İsmail Ağırbaş, Yasemin Akbulut ve Ömer Rıfki Önder'in ortak çalışmaları olan "Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları" isimli makaleye göre dört döneme ayrılmaktadır: 1920-1945, 1945-1960, 1960-1980 ve 1980 sonrası. 1920-1945 yılları arasında sağlık hizmetleri devletin temel görevleri arasında yerini almış ve eğitim müfredatı ile harmanlanmıştır. Alfabe ile birlikte sağlıklı yaşam bilgileri de aktarılmıştır. (Ağırbaş, Akbulut, Önder, 2011: 737) Cumhuriyet'in ilk yıllarında merkezin yanı sıra taşrada da sağlık örgütlenmesine ve sık rastlanan bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmesine önem veren sağlık politikaları benimsenmiştir. (Çağlayan, 2020: 134) Ancak her ne kadar Devlet eliyle hem merkezde hem de taşrada bilhassa sağlık alanında bilgilendirme ve eğitime çalışmaları yürütülse de Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, eğitim, sağlık, ekonomi gibi alanlarda büyük eksiklikler yaşamıştır. Tek partili Cumhuriyet döneminde sağlık alanında Refik Saydamın sağlık bakanı olarak görev yaptığı 1925-1937 yılları arasında çok büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Sonraki dönemle ilgili Çağlayan şunları aktarmıştır:

"Sonraki yıllarda Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti adını alarak faaliyetlerini sürdüren bakanlık, merkezi teşkilatın yanı sıra illerde sağlık müdürlükleri, hükümet, belediye ve karantina tabiplikleri ile küçük sıhhiye memurluklarından müteşekkildi. Bakanlığın çalışma alanları arasında tanı ve tedavi merkezleri, doğum ve çocuk bakımevleri, hastaneler, Hıfzısıhha müessesesi ve okulu gibi sağlık kuruluşları açmak ilk sırada yer almaktaydı. Bununla birlikte bakanlık, başta hekim olmak üzere ebe ve hemşire gibi sağlık personeli yetiştirmek, koruyucu hekimliğe öncelik vererek tüberküloz, sıtma, trahom, frengi, ve cüzzam gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek ve ölüm oranlarını azaltarak nüfus artışını sağlamak için çalışmalar yapmıştır." (Çağlayan, 2020: 132)

Bu anlamda 21 Mart 1939 tarihinde yeniden inşa edilen geniş hasta kapasiteli Diyarbakır Numune Hastanesi pavyonunun (ek bina) açılışı yapılmıştır. (Çağlayan, 2020: 136) Söz konusu hastanenin kapasitesi dolayısıyla ihtiyaç duyulan gıda ürünlerinin ve malzeme alımının konu olduğu ihalenin (pazarlıkla temin) kabulü ile ilgili 12 Ağustos 1942 tarihli Cumhurbaşkanlığı yazısı, savaş döneminde olunmasına rağmen sağlık hizmetlerinin aksamaması için gerekli harcamaların devlet tarafından yapıldığını göstermektedir. (BCA, 30.18.01.02.99.74.20).

Çağlayan'ın da aktardığı gibi bu dönemde sağlık alanında en çok mücadele verilen alanlardan biri olarak veremden (tüberküloz) bahsetmek mümkündür. “1939-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Veremle Mücadele Faaliyetleri” başlıklı makalesinde Ahmet Coşkun Tekin, 1923-1937 yılları arasında sağlık bakanı olarak görev yapmış olan Dr. Refik Saydam'ın hazırladığı sağlık programında, özellikle verem ile mücadele için “verem sanatoryumu” isimli sağlık kuruluşlarının açılmasına yer vermesinin etkin mücadelenin sağlanmasında büyük bir rolünün olduğunu aktarmıştır. (Tekin, 2018: 2) 20 bin ve 50 bin nüfuslu bölgelerde açılan (Tekin, 2018: 3) bu sanatoryumlardan bir tanesi de 1950 yılında Diyarbakır’da açılmıştır. (Tekin, 2018: 6) Verem hastalarının sayısı, özellikle pahalılık ve yoksulluğun en üst seviyeye ulaştığı 1943 ve 1944 yıllarında artmıştır. (Metinsoy, 2020: 445).

Cumhuriyet'in ilk yıllarına tekabül eden dönemden başlayarak Avrasya kıtası genelinde trahom diye adlandırılan bir göz hastalığı söz konusudur. Sevilay Özer'in *Türkiye’de Trahomla Mücadele (1925-1945)* isimli çalışmasına göre, Türkiye’de 1924 yılında başlayan bu mücadele savaş yıllarında da devam etmiştir. İnsandan insana bulaşabilen ve bulaştığı kişinin göz kapaklarına yerleşerek kişi zamanla kör edebilen bu hastalıkla mücadele kapsamında sağlık bakanı güney ve orta Anadolu’da araştırma çalışmaları yürütülmesini sağlamış ve bu kapsamda raporlar oluşturulmuştur. Trahomun özellikle Güneydoğu Anadolu’da ciddi hasarlar verdiği belirtilmiştir. (Özer, 2014) Trahom hastalığı özellikle okul çağındaki çocuklarda sıklıkla görülmüştür. (Çağlayan, 2020: 146) Bu sebeple trahomla mücadele kapsamında Diyarbakır’da ilkokul, ortaokul ve liselerde devlet tarafından öğrencilere ücretsiz göz muayeneleri yapılmıştır. (Diyarbakır, 11 Mart 1940).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan ekonomik sıkıntılar, okuryazar oranlarının çok yüksek seyir etmemesi ve dolayısıyla doktor sayısının ve sağlık kuruluşunun az olması, tıbbi malzeme yetersizliği gibi nedenlerle Diyarbakır’da sağlık konusunda yapılabilecek her türlü girişim gerçekleştirilse de bu süreçte sıtma, çiçek hastalığı, yıl çıbanı, lekeli humma gibi hastalıklarla da sıkça karşılaşmış ve bilhassa sıtma ciddi sonuçlar doğurmuştur. Salgın ve yaygın hastalıklar hakkında istişare etmek, yol haritası çizmek ve harekete geçmek üzere Diyarbakır’da bulunan doktorların katılımıyla her ayın yirminci günü yapılmak üzere düzenlenen doktorlar toplantısı, toplantıya bütün hastanelerden alanında uzman doktorlar katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. Toplantıda

bazı vakalar üzerine derinlemesine incelemeler yapılarak bilimsel tartışmalar ışığında değerlendirmeler yapılmıştır. (Diyarbakır, 22 İkinci Kanun 1943).

Sıtma ile mücadele, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sağlık, nüfus ve ekonomi politikalarının temel taşlarından olmuştur. 1926 tarihli Sıtma Mücadele Kanunu bunun somut göstergesidir. (Metinsoy, 2020: 454) Örneğin 1937-1938 yıllarında Diyarbakır’da ilköğretim eğitimlerini sürdürmekte olan öğrencilerden 389’u sıtmaya yakalanmıştır. (Çağlayan, 2020: 144-145) Sıtma konusunda ilk olarak önleyici tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bu anlamda ilk olarak çeltik ekimlerinin kontrollü bir şekilde olması amacıyla Vilayet Çeltik Komisyonu Başkanlığı tarafından yapılan çeltik ekmek isteyenlerin belirlenen tarihe kadar kayıt yaptırılmaları ilanından da anlaşılacağı üzere o dönem de sıtma hastalığına önlem almak amacıyla çeltik ekimi kontrol altında tutulmuştur. (Diyarbakır, 13 Şubat 1941) Bir diğer önleyici tedbir olarak Diyarbakır, ilçe ve köylerindeki bataklıklar kurutulmuştur. (Diyarbakır, 28 Haziran 1941) Ancak bataklıkların kurutulması ve çeltik tarlalarının kontrol altında tutulması yeterli etkiyi yaratmamış olacak ki “Diyarbakır’ı Kemiren Sıtma” başlığı ile kaleme alınan bir makalede, sıtmanın çok sayıda cana ve mala mal olurken, hiçbir şekilde bir çözüm yolu bulunamamasına sitem edilmiştir. Bataklıkların tamamı kurutulsa bile sıtmanın önünün kesilemeyeceğine inanılmaktadır. Sıtmadan muzdarip bir köye giden iki doktorun açıklamalarına göre köylüleri ne tedavi için kinin (sülfat) yutmaya ne de sivrisineklerin bataklıklardan geldiğine inandırmaya güçleri yetmiyormuş. İlgili makalede halkın buna ikna olması için bazı çağrılar yapılmıştır. (Diyarbakır, 25 Ağustos 1943) Bütün bu çalışmalara ve çağrılara rağmen Bismil’de yaz dönemi artan sıtma salgını dolayısı ile Sıtma Mücadele Şubesi açılmıştır. (Diyarbakır, 21 İkinci Kanun (Ocak) 1944).

Yaygın görülen bir diğer hastalık olan lekeli hummaya (tifüs) karşı tedbirler alınması konusunda özellikle haberler yapan gazeteye göre memleketin dört bir yanına dağılan bu hastalık salgınlarının en kötüsüdür. 1943 yılının haziran ayından başlamak üzere özellikle bitlerin insandan insana taşıdığı bilinen bu hastalığa karşı hijyen konusunda çok kez uyarı yapan gazetede bu salgını önlemede ve tedavide izlenen yöntem ve süreçler anlatılmıştır. Daha önce de değindiğimiz gibi bu dönemdeki işçilerin beslenmelerindeki zayıflık, beraberinde çalışma şartları ve hijyenden uzak koşullar, işçiler arasında verem ve tifüs salgınına sebep olmuştur. Özünde Tifüs, savaş öncesinde de Türkiye’de her yıl görülen bir hastalık olsa da salgın haline gelmemiştir. (Metinsoy, 2020: 429) Bu noktada

en önemli tedbir devlet tarafından alınarak sadece şüphesi olanların bile sağlık kurumlarına bildirilmesi öngörülmüştür. (Diyarbakır, 5 Temmuz 1943) 1943-1945 yılları arasında yaşanan Tifüs özellikle işçiler için alınan yetersiz temizlik önlemlerinin de sonucu bir salgındır. (Tekeli, İlkin, 2016) Bir diğer salgın hastalık olan ve bilhassa Suriye’de görülen çiçek hastalığı vakalarının Mardin ve Siirt dolaylarında da tespit edilmesi üzerine herkesin aşı olması gerektiğine dair bildirimler yapılarak halk zorunlu olarak aşı olmaya çağırılmıştır. (Diyarbakır, 20 2.ci Teşrin (Kasım) 1942) Bu dönem yaygın görülen hastalıklardan kuduz hastalığı ve etkileri hakkında Halkevi’nde yapılan konferanslara dair kısa bir makale serisi yazılarak halkın bu konudaki soruları yanıtlanmış ve bilgilendirilmeleri sağlanmıştır. (Diyarbakır, 29 Mayıs 1940) Yine aynı sağlık dizisinin çeşitli sayılarında verem hastalığına da yer verilmiştir. (Diyarbakır, 13 Haziran 1940).

Savaş döneminde çıkarılan MKK, hükümete, ekonomiye her anlamda müdahale etme ve olağanüstü durumlara göre revize etme hakkı tanıyordu. Bu anlamda MKK’da işçilerle alakalı üç önemli madde vardı: ilki, yani MKK’nın 9. Maddesi vatandaşların ihtiyaç duyulan alanlarda zorunlu olarak belli bir ücret karşılığında çalıştırılabilmesine olana sağlıyordu, ikincisi, yani 10. Madde işçilerin çalışmama veya iş değişikliği haklarını sınırlamanın yanı sıra iş bırakmalarını yasaklıyordu, üçüncüsü, yani 19. Madde ise işçilerin lehine hizmet etmek üzere düzenlenmiş yasal hükümlerin askıya alınmasına dayanak oluşturuyordu. (Metinsoy, 2020: 227-228) MKK maddelerinin hayata geçirme ve ekonomiye dair karar alma yetkisi Koordinasyon Kurulu’na aitti. Kurulun ilk kararlarından biri günlük çalışma süresini kadınlar ve çocuklar da dahil 11 saate çıkarmak olmuştur ancak uygulamada bu süre 12-13 saati buluyordu. (Metinsoy, 2020: 229) Bu dönemde çalışan işçiler için artan çalışma saatlerine bir de kötü beslenme sorunu ekleniyordu ve bu iki durum işçilerin sağlık sorunlarında ciddi artışlara sebep oluyordu. Verem hastalığındaki artış ise söz konusu koşulların bir temsili niteliğindedir. (Tekeli, İlkin, 2016: 199) Bu dönemde işçi olarak çalışmış olan Zehra Kosova’nın döneme ilişkin cümleleri şöyledir:

“Et yiyemiyor, mumbar alıyor, bunu yağ ve mısır unuyla karıştırarak kaçamak diye adlandırılan bir yemek yapıyorduk. Kimi zaman da pekmeze mısır ununu karıştırarak, mamaliga pişiriyorduk. Odamızda doğru dürüst bir ısınma düzenimiz yoktu, bir çinko leğenin içinde tahta yakarak ısınıyorduk, yanarken ışıktan yararlanıyor, üzerine

sacayağı koyup yemeğimizi pişiriyorduk. Önce çocukları doyurup yatırıyor sonra da artan yemekleri biz yiyorduk” (akt. Tekeli, İlkin: 199).

Başka bir açıdan bakıldığında Savaş Dönemindeki imkanlar dahilinde mevcut tıbbi çalışmaların başarılı sonuçlar verdiğinin bir örneği olarak Hıfzısıhha Mektebi Müdürünün bu dönemde Diyarbakır’a gelerek burada yaygın görülen yıl çıbanı rahatsızlığı için bir aşı geliştirmiş ve bu aşının denemelerinden başarılı sonuçlar almış olmasını gösterebiliriz. (Diyarbakır, 7 Mart 1940).

Halkevi Sosyal Yardım Şubesi’nin görevleri arasında sayılabilecek olan; poliklinik açmak, göçmenlerle ilgilenmek, köy gezileri yapmak, köylerdeki hastaları muayene etmek ve yardım sahasını genişletmek gibi faaliyetlerin bu dönem Diyarbakır’da gerçekleştiğine dair *Diyarbakır Gazetesi* tarafından yayımlar yapılmıştır. (Çağlayan, 2020: 147) 1940 yılında Halkevi Sosyal Yardım Şubesi yeni bir poliklinik açma kararı almış, bu poliklinik her gün bir saat hizmet verecek şekilde düzenlenmiş ve her gün için çalışmak üzere ayrı birer doktor belirlenmiştir. (Diyarbakır, 12 Eylül 1940) Halkevi’nin sağlık alanındaki bir diğer girişimi de yoksul insanları muayene etmek ve tedavilerini sağlamak üzere doktorların da yardımlarıyla bir bakım evi açmış olmasıdır. (Diyarbakır, 28 Nisan 1941) Bu da dönemin sağlık hizmetlerinin yetersizliğini yansıtıyor diyebiliriz. Nitekim Halkevi’nin eski binasında sağlık hizmeti verilmeye başlanması ihtiyaç hâsıl olmasından kaynaklanmıştır. Halkevlerinde gönüllü doktorlar tarafından ücretsiz muayeneler yapılmış tespit edilen hastalıkların tedavileri için ilaçlar ücretsiz verilmiştir. (Diyarbakır, 25 İkinci Kanun (Ocak) 1943) Halkevi’nin sağlık alanında katkı sağlamak için gerçekleştirdiği bir başka çalışma ise temsil kolu gençleri tarafından hazırlanan gösterinin hemen öncesinde halkı bilgilendirmek ve hastalıkların önüne geçebilmek için Kulak Boğaz Burun Uzmanı doktor sahneye çıkıp halkı kış aylarında yaşanabilecek hastalıklara karşı uyarılmış olmasıdır. Doktor sahneden indikten sonra Ömer Seyfettin’in *Mahcupluk Komedi* adlı oyun sergilenmiş, Halkevi’nin temel işlevlerinden sayılabilecek kültürel faaliyet gerçekleştirilmiştir. (Diyarbakır, 22 İkinci Kanun 1943).

Halkevi’ni takiben 1945 yılında Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından kendi binasında bir muayenehane açma kararı alınmıştır. Diyarbakır’daki doktorlar dönüşümlü bir şekilde buradaki çocuklara ve ailelerine hizmet vermişlerdir. (Diyarbakır, 13 İlk Teşrin (Ekim) 1944).

Diyarbakır Gazetesi savaş dönemindeki yayınları boyunca çocuk sağlığı ile ilgili olarak özellikle eğitici ve öğretici birtakım makale serileri yayınlamıştır. “Çocuk Bakımı”, “Çocuk Sağlığı”, “Mevsimsel Çocuk Hatalıkları” ve “Çocuk Yaşatma Yolları” köşe yazısı serilerinden sonra bir de “Çocuğun Esirgenmesi Milli Varlığın Kurtarılmasıdır” köşe yazısı serisi yayımlanmıştır. Bu anlamda yapılan yayınları ele aldığımızda söz konusu dönemde gelecek neslin sağlığına özellikle önem verildiğinden ve bu konudaki yetersizliklerin nüfus artışına negatif etkilerinden söz edebiliriz. (Diyarbakır, 19 Ağustos 1940) Tabii yeni neslin sağlığını korumak ve daha kuvvetli nesillerin varlığıyla dolu ülke hayaline ulaşmak için sadece çocuklar ile ilgili değil anne sağlığı ve bebeklerle ilgili olarak da çocuk düşürme, hamilelik ve anne-bebek sağlığı gibi konular üzerine de köşe yazısı serileri yazılmıştır. (Seçkin, 1943) Türkiye’de savaş dönemine denk gelen iki nüfus sayımı yapılmıştır. Diyarbakır vilayeti de nüfus sayısının yüksek olduğu şehirlerdendir. Savaş döneminin ilk sayımı olan 1940 yılı nüfus sayımında Diyarbakır vilayetinde 257.321 kişinin yaşadığı belirlenmiştir. Savaş döneminin son nüfus sayımı olan 1945 sayımında ise Diyarbakır vilayetinde 249.949 kişi yaşamakta olduğu tespit edilmiştir. (Çağlayan, 2020: 23-25).

1945 yılında vatandaşların alkol oranı çok yüksek içkileri tercih etmeleri ve bu anlamda sağlık kuruluşlarına hatırı sayılır çoğunlukta yüksek dereceli alkol kullanıcılarının çok sayıda şikayetle gitmeleri sonucu hükümetçe alınan bir tedbir de halkın sağlığını korumak üzere halkın düşük dereceli içkilere alıştırılması için çok sayıda bira fabrikaları kurulması olmuştur. (Diyarbakır, 17 Ocak 1945).

3.3. DİYARBAKIR’DA SUÇ

Savaş yıllarında Diyarbakır’da ülke genelinde rastlanan suçların tezahür ettiğini söylemek mümkündür. Bu dönem hırsızlık, yankesicilik, yaşanan savaş dolayısıyla ortaya çıkan ürün ve mesken eksikliğinden kaynaklı fırsatçılık, eşkıyalık, cinayet ve özellikle kadın cinayetleri, uyuşturucu madde satımı ve kaçakçılık özellikle esrar ve kahve çekirdeği kaçakçılığı (Diyarbakır, 26 2.ci Teşrin (Kasım) 1943) yaygın görünen suçlardandır. Yankesicilik, Esrar Satmak, Kumar oynamak gibi suçlara zabita tarafından müdahale edilerek Mahkemelere sevk edilmişler. (Diyarbakır, 11 Mart 1940).

1940 yılında yayınlanan bir cinayet haberine göre 18-20 Yaşlarında bir kadının cesedi bulunmuştur. Cinayetin kadını kafasından bıçaklamak suretiyle işlendiği ifade

edilmiştir. Kollarında ikisi altın biri gümüş üç bilezik ile bulunan cesedin evli bir kadına ait olduğu anlaşılmıştır. Maktulün ziynet eşyalarının hala üzerinde taşıyor olmasından da anlaşılacağı üzere bu hırsızlık amacıyla işlenmiş bir cinayet değildir. Kafasından bıçaklanmış olması ise o dönemde nefret ya da kıskançlık kaynaklı bir suç olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. (Diyarbakır, 4 Nisan 1940) Ancak bu yıllarda kadın cinayetleri bununla sınırlı kalmamıştır. Diyarbakır’da iki köy arasında olan bir su arkında elleri arkadan bağlanmış ve sağ ayağı da kafasına bağlanmış surette tanınmayacak vaziyette bulunan bir kadın cesedinin araştırmalar sonucunda 35 yaşlarındaki bir kadına ait olduğu ve cinayetin kaçak bir şekilde bir köyde ikamet etmekte olan Hasan isimli yetişkin bir adam tarafından işlendiği tespit edilmiştir. (Diyarbakır, 25 Temmuz 1940) Söz konusu cinayetlere kurban giden kadınlardan birinin kafasından bıçaklanarak, diğerinin ise tamamen bağlanarak öldürülmesi söz konusu dönemde kadınların fiziksel güçlüklerinden kaynaklı olarak çaresiz bırakılma suretiyle öldürüldüklerini göstermektedir. Nefret suçlarının sıklıkla görüldüğü bu dönemde evli bir kadının iki adam tarafından rızası dahilinde kaçırılmış olmasının ardından kocası ve kocasının erkek kardeşi tarafından dokuz yerinden bıçaklanarak öldürülmüş olmasıdır. (Diyarbakır, 8 Ağustos 1940) Bu dönem kadınların mağdur edildiği bu gazete haberlerine sayfa nezdinde kadınlar yüzünden yaşanıldığı düşünen cinayetlere yer verildiği ölçüde yer verilmemiş, bu haberler kadar dikkat çekilmesine çaba gösterilmemiştir. İşte o haberlerden bazıları şunlardır: “Zini adında eşi Hasan’dan boşanmış genç bir kadın bir süre sonra Şeyhmus isimli bir başka adamla ikinci evliliğini yapmıştır. Ancak ilk eşi kıskançlık duyduğu için kadını kaçırma girişiminde bulunmuş ve Zini’nin eşi Şeyhmus tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür. (Diyarbakır, 31 Temmuz 1940) Şerif adındaki bir adam evlenmek istediği Esmâ’nın babası Ömer izin vermeyince evlilik bağı olmadan Esmâ ile birlikte yaşamaya başlamışlardır. Ancak hem toplumsal olarak hem de kanuni olarak nikahsız birlikte yaşamının mesuliyetini taşımak istemeyen Şerif, Esmâ’nın babasını ikna etmeye çabalamış ancak bir türlü ikna edemeyince 70 yaşındaki adamı kafasından vurmuştur. (Diyarbakır, 28 Ağustos 1940) “Kadın Yüzünden Bir Adam Öldürüldü” başlığı ile yapılmış bir haberde, birkaç gencin bir kadın için çıkan bir kavgada başka bir genci ve kız kardeşini yaraladığını ve bu gencin öldüğü yazılmıştır. Ancak kadının bu ölüme nasıl bir sebebiyet verdiği yazılmadığı gibi konuyla ilgili incelemelerin bile henüz yeni başladığı belirtilmiştir. Bu anlamda kadına dair düşmanca ve cinsiyetçi

bir söylemde bulunulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. (Diyarbakır, 4 Birinci Teşrin (Ekim) 1940) Özellikle son haberin başlığına bakıldığında kadın cinayetleri işlenirken suçlayıcı ya da işaret edici hiçbir ifadeye yer verilmezken, erkeklerin öldürüldüğü haberlerde doğrudan kadına yönelik suçlayıcı bir tavır gösterilmiştir. Ancak 16 ve 18 yaşlarındaki iki adam Diyarbakır’da misafir olarak bulunan 8 yaşındaki bir kıza cinsel saldırıda bulunmuştur, suçun mağduru kızın yaşadığı sağlık sorunlarını “hastalık kapması” olarak geçiştiren habere, ilgili gazete sayısında çok küçük bir alan ayrılmıştır. (Diyarbakır, 14 Temmuz 1941).

Kadınların da erkekler kadar olmasa da suç işleme konusunda aktif olduğunu söyleyebiliriz. Daha çok cinayet suçuna nazaran daha hafif sayılabilecek uyuşturucu kuryeliği gibi suçlara karışsalar da cinayet işleyen bir kadın ile ilgili habere göre söz konusu kadın kocasını zehirleyerek öldürmüştür. (Diyarbakır, 16 Temmuz 1941) Bir kadın zanlı tarafından işlenen bir diğer suç haberi ise cezaevindeki oğluna esrar taşıırken tutuklanan kadın ile ilgili haberdır. (Diyarbakır, 31 Mart 1941) Dikkatle yapılan gazete yayınları incelendiğinde bu dönem uyuşturucu madde ile ilgili birçok vatandaşın yakalandığını söylemek mümkündür. Esrar taşıdığı için tutuklanan başka bir adamdan bahsedilmiştir. (Diyarbakır, 31 Mart 1941). 1941 yılının mart ayında esrar ile ilgili birkaç suça değinilmiştir. Birçok vatandaş esrar taşıdığı için tutuklanmıştır. (Diyarbakır, 28 Mart 1941) Bu dönemde bu suçların sıklaşmasına bakarak ülkemize esrarın daha yoğun bir şekilde girdiğini ve kullanımının sıklaştığını ve İkinci Dünya Savaşı ile yaşanan sıkıntılarla uyuşturucu madde kullanılarak baş etmenin tercih edildiğini varsayabiliriz.

Bu dönemin en çok rastlanılan suçu: Hırsızlık. Hırsızlık hem şebeke olarak hem de bireysel olarak işlenmesine en çok rastlanılan suç türü olmuştur. Metinsoy’un dönemin ulusal basınından aktardığı bir habere “Allah’ın Verdiği Canı Yaşatmak İçin Çalacağım” manşeti atılmış, doktorların önerisi üzerine et ve meyve ile beslenmesi lazım gelen çocuğunu yaşatmak için bir babanın meyve ve tavuk çaldığı anlatılmıştır. (Metinsoy, 2020: 75) Ülke genelinde sık rastlanan hırsızlık vakaları Diyarbakır özelinde de yaygın olarak görülmüştür. Diyarbakır’da bireysel işlenen hırsızlık vakaları zabıta tarafından zanlının yakalanarak süratle mahkemeye sevk edilmesi ile sonuçlanmıştır. Hatta 1941 yılının temmuz ayından itibaren gazete yayınlarında “zabıta vakaları” köşesi olarak adlandırdığı bir haber serisi oluşturulmuştur. Hakaret, darp, sarhoşluk (Diyarbakır, 17 Temmuz 1941) hırsızlık ve yaralama bu dönem sık rastlanan suç haberlerinin konularındır

(Diyarbakır, 1 Temmuz 1941). Ancak şebeke olarak işlenen hırsızlık suçları bireysel olanlar kadar hızlı sonuç verememiştir. Diyarbakır Lice ilçesinde yol keserek eşkıyalık yapan bir grup suçlu yakalanarak cezalandırılmıştır (Diyarbakır, 20 Temmuz 1940), fakat bu dönemde neredeyse bütün taşra yollarında bu durumun yaşanmış olabileceği söz konusu olsa da denetimin ve kaynakların yetersiz olmasından mütevellit tek bir suç şebekesi yakalanabilmiştir. Hasanpaşa esnafının işyerine giren iki hırsız ve Diyarbakır'ın Mermer nahiyesinde yan kesicilik yapan üç kişi yakalanmış ve adliyeye sevk edilmişlerdir. (Diyarbakır, 13 İkinci Kanun (Ocak) 1943) Tren istasyonunda yaşanan bazı hırsızlık vakaları gazete tarafından eleştiri almıştır. Bölgedeki demiryolu merkezi olması sebebiyle çevre vilayetlerden de birçok yolcunun kullanmak durumunda olduğu istasyonda yaşanan hırsızlık vakaları gazete yayıncılarına sitem ettirmiştir. İstasyon memurlarının dikkatsizliği ve düzensizliği dolayısıyla trenlere yolcu olan ve olmayanların bir anda yığılması dolayısıyla çıkan kargaşada cep kesmek, bavul ve çanta çalmak gibi birtakım hırsızlıklar yaşanmıştır, eşyaları çalınan bazı yolcular da trenlerini kaçırmak, yollarından geri kalmak gibi bazı zor durumlara düşmüşlerdir. (Diyarbakır, 17 2.ci Teşrin (Kasım) 1943) İnsanların temel ihtiyaçlarını makul fiyatlarla karşılamak üzere kullanılan yerli mallar deposu bu depoya komşu bir kereste fabrikasından erişim sağlayarak aralık ayı boyunca devamlı bir şekilde giren bir hırsızlık şebekesi tarafından soyulmuştur. (Diyarbakır, 11 Birinci Kanun (Aralık) 1943).

Gazete yayınlarında yer verilen bir başka cinayet ve suç konusu ise mülktür. Tarlalardaki sınır kavgaları, hayvanlardan dolayı çıkan tartışmalar bu süreçte sık rastlanılan suç konularıdır. Bir tarlaya hayvan girmesi dolayısıyla çıkan kavgada bir kişinin öldürülmesi (Diyarbakır, 17 Nisan 1940), insanların cinayet işleyebilecekleri materyalleri üzerlerinde taşımalarının ve kolay erişilebilir olmasının bir sonucu olarak görülebilir. Yine 1940 yılının temmuz ayında aydınlatılan bir cinayete göre bir tarlada ölü bulunan vakaya kaza süsü verilse de olay araştırılmış ve aslında tarla ekim konusunda yaşanan bir husumet sonucu öldürüldüğü ortaya çıkmıştır. (Diyarbakır, 13 Temmuz 1940)

İkinci Dünya Savaşı dönemi ekonomik sorunların getirdiği fırsatçılık suçları da sıkça rastlanılan suçlardandır. Şekeri devletin belirlediği fiyatın üzerinde satmak suretiyle vatandaştan hak etmediği bir miktar para aldığı belirlenen bir esnaf iki yıl sürgün ve 500 lira para cezasına çaptırılmıştır. (Diyarbakır, 12 Birinci Teşrin (Ekim) 1940) Bu şekilde devlet fırsatçılık ve stokçuluğun cezai yaptırımını sağlayarak emsal teşkil ederek

caydırıcılık sağlamaya çalışmıştır. Bu dönem benzersiz bir şekilde işlenen tek bir suç vardır. O suç İsmet İnönü'nün resimleri ile basılmış yarım liralık ve bir liralık banknotların henüz tedavüle girmeden illegal piyasaya sürülmüş olmasıdır ancak tedavüle girmemesine karar verilen bu paralara karşı vatandaşın bilgilendirilmesi için vilayet makamından bir bildirim yapılmıştır. (Diyarbakır, 24 Nisan 1941) Ayrıca bu dönem Suriye ile olan ilişkilerimiz kapsamında 1934 yılında Diyarbakır'da cinayet işledikten sonra ortadan kaybolan bir zanlı, 1940 yılında Suriye'de yakalanarak Türkiye'ye iade edilmiştir. Bu dönemde suçlu iadesinin söz konusu olduğu görülmektedir. (Diyarbakır, 27 Temmuz 1940).

Son olarak işlenen suçlar ve artan mahkumiyetler ceza evlerindeki şartların iyileştirmesini zaruri kılmıştır. Ceza evindeki suçluların çıktıklarında, girdiklerinden daha iyi birer birey olmalarını sağlamak üzere Diyarbakır savcısı tarafından Diyarbakır Cezaevi'nde birtakım iyileştirmeler yapılmıştır. Bu iyileştirmeler yemekhane, hamam ve diğer yaşam alanlarını daha sağlıklı ve daha büyük kapasiteli yerlere dönüştürmek üzere yapılmıştır (Diyarbakır, 1 Temmuz 1941) ve Diyarbakır Cezaevinde okuma yazma kursu açılmıştır. (Diyarbakır, 1803).

Asayiş sorunlarının artması İkinci Dünya Savaşı dönemi Türkiye ve Diyarbakır'da etkin müdahale ve mücadelede zorluk yaşayan otoritenin yaşadığı birincil sorunlar sebebiyle sosyal durumu zora sokmuştur. Bunun yanı sıra fakirleşmenin insanlar üzerindeki psikolojik etkileri de artmıştır. Buna bağlı olarak da asayiş sorunlarında artış olmuştur.

3.4. DİYARBAKIR'DA TİCARET VE EKONOMİ

1929 Ekonomi Buhranının etkilerinin yaşanmaya devam ettiği 1930'lu yılların sonunda başlayan İkinci Dünya Savaşı, savaşa bilfiil dahil olmasa dahi Türkiye'yi doğrudan etkilemiştir. Kısa bir süre önce yaşanmış olan Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle ekonominin ithalata bağımlı, az gelişmiş, hassas yapısı bunun temel sebebidir. (Metinsoy, 2020: 47) Büyük Buhranın ardından özellikle sanayileşme ve demiryolları konusunda adımlar atılmıştır. Ancak savaş döneminde sanayide gereksinim duyulan materyal ve araçların temin edilememesi, var olan tesislerin sayılarının arttırılması veya genişletilebilmesi için ihtiyaç duyulan makine ve teçhizatın ithal edilememesi, sanayileşme sürecini sekteye uğratmıştır. Kısacası ticarete yaşanan sıkıntılar ekonomiye

olumsuz etki etmiş, hammadde kalite ve miktarları düşmüş ve dolayısıyla ekonomik gelişme yavaşlamıştır. (Metinsoy, 2020: 50) Çağlayan ise dönemin ekonomisini şu şekilde açıklamıştır:

“Cumhuriyetin kurucu kadroları, Cumhuriyet’in ilk yıllarına tekabül eden 1923-1929 yılları arasında serbest teşebbüsü destekleyip liberal politikalar benimserken, 1929 dünya iktisadi buhranının da etkisiyle 1930 sonrasında devletçi, iktisadi politikalar devreye koymuştur. Tek parti döneminde benimsenen iktisat politikalarının geniş ölçekte uygulandığı vilayetlerden biri de Diyarbakır olmuştur.” (Çağlayan, 2020: 151).

Nitekim söz konusu tek partili Cumhuriyet döneminde Diyarbakır’ı bölgenin ticaret merkezi haline getirecek birtakım yatırımlar yapılmıştır. Bu yatırımlara, Diyarbakır’a demiryolunun getirilmesi, vilayette çiftçiye ve tüccara destek vermek üzere birçok banka şubesinin açılması, özellikle bağcılık, ipekböcekçiliği ve hayvancılık alanlarında yapılan devlet destekleri örnek gösterilebilir. (Çağlayan, 2020: 153) Ayrıca Diyarbakır’ın tarihi ipek yolu üzerinde yer alması da tarih boyunca ticari anlamda bir merkez nokta olmasını sağlamıştır, bu yüzden vilayette ticaret ve ziraat en çok rağbet gören iki uğraş olmuştur. (Çağlayan, 2020: 160) Ancak bütün bu yatırımlar ve ticari güzergâh avantajına rağmen 1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı’nın ülke içerisinde olduğu gibi Diyarbakır’da da en şiddetli darbesini ticarete konu olan tarımsal üretime indirdiğini söylemek mümkündür. Savaşa girme ihtimalini her daim göz önünde bulunduran Türk Hükümeti devlet kaynaklarının büyük bir bölümünü askeri harcamalara aktarmıştır. Öte yandan çekim hayvanlarının müsaderesinin sebep olduğu üretimde araç eksikliği ve tarımsal üretimden çekilerek orduya aktarılan insan kaynağı tarımsal üretimi büyük ölçüde düşürmüştür. Savaşın son yılına gelindiğinde tarımsal üretim, savaştan önceki son dönem olan 1938 yılında elde edilen tarımsal üretimden yüzde kırk daha az seyretmiştir. Üstelik bu üretim düşüklüğüne karşın tarımsal üretimde aktif rol üstlenen köylülerin ürettikleri ürünlerin fiyatları, tüketmek zorunda oldukları ürünlerin karşısında düşüş yaşamıştır. Dönemin hükümetinin tarım ürünlerinin piyasa değerlerinin çok altında fiyat vererek alması, diğer ürün ve hizmet fiyatlarının pahalılaştığı savaş döneminde tarım ürünlerinin iç piyasadaki değerlerini negatif yönde etkilemiştir. (Metinsoy, 2020 :150).

Uzun yıllar süren İkinci Dünya Savaşının doğrudan, en yoğun şekilde etkilediği alanlardan bir diğeri olan ticaret ve dolayısıyla ekonomi bu dönem çok kötü seyretmiştir. Savaştaki tarafsız tavrını sürdürmekte olan Türkiye, ticari ortaklarının savaşta

olmalarından ve tüm kaynaklarını savaşı kazanmak üzere askeri yatırımlara aktarmış olmalarından dolayı büyük ekonomik sıkıntılar içerisine düşmüştür. Her an savaşın kendisine sıçrayacağı varsayımıyla askeri anlamda kuvvetlenmek üzere efor sarf eden Türkiye, kaynak yetersizliği dolayısıyla askeri alanda kullanılmak üzere yardımlar toplamaya başlamıştır. Hava Kurumuna yardım toplanılmaya çalışılmış olması devletin bu alana yeterli kaynak ayıramayacak kadar maddi sıkıntılar içerisinde olduğunun göstergesidir. (Diyarbakır, 1 İkinci Kanun (Ocak) 1940) Ancak 1943 yılında askeri harcamalar savaşa rağmen %5,87'ye kadar düşmüştür. (Tekeli, İlkin, 2016: 25).

“Hükümet savaş döneminde artan pahalılık ve darlıklar karşısında özellikle kentlerin işesi için çeşitli tedbirler aldı. Tedbirlerden ilki MKK'ye dayanarak enflasyonu ve karaborsayı önlemek için başvurulmuş narh uygulaması ve fiyat murakabesiydi. Belirli malların azami kâr hadleri ve fiyatları tespit edilerek bunların dışına çıkmak yasaklandı. Tespit edilen narh fiyatlarının üzerindeki her türlü fiyat artışı ihtikâr olarak nitelendi ve kovuşturulmaya çalışıldı. İkinci olarak bazı temel malların karneyle satılmasına geçildi. Üçüncü olarak, belirli tarımsal mahsullerin zorunlu olarak devlete satılması uygulamasına ve TMV'ye başvuruldu.” (Metinsoy, 2020: 83-84).

MKK'da da yer verilen tarımsal üretim hükümetin özellikle üzerine çalıştığı bir alan olmuştur. Birtakım düzenlemeler getirilmiştir ve bunlardan bazıları şöyledir:

- Her vatandaş kendi tarımsal faaliyetlerini aksatmamak kaydıyla ikamet ettiği noktaya maksimum 15 km mesafeli alan içerisinde yürütülen tarımsal faaliyet işinde ücret karşılığında çalışabilecektir. Kadınlar ise sadece yaşadıkları yerleşke içerisinde çalışabilecektir,
- Üzerinde tarımsal faaliyet yürütülmeyen 500 hektardan daha büyük arazileri hükümet bedelini ödeyerek işletebilecektir,
- Tarımda kullanılan her türlü alet, makine vasıta ve malzemelerini, zirai ilaç ve tohumlarını hem satabilecek, hem de inisiyatifine göre ödünç verebilecek veya kiralayabilecektir. Bunların dışında ödünç olarak nakdi destek de verebilecektir. (Tekeli, İlkin, 2016: 98-99).

Mal sahibi tüccar ve üreticilerin bu dönem mallarını daha rahat ve güvenli bir şekilde satabilmek için Borsayı tercih ettikleri ve zamanla Borsaya güvenin arttığı görülmüştür. Borsa bölgede önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. (Çağlayan, 2020: 164) Haftalık borsa vaziyeti hakkında yazılmış makalelerde de borsa piyasasını özellikle

buğday, arpa, nohut, yağ, mazi, pirinç, sığır derisi gibi ürünlerin belirlemiş olduğunu ve bu ürünler üzerinde borsa değerlendirmesi yapılmış olduğunu görmekteyiz. (Diyarbakır, 16 Nisan 1940) Bu dönemin en önemli ürünlerinin bunlar olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple bu ürünlerin üretiminden daha fazla verim alabilmek için çalışmalar yürütülmüştür.

Mühendis Suphi Rıza Doğukan'ın "Tohum İslah ve Deneme İstasyonları" başlıklı makalesine göre ekonomik anlamda bu süreci olabilecek en hafif şekilde atlatmak için Türkiye'deki tarımsal verimliliği arttırmak konusunda özellikle çalışmalar yapılmış ve bu anlamda tohum ıslah ve deneme istasyonları kurulmuştur. Kurulan 14 adet istasyondan Ankara, Antalya, Erzurum, Adapazarı, Nazilli, Gümüşhacı köyü, Kayseri, Malatya, Adana, Ordu, İstanbul ve Çorum'da birer tane kurulurken, Eskişehir'de iki tane kurulmuştur (Doğukan, 1940). Ulusal ekonomi ve artırma kurumu tarafından çiftçiye ilgili yıldaki mahsulünü en az %10 arttırırsa ülkeye girecek nakdin miktarının büyüklüğünden bahsedilerek her çiftçinin birer vatandaş olarak üretimini en az %10 arttırarak ekonomiyi kalkındırması tembihlenmiştir. (Diyarbakır, 5 Eylül 1940) Diyarbakır'da yazlık ekim miktarının bir önceki yılın en az iki misli olmasını sağlamak üzere tarımsal seferberlik adı altında hükümet tedbirler almıştır. Hükümet, çiftçilerin tohum ihtiyacını karşılamış ve isteyenlere daha fazla temin edeceğinin teminatını vermiştir. (Diyarbakır, 16 Şubat 1942) Tohum tahsisi konusunda elinden geleni yapan devlet tarımsal üretimi arttırmak üzere bir de Ziraat Bankasının bölgedeki çiftçilere bedeli taksitle ödenmek üzere zirai aletler tahsis etmeye başlamasını sağlamıştır. (Diyarbakır, 22 Temmuz 1940) 1940 yılının aralık ayında "Yerli Mallar Pazarı" adı altında çeşitli şehirlerde de var olduğu aşikâr olan bir çarşı şubesinin açılacağına dair yapılan haberde, bu pazarın toptan ve perakende satışlarla halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere hizmet vereceği yazılmıştır. (Diyarbakır, 2 Birinci Kanun (Aralık) 1940).

Devletin ekonomik anlamda aldığı önlemler kapsamında yapmış olduğu bir diğer çalışma ise temel gıda ürünlerinin fiyatını kontrol altında tutmak olmuştur. Bu durumu Metinsoy şu şekilde açıklamıştır:

"Hükümet narh sistemi, fiyat murakabesi, yani fiyat denetimi, ihtikârla mücadele ve karne uygulaması gibi çeşitli yollarla ekonomiye müdahale ederek, savaşın yarattığı olumsuz koşulları hafifletmeye, iaşe sorununu çözmeye, hayat pahalılığını önlemeye çalıştı. Fakat gerek devlet teşkilatının mali ve altyapısal gücünün yetersizliği, gerekse devlet

politikalarının uygulanması sürecinde toplumsal alandan gelen direnişler sonucunda hükümetin ekonomiyi savaş koşullarının gerektirdiği şekilde kontrol altında tutması mümkün olmadı.” (Metinsoy, 2020: 48).

Devlet özellikle fiyat istikrarını şeker, ekmek ve hububat gibi ürünlerde uygulayarak stokçuluğun ve fırsatçılığın önüne geçmeyi hedeflemiştir. Türkiye'nin savaş süresince en büyük sıkıntılarından biri, olası bir savaş ihtimaline karşı tam kapasite hazır bulundurmakta olduğu ordu faktörü. Ordu hem insan kaynağı açısından hem de ihtiyaçlarının karşılanması açısından büyük bir efor gerektirmekteydi. Zira askeri kapasitesini arttırmak üzere üretimden çektiği insan kaynağı artık tüketimde olduğu için üretim miktarı ve tüketim miktarı arasındaki uçurum gittikçe büyümekteydi. Bu konuyla ilgili Tekeli ve İlkin şöyle söylemiştir:

“Türkiye'nin savaş içinde karşılaştığı ve üstesinden gelmesi gereken bir başka sorun askere alınan erlerin beslenme normlarıyla bir köylünün beslenme normları arasındaki ve aynı şekilde orduda beslenen bir hayvanın beslenmesi için verilen yem ve ot miktarlarıyla köyde bulunan bir hayvanın tükettikleri arasındaki küçümsenemeyecek farklardır. Büyük bir nüfusun orduya alınmasıyla bir yandan tarımsal üretim azalırken, diğer bir yandan tüketilmesi gereken gıda (Türkiye'de özellikle hububat) miktarı artmaktadır.” (Tekeli, İlkin, 2016: 234).

20 Mart 1940 tarihli Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile bilhassa askerler için de alım sıkıntısı yaşanan buğday için özellikle Diyarbakır, Urfa, Suruç ve Mardin bölgelerinde fiyatların düzenlenmesi emredilmiştir. (BCA, 030.20.01.02.92.30.14) Savaş yıllarında en büyük önem hububatlar arasından buğdaya verilmiştir. Çünkü hem yiyecek olarak hem ekmeğin ham maddesi olarak beslenmede büyük bir rolü vardır. Bu sebeple her ne kadar buğday üretiminin arttırılmasına çalışılsa da Türkiye bu dönemde modern üretim tekniklerine geçemediği için dengeli bir üretim gerçekleştirilememiştir, üretim miktarı hava durumuna bağlı koşullarda seyretmiştir. Sonuç olarak hava değişkenlikleri sırasında üretimde istikrar yakalanamamıştır. İstikrarsız seyreden üretim miktarları ile bağlı olarak değişkenlik gösteren ürün fiyatlarında fırsatçılığı önlemek adına, Diyarbakır Fiyat Mürakabe Komisyonu tarafından yapılan bir çağrı ile bir lira üzerinde yapılan her alışveriş için vatandaşın fatura talep etmesi gerektiğinin önemi vurgulanmıştır. Olması gereken fiyatın üzerinde bedel ödeyen her vatandaşın bu fatura ile ilgili komisyona başvurarak vatandaş olarak bu haksız kazancın önüne geçmesi istenmiştir. Haksız kazanç

sağlayanların onur, şeref ve haysiyetini ayaklar altına aldığı vurgulayan ilan bunların bildirilmesinin bir vatandaşlık görevi olduğuna dikkat çekmiştir. (Diyarbakır, 21 İkinci Kanun (Ocak) 1941) Özellikle bu fiyat ve miktar kontrolü çalışmaları kapsamında 1942 yılında şeker satışı yasaklanmıştır, esnaf elinde bulunan şekerin cinsini ve miktarını bildirmek zorunda bırakılmıştır. (Diyarbakır, 20 İkinci Kanun (Ocak) 1942) Elindeki pirinci ederinden daha fazla pahaya satan bir esnafa ve elinde et bulunduğu halde satışa sunmayan kasaba para cezası ve süreli iş yeri kapatma cezaları verilmiştir. (Diyarbakır, 1 İkinci Kanun (Ocak) 1943) Nohut, pirinç gibi ürünler için azami fiyat belirlemesi yapılmıştır. (Diyarbakır, 20 Ağustos 1941) Bu dönem halkın temel zaruri ihtiyaçlarını karşılamak üzere birçok şehirde olduğu gibi Diyarbakır’da da Sümerbank yerli mallar pazarı açılmıştır. (Diyarbakır, 1 Ağustos 1941) Ancak bu yerli mallar pazarı ile ilgili yazılan “Diyarbakır’da Yerli Mallar Pazarı” başlıklı avukat Muhittin Çağın’a ait bir köşe yazısına göre bu pazar ne yazık ki amacına hizmet edememiştir. Toptan ürün sattığı tüccarların yine kendi fiyat tarifelerinden satış yapmalarından yakınılan köşe yazısına göre vatandaş yine çeşitli müesseselere başvurarak alışveriş yapma durumunda kalmıştır. Toptan satış yapılan müesseselerin denetimine ihtiyaç olduğuna dikkat çekilmiştir. (Çağın, 1957) Gıda maddelerinde yaşanan arz talep dengesizliğinden dolayı bir anda yükselen fiyatlar nedeni ile belediye stokçuluğu ve gıda maddelerindeki fahiş yükselmeyi engellemek amacıyla gıda maddelerinde etiketleme, diğer maddelerde de fiyat listesi hazırlanması uygulamasına gitmiştir. (Diyarbakır, 15 İkinci Kanun (Ocak) 1943) Şekerin piyasada kolaylıkla temin edilebilmesi için toptancılara çeşitli kolaylıklar tanınmıştır. Şeker hem piyasada hem de Ziraat Bankası şubelerinde satışa çıkarılmıştır. (Diyarbakır, 27 İkinci Kanun (Ocak) 1943) Savaş döneminde getirilen vergilerden birisi olan “Toprak Mahsulleri Vergisi” 27 Nisan 1943 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Özellikle devletin belirlediği ve çoğunlukla hububat ürünlerinden alınan bu verginin geçerlilik süresi Milli Korunma Kanununa bağlanmış ve MKK’nın uygulanmasının kaldırılmasını takiben aynı mali yıl içinde bu vergilendirme de kalkacaktır ibaresi maddeler arasında yerini almıştır. (Tekeli, İlkin, 2016: 55).

“Toprak Mahsulleri Vergisinin önemi; devletin, ordunun ve büyük kentlerin beslenmesi için gerekli gıda maddelerini piyasada arz-talep mekanizması yaratmadan karşılayabilmesine olanak vermesidir” (Tekeli, İlkin, 2016: 52).

Üretiminde buğday kullanılmasından dolayı bu dönem ekmek özellikle üzerinde durulan bir gıda ürünü olmuştur. Özellikle ekmek fiyatları ve gramajı konusunda büyük bir hassasiyet gösterilmiştir. Ekmeğin maddesi ve gramajı ile ilgili alınan kararların ve yağın satış fiyatının belirlendiği ve halka ilan edildiği haberlerin olduğu gazete yayınlarından (Diyarbakır, 20 Ağustos 1941) anlayacağımız üzere ülkemiz kıtlık yaşanmaması ve zaruri ihtiyaçların giderilmesine devam edilmesi hususunda ekonomiye doğrudan müdahaleler ederek süreci atlatmayı hedeflemiştir. (Diyarbakır, 5 Ağustos 1941) Ekmeğe gelen bu düzenlemeler ve kısıtlamalar dolayısıyla TMO asıl faaliyeti olan stoklamadan ayrı olarak yeterli üretimin sağlanması için bir de üretim yapmak üzere çalışmaya başlamıştır. Genel olarak halkın ve ordunun un ve pirinç ihtiyacını tedarik etmek, ancak bilhassa ordunun makarna ve bulgur ihtiyacını karşılamak üzere 1942 yılından itibaren üretim görevi üstlenmiştir. Bu konuda alınan bir başka önlem ise buğday unundan üretilen gıdaların sınırlandırılması olmuştur. Ekmek, francala, makarna, şehriye, peksimet, bisküvi ve simit dışında maddelerin satılması ve tüketilmesi yasaklanmıştır. Yemek alanında hizmet veren bazı işletmeler bu durumdan müstesna tutulmuştur. (Tekeli, İlkın, 2016: 270) Bu uygulama *Diyarbakır Gazetesi* aracılığıyla da vatandaşa duyurulmuş, söz konusu işletmelere verilecek un miktarının belirli bir düzeyde olacağı, bu şekilde bu işletmelerin unu el altından satmalarının önüne geçileceği, börekçi ve tatlıcıların ellerinde bulunan un miktarını TMO'ya bildirmeleri gerektiği hususları ifade edilmiştir. (Diyarbakır, 24 İkinci Teşrin (Kasım) 1941) 1942 yılında bir dönem yaşanan sıkıntıları kontrol altına almak için bir dönem ekmekler karne usulüyle verilmeye başlanmıştır. (Diyarbakır, 25 Şubat 1942) Ancak karne usulünün uygulanmaya başladığı yıl TMO stoklarında azalma yaşanınca karneyle verilen ekmek miktarında da azaltmaya gidilmiştir. (Tekeli, İlkın, 2016) *Diyarbakır Gazetesi* 1 İkinci Kanun (Ocak) 1943 tarihli sayısında “Belediye Reisimizin Gazetemize Beyanatı” adlı başlıkta şunlara değinilmiştir: Belediye, Diyarbakır halkının ekmek ihtiyacını karşılamak için şehrin önde gelen tüccar ve esnalarından hububat birliği kurmuştur. Kurulan bu birlik halka ekmek dağıtımını gerçekleştirmiştir. Bu dönemde vatandaşların ekmeğe daha kolay ulaşmalarını sağlamak için belediye fırınları dışında özel işletme fırınları da açılmış ve açılan bu fırınlarda ürün değerlendirmesi ve fiyat belirlenmesi kısmında da tüccar ve esnaflardan kurulan birlik aktif olarak yer almıştır. Ekmeklere gelecek zam miktarı da hububata yapılan zamların oranınca belirlenmiştir. Ayrıca ekmekler arsında oluşan fiyat farklarının

da kullanılan malzeme ve ekmeğin pişirildiği fırının cinsine göre belirlenmesinden kaynaklandığı açıklanmıştır. Gazetenin aynı haberinde pirinç hasadına da değinen belediye başkanı Nazım Önen, pirinç fiyatının yükseltilmesini ve karaborsacılığı engellemek amacıyla pirinç üreticilerine daha önce beyan edilen üretim miktarına karşı üreticinin elinde kalan mahsul miktarını ve çiftçinin ofise satmış olduğu mahsulün satış fişlerini istediklerini bildirmiştir. Bir diğer ekmek girişimi ise ülke genelinde valiliklere gönderilen bir kararname ile fakir ve yoksul halka ucuz ekmek dağıtımı yapılması kararının alınmış olmasıdır. (Diyarbakır, 11 İkinci Kanun (Ocak) 1943) Fakat Belediye Encümen kararıyla 1 Şubat 1943 tarihinden itibaren karne ile satışı yapılan Halk Ekmeğin satışı serbest bırakılmıştır. Ayrıca karneye sahip yoksul aileler ellerindeki bir ya da iki aylık karnelerle beraber Hububat Alım Satım Komisyonlarına başvurdukları takdirde büyük ailelere 330 küçük nüfuslu ailelere 115 gram aylık ya da iki aylık hububat verileceği bildirilmiştir. (Diyarbakır, 29 İkinci Kanun (Ocak) 1943) Belediye tarafından et fiyatlarına da narh konmuştur. (Diyarbakır, 22 Ocak 1945) Belirlenmiş fiyat hadlerine uymamak, kâr ve satış sınırlamalarını çiğnemek, üretimde yapılan hilelere ve fatura hilelerine başvurmak, satılması yasak malları satmak suretiyle kuralları ihlal etmek ihtikâr olarak adlandırılmıştır. (Metinsoy, 2020: 86).

Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu tarafından yapılan duyurularda da belirtildiği üzere, sürekli olarak vatandaşlar tutumlu ve üretken olmaya çağırılmıştır. Bu durum ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik durumdan memnuniyetsizliğini ve iyileştirme çabalarını göstermektedir. Çalışanların işlerini severek iyi bir şekilde yapmaları ve keyfi ekim işleri yerine üretken ekim işlerinin yapılması hayati bir ehemmiyetle vurgulanmıştır. (Diyarbakır, 12 Eylül 1940) “Elimizdeki Malzemeyi İyi Kullanalım” başlığı ile yayınlanan bir makalede; öyle bir dönemden geçiyoruz ki eskiyen herhangi bir malzemenin yenisini almaya imkân yoktur ifadelerine yer verilmiş. Tüm dünyanın yaşamakta olduğu, savaşın pekiştirdiği büyük ekonomik sıkıntıların ülkemizi de kuvvetli bir şekilde tesiri altına aldığı belirtilerek, vatandaş özellikle tasarruf yapmaya ve elindeki ile idare etmeye teşvik edilmiştir. (Diyarbakır, 31 Temmuz 1941) 1942 yılından itibaren devlet hem vatandaşın tasarruflarını güvence altına almak hem de kendi para akışına katkı sağlamak adına Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan ve piyasaya sürülen tasarruf bonoları ile ilgili izah edici bir metin yayınlanmıştır. Bu metne göre vatandaşın tasarruflarının teminatı Maliye Bakanlığı olacak ve devlet bu şekilde banka misali

ekonomisine katkı sağlamış olacak. Bu bonoları günümüz mevduat hesapları gibi düşünmek yanlış olmaz. (Diyarbakır, 18 Temmuz 1941) Gazetede daha sonra verilen bir ilan da şöyle yazmaktadır; “sizin için tasarruf asker için çelik zırhtır tasarruf bonosu alın”. (Diyarbakır, 11 Ağustos 1941).

Günümüze kadar ulaşamamış belirli gün ve haftalardan olan Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu’nun düzenlediği “Tasarruf Haftası” 12 ve 19 Aralık tarihine denk gelmekte ve İkinci Dünya Savaşı döneminde her yıl bu hafta Başbakanın Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmayla açılmaktadır. Bu da ülkemizin tasarrufa verdiği önemin bir göstergesidir. Başbakan konuşmasında vatandaşları milli tasarrufa ve yerli malı kullanmaya davet ve teşvik ederek, birkaç yeni tedbir alınacağını eklemiştir. Konuşmada yerli malı kullanımının istiklal mücadelesinin önemli bir bileşeni olduğunu ifade eden Başbakan bunu temin edenin Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu olduğunu dile getirmiştir. Tasarruf kadar iş ve üretme faaliyetlerinin de arttığını belirterek konuşmasına devam eden Başbakan bu artışın, sanayinin kısa süredeki gelişim düzeyini anlatabildiğine dikkat çekmiştir. (Diyarbakır, 13 1.ci Kanun (Aralık) 1943).

1940 yılı itibariyle Diyarbakır’da bir süredir yaşanmakta olan gaz ve benzin gibi yakıtların eksikliğini gidermek üzere yapılan başvuruların sonuç verdiğini ve şehre tren vagonları aracılığı ile gaz yağı ve mazotun geldiğini, benzinin de geleceğini de bildiren basın bunu halka duyurmuştur. (Diyarbakır, 9 Birinci Teşrin (Ekim) 1940) 1943 yılında Belediye Encümenince verilen kararla benzin, gaz ve motorin fiyatlarının çok yüksek düzeyde seyrettiği, bu sebeple de yeniden düzenlendiği ifadelerine yer verilmiştir. (Diyarbakır, 13 İkinci Kanun (Ocak) 1943) Bu bilgilere dayanarak ilgili dönemde Diyarbakır’ın yokluk içerisinde olduğunu ve ihtiyaçlarının karşılanmasının zaman aldığını göz önüne aldığımızda, henüz savaşa girmeden dahi ekonomimizin çok büyük sıkıntılar içerisinde olduğunu doğrulayabiliriz

“Yardımcı Hemşire Aranıyor” ilanı ile bir kurs ile hemşirelik mesleğini edinmek isteyen kadınların istihdam edileceği ifadelerine yer veren (Diyarbakır, 19 Nisan 1940) haberden de anlaşılacağı üzere bu dönemde kadınların çalışma hayatına belirli meslek grupları nezdinde dahil edilmesine çalışılmıştır. Bir taraftan da endüstri toplumu modeline geçmek çabası içerisinde olan Türkiye’deki en büyük ihtiyaç kalifiyeli çalışanlardır. Türk Hava Kurumu verdiği iş ilanında özellikle meslek sahibi olmak isteyen

ortaokul gençlerinin derhal başvuru yapmalarını istemiştir. (Diyarbakır, 1510; s.2) Ortaokul okumuş olmak Hava Kurumunda çalışabilmek için yeterli bir kriter olarak görüldüğünden söz konusu dönemin çalışan ihtiyacını gözler önüne sermektedir. Yapılan iş ilanlarında yeterli miktarda işi bilen ya da yapabilmesi mümkün olan insana ulaşamayınca mesleki okullar ve kurslar açılması kararı alınmıştır. (Diyarbakır, 25 Ağustos 1941) İstihdamı korumak ve sürdürmek için çeşitli alanlarda görev yapmak üzere memur, işçi ve teknisyen alımı duyurularında bulunulmuştur. (Diyarbakır, 1 İkinci Kanun (Ocak) 1943) 1943 yılında Hulusi Yetişkin tarafından yazılan bir köşe yazısında Diyarbakır'da yaşanan dilencilik hadiselerine yer verilmiştir. Aynı yazıda sosyal devlet bilinci ele alınmış kadınların istihdama kazandırılmasının gerekliliğine dokunulmuş ve Diyarbakır'da tarım arazilerinin uygunluğuna, tarım ürünlerinin üretimde süreklilik arz ettiğine değinilmiştir. (Yetişkin, 1943).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülkemizdeki ihracat ve ithalat faaliyetlerini de gözden geçirecek olursak ülkemizde üretilen ve üretilebilecek olan alkollü içeceklerle ithalat yasağı getirilmiştir. Bunun dışındaki içkiler İnhisar İdaresinin bilgisi ve izni dahilinde ithal edilebilmiştir. (Diyarbakır, 14 Mart 1940) Temel gıda ürünlerinden olan peynirin ihracına 1940 yılında müsaade edilmiştir. (Diyarbakır, 20 Mart 1940) İzmir'de yetiştirilen Tütünler tarafsızlığımızı koruma politikası süresince ticaret yapmaya devam ettiğimiz ticari ortaklarımıza ihraç edilmeye devam etmiştir. (Diyarbakır, 27 İkinci Kanun

(Ocak) 1940) İskenderiye'den ülkemize çivi ve özellikle ayakkabı yapımında büyük bir ihtiyaç olan lastik gelmiştir. Ülkemizde sık sık lazım olduğu için eksikliği sıkıntı yaratan bu malzemelerin artık gerektiği kadarının bulunabileceğine değinilmiştir. (Diyarbakır, 16 Ağustos 1941) İnhisarlar idaresi tütün ve tömbeki ekimine özellikle önem vermiştir çünkü bu ürünlerin ihracatı ülke gelirine önemli katkılar sağlamıştır. (Diyarbakır, 2 Temmuz 1943).

1943 yılının mart ayında borsadaki durum şöyle ifade edilmiştir; “alım satım mevsim dolayısıyla biraz durgun seyretmektedir, ancak piyasada mevcut olan yağ, kitre, mazı, acı ve tatlı badem ve deriler üzerine olmaktadır”. (Diyarbakır, 17 Mart 1943) Uzun zamandan beri halka satışı durdurulmuş olan pamuk ve dokuma ürünleri ise devlet tarafından halka dağıtılmaya başlanmıştır. Dağıtım esnasında yaşanabilecek olası izdihamları engellemek amacıyla alınan önlemler gazeteler vasıtasıyla daha önceden halka bildirilmiştir. (Diyarbakır, 22 İkinci Kanun 1943).

Bu dönem iktisadi iki konunun değerlendirildiği bir makalede fiyat düşüklükleri ile emisyon artışının aynı anda yaşanmış olması dikkatleri çekmiş ve bu konunun üzerine gidilmiştir. Makale yazarına göre ikisinin birbirini koruması gerekirken aksi olmuş ve iki durum birlikte ilerlemiştir. Ekonomik farklılıklar ile çokça karşılaşılan söz konusu dönemde bile bu enteresan bir durum olarak aktarılmıştır. Hükümetin fırsatçılara müsaade vermemek üzere ülkenin her yerinde stoklarını açmış olması serbest piyasayı bir miktar daha daraltacağı ifade edilmiştir. (Yetişkin, 1943) 1944 yılının nisan ayına gelindiğinde aralarında yılan derisinin, ipek kumaşın ve kristallerin de olduğu lüks malların ithali yasaklanmıştır. Ticaret Vekaleti lüks sayılan ürünlerin bir listesini hazırlamak üzere çalışmalara başlamıştır. (Diyarbakır, 26 Nisan 1944).

Hayvancılık alanında büyük sıkıntılar yaratan, kenenin hayvanlarda sebebiyet verdiği bir kanamalı ateş türü olan *Piroplazmoz* ile mücadele ve tedavisi başlıklı köşe yazısında Diyarbakır'da bu vakaların sıklıkla görülmeye başlanmış olduğu ve bu konuda verilen bilgilerin ve bu bilgilerin uygulanmasının hayvanlar açısından hayati önem taşıdığı hakkında bir haber makalesi yayınlanmıştır. Söz konusu hastalığın hayvanlara bulaşma sürecinin anlatıldığı makalede, hayvanların nasıl temizlenmesi gerektiğine ve kenelerin yok edilmesinin şart olduğuna dair ifadelerde bulunulmuştur. (Diyarbakır, 27 Mart 1940).

1942 yılında ilk kez “varlık vergisi” ödenmesine yönelik kanun düzenlenmiş ve kabul edilmiştir. (Çağın, 1942) “Varlık vergisi” Türkiye'nin savaş döneminde yaptığı vergilendirmelerden üzerine en çok konuşulandır. 1942 yılı devlet harcamalarının %30'u bu verginin sağladığı gelirlerle karşılanmıştır. Kayra Varlık Vergisi ile ilgili şunları yazmıştır:

“Varlık Vergisi bu haliyle hem bir sermaye hem servet ve hem de baş vergisi niteliğindedir ve kendiliğinden, böyle bir verginin bütün sakıncalarını içermektedir. Varlık Vergisi'nde dikkat edilecek başlıca özellikler şunlardır:

- *Vergi, esas itibariyle varlığı olanlardan alınacaktır.*
- *Vergi, Mükelleflerin varlığını gösteren karinelere bakılarak hesaplanacaktır.*
- *Vergi, kısa zamanda (15 gün) alınacaktır. Vergiye itiraz edilmeyecektir.*
- *Vergi tahsilatında icradan başka zorlamalara da (genel işlerde çalıştırılmak) gidilecektir.”* (Kayra, 2018: 53).

Bu dönemin en kazançlıları tüccarlar olduğundan bu vergiden dolayı en çok onlar ödeme yapmıştır. Bu konudaki en büyük karmaşa konusu ise gayrimüslimlerin vergilendirilmeleri sorunsalı olmuştur, onları ayırt etmek mümkün olmadığından genel vergilendirme çerçevesinde vergi ödemişlerdir ancak Almanya, Avusturya, İtalya ve Romanya gibi ülkelerin Yahudi vatandaşlarına gayrimüslim halk vergi oranları uygulanmıştır. (Tekeli, İlkın, 2016: 48-49) İddiaların aksine savaş yıllarında Türkiye yabancılara karşı yıkıcı olmamış, önemli bir yardım kaynağı olmuştur. (Kayra, 2018: 222). Kabulünün ardından her vatandaş mal varlığının belirli bir oranında vergi vermekle mükellef olmuştur. Ancak bu vergileri ödemekte güçlük çeken vatandaşlar için Maliye Bakanlığı Valiliklere gönderdiği telgrafla alınacak olan varlık vergilerinin ertelenmesini istemiştir. (Diyarbakır, 27 İkinci Kanun (Ocak) 1943) Daha sonra varlık vergisini ödemeyen mükelleflerin Bayındırlık Bakanlığınca Kars-Sivas arası yol yapımında çalıştırılacağı belirtilmiştir. (Diyarbakır, 27 İkinci Kanun (Ocak) 1943) Varlık Vergisi'nin ödenmemesi durumunda uygulanacak yaptırımlar arasında hapis cezası düşünülmemiştir çünkü yasa koyanların temel amacı ihtiyaç duyulan geliri sağlamaktır. Burada hedef cezai yaptırımlarla mükellefi ödeme yapmaya zorlamaktır. (Kayra, 2018: 161-162).

3.5. DİYARBAKIR'DA KÜLTÜR, SANAT, SPOR

“Halkevlerinin İctimai Rolü” başlıklı köşe yazısı serisinde, söz konusu dönemde bu evlerin sosyal çalışmalar yürütmek üzere kurulduğu ve bu anlamda bir dernek şeklinde hizmet verdiği görülmektedir. (Diyarbakır, 1 Mart 1940) Çalışma şekli itibarıyla işlev olarak bugünkü kültür merkezlerine benzeyen halk evleri her türlü etkinlik, cemiyet toplantısı, müsamere, konferans, konser, bağış etkinlikleri, balo, sergi, defile gibi etkinliklere ev sahipliği yapmıştır. Örnek olarak sağır, dilsiz ve körler kurumu yararına Halkevi'nde verilmek üzere bir konser düzenlenmiştir. Konseri vermesi planlanan flüt sanatçısı Şahin İşiner de görme engellidir. Bu anlamda engelli vatandaşlara yönelik faaliyetlerin de yapıldığını ve Halkevi'nin her vatandaşın yararına hizmet etmek üzere faaliyet gösterdiğini söylemek mümkündür. (Diyarbakır, 3 Birinci Teşrin (Ekim) 1940) Her yıl kutlanan Halkevlerinin kuruluşunun yıl dönümü münasebeti ile tüm Türkiye'deki halkevlerinde olduğu gibi Diyarbakır Halkevinde de resim ve fotoğraf sergisi açılmış sergide sıralamaya giren ilk üç eser Ankara'da sergilenmek üzere gönderilmiştir. (Diyarbakır, 27 İkinci Kanun (Ocak) 1943) Bu anlamda mevcut iktidarın bir projesi

olarak kurulan halkevlerinin toplumun her kesimine ulaşması büyük ehemmiyet taşımaktadır. Her yıl Halkevi'nde gerçekleştirilen resim ve fotoğraf sergisine dair yayımlanan bir haber dönemin sanat anlayışına da ışık tutuyor. Haberde geçen sanat okulu öğretmenlerinin rehberliğinde bu dönem yaşanan tüm ekonomik sorunlara rağmen sanat eğitimine ve sanat çalışmalarına devam edilmiş olduğunu görmekteyiz. (Diyarbakır, 20 İkinci Kanun (Ocak) 1941) Ayrıca söz konusu dönem şartlarında Halkevi'nde lise müzik öğretmeni tarafından, 35'i kız, 40'ı erkek olmak üzere 75 kişilik koro ekibi ve 35 kişilik mandolin orkestrası yetiştirilmiştir. (Diyarbakır, 26 Haziran 1940).

Spor alanında hükümetin genel tavrının her bireyin bir spor dalıyla ilgilenmesi olduğunu söylemek mümkündür. Sporu geliştirmek amacıyla kurulan Beden Terbiyesi Bölge Başkanlığı, gençlere, mevcut spor dallarında hizmet vermekte olan spor kulüplerine katılmaları konusunda çağrıda bulunarak ülkedeki spor faaliyetlerine katkı sağlamayı ve daha çok sporcu yetiştirmeyi hedeflemiştir. (Diyarbakır, 23 Temmuz 1940) Siyasi ve iktisadi tüm sıkıntıların içerisinde spor faaliyetlerine devam edilmekle kalmamış spor kulüplerine destekler sağlanmıştır. Diyarbakır'da kurulan Jimnastik ve İzci kulübü bu noktada örnek gösterilebilir. Kulüp faaliyet hayatına başlamış ve kuruluş sürecinde hiçbir bürokratik sürece takılmamıştır. (Diyarbakır, 15 Temmuz 1940) Ancak verimliliği olmayan ya da çalışma usullerinin uyumsuz olduğuna karar verilen Spor Kulüplerinin faaliyetlerine de son verilmiştir. 8 Eylül 1943 tarihli bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Diyarbakır'daki Ayspor Kulübünün ve Yıldız İdman Yurdunun kapatılmalarına ilgili dayanaklar gereğince karar verilmiştir. (BCA, 030.18.01.02.102.64.9) “Şehrimizde Bir Futbol Turnuvası Tertip Edilmektedir” başlıklı gazete haberinden ve yereldeki futbol maçlarının skorlarının düzenli olarak bildirilmeye devam edilmesinden dönemin halkının futbola ilgili olduğu söylenebilir. (Diyarbakır, 29 Nisan 1940) Dönemin Milli Eğitim Bakanlığı ülke genelinde bir futbol turnuvası düzenleme kararı almıştır. Bu ülke geneli turnuva lig maçlarının temelidir. Lig maçları olarak değerlendirilen karşılaşmalar ve sonuçları gazete yayınlarıyla duyurulmuştur. Fenerbahçe, Galatasaray, Beşiktaş, Göztepe ve birçok takım kura ile belirlenecek fikstüre göre müsabakalara katılmak üzere bu turnuvaya başvurmuştur. Turnuva iki devre şeklinde gerçekleştirilmiş ve sonuçları gazete tarafından yakinen takip edilerek okuyuculara aktarılmıştır. (Diyarbakır, 5 Mart 1943) Ancak spor faaliyetleri futbol ile sınırlı değildir. Bu anlamda her yıl, hatta her mevsim düzenlenmiş il bisiklet yarışları söz

konusudur. (Diyarbakır, 6 Mayıs 1940) Herhangi bir kriter olmaksızın herkesin katılabileceği bu bisiklet yarışlarına yoğun ilgi gösterilmiştir. (Diyarbakır, 18 Eylül 1941) Sayıca fazla katılım alan ve büyük ilgi gören müsabakaların başında at yarışları gelmektedir. Bu sebeple at sonuçları yakinen takip edilmiş ve okuyucularla paylaşılmıştır. (Diyarbakır, 29 Mayıs 1940).

Yüzme alanında da sporcu yetiştirmeye kararlı hükümet yüzme bilmeyenlere yüzme öğretilmesini hedefleyen bir çalışmanın pilot uygulamasının yapılmasını sağlamış ve en başarılı üç kişiye hediyeler verilerek teşvik edici adımlar atmıştır. Yüzmenin yaygınlaştırılması için ülke genelinde bu çalışmaların arttırılacağı bilgisi verilmiştir. (Diyarbakır, 4 Ağustos 1941) Bu dönem popüler spor branşlarından olan atletizm alanında da faaliyetler sürdürülmektedir. Bölge atletizm faaliyetlerinin başladığını haber veren makalede, ilk ayağı il merkezinde 5000 metre koşu olan müsabakaya üç farklı kulübün iştirak ettiği bildirilmiştir. Bir sonraki koşu ise Atatürk koşusu olarak duyurulmuştur. (Diyarbakır, 6 Birinci Kanun (Aralık) 1943) Yapılan atletizm faaliyetlerinin şehir merkezinde gerçekleştirilmesinden de anlaşılacağı üzere atletizm için özel bir saha mevcut değildir.

3.6. DİYARBAKIR'DA SOSYAL YAŞAM

Savaşa fiilen katılmamış ülkeler gibi Türkiye halkı da savaşı ekonomisinde, gıda maddelerini teminde, tarımda ve gündelik yaşamının merkezinde yaşamıştır. (Tekeli, İlkin, 2016: 233) İrfan Bülbül'ün de ifade ettiği gibi, baskılara rağmen ikinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı başaran Türkiye, yine de savaşın etkilerini toplumun her kesiminde hissetmiştir. Bu etki özellikle savaş yılları içerisinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de: "Savaşın en çok hissedilen tarafı hayat pahalılığı olmuştur" şeklinde ifade ettiği gibi, fiyatların önlenemez yükselişinde kendini en somut bir şekilde ortaya koymuştur. (Bülbül, 2006: 3).

İkinci Dünya savaşı yıllarında Diyarbakır halkının her daim savaşa dahil olacakmışçasına hazır ve nazır bir şekilde yaşadığını ve hazırlıklı olmak için çalıştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sosyal yaşama dahil edilmeye çalışılmış olan savaşa hazırlık çalışmaları kapsamında yayınlar gerçekleştirilmiştir. Hava tehlikesine karşı zehirli gaz kursları verildiğine dair birkaç sayıda yapılan haberlerde, gazların işlev ve etkilerine ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. (Diyarbakır, 29 Mart 1940) "Pasif ve Aktif

Korunma Dolayısı ile Halka İlan” bölümünde olası hava saldırılarına karşı korunma yöntemleri ve halkın tavrını incelemek amacıyla Diyarbakır’da tatbikat yapılacağı belirtilmiştir. Bu anlamda süreç ile ilgili olarak birtakım detaylar paylaşılmıştır. (Diyarbakır, 18 Nisan 1940) Valilik tarafından yapılan bir düzenlemede, hava saldırılarına karşı ışıkların söndürülmesi kararının yanında hangi cins eşyaların da gece kullanılmayacağına detaylı bir şekilde yer verilmiştir. (Çağrı, 1940) 1944 yılının nisan ayında İstanbul’un tepeleri arasına bomba atılması ve yine o bölgede meçhul bazı uçakların uçuşu dolayısıyla İstanbul valisi İstanbul halkını akabinde tüm vatandaşlarımızı daima uyanık ve hazırlıklı olmaya, pasif koruma esasları dahilinde hazırlıklarını yapmaya davet etmiştir. Savaşa girmiyor oluşumuzun savaştan etkilenmememizin mümkün olduğu anlamına gelmediğini ifade etmiş olan İstanbul Valisi savaşın bir gün bize sıçrayacağına asla unutulmaması gerektiğine özellikle dikkat çekmiştir. Soğukkanlılıkla ve milletçe daima hazırlıklı olmalıyız cümleleriyle çağrı konuşmasını sonlandırmıştır. (Çubukçu, 1944).

Diyarbakır’da özellikle sivil toplum çalışmalarına sıklıkla rastlanıldığını söylemek mümkündür. Bu kapsamda cemiyetler aracılığıyla maddi yardımlaşma faaliyetlerinin yaygın olduğu görülmektedir. Bu yardımlaşmanın savaşın ilk yıllarındaki bir örneği de yaşanan Erzincan depremi sonrasında deprem mağdurlarına maddi destek toplamak amacıyla Diyarbakır’da düzenlenmiş olan bir müsameredir. (Diyarbakır, 7 İkinci Kanun

(Ocak) 1940) 1939 yılında yaşanan Erzincan depremindeki depremzedelere, bir anda kendimizi İkinci Dünya Savaşı içerisinde bulabilme ihtimalimize rağmen 1940 yılı boyunca Diyarbakır halkı tarafından yardımlar gönderilmeye devam etmiştir. (Diyarbakır, 7 İkinci Kanun (Ocak) 1940) Müsamereler dışında Mahalle temsilcileri ve Kızılay Kurumu Vali başkanlığında bir toplantı yapmıştır. Toplantının esas konusu ise Hava Kurumuna yapılacak yardımların artırılması olmuştur. Toplantıda özellikle bir devletin uçaklarının olmasının hayati önem taşıdığına değinilmiştir. Nitekim gazetenin birçok sayısında “Hava Kurumuna Yardım Yurttaşa Yardımdır” başlıklı bağış çağrıları da yapılmıştır. (Diyarbakır, 14 Ağustos 1940).

Birinci Umumi Müfettiş tarafından halka yapılan bir içtimai görüşme duyurusunda ise görüşmenin bay ve bayanlarla yapılacağı belirtilirken, Diyarbakır’ın saygın baylarına, bayanları ile gelmeleri çağrısında bulunulmuştur. Söz konusu bay, bayan kitlesinin kapsamı saygın ve evli beylerin hanımları ile birlikte katılmaları olduğu anlaşılmaktadır.

Yanında eşi olmayan ya da bekâr bir kadının bu görüşmede yeri olmadığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda cinsiyetçi bir tavırdan bahsetmek mümkündür. (Diyarbakır, 15 İkinci Teşrin (Kasım) 1940) Söz konusu içtimai görüşme çağrısı sonrasında Halkevi'nde gerçekleştirilen toplantıda alınan kararlar neticesinde “Hayır Sevenler Cemiyeti” kurulmuştur. Bu cemiyetin özellikle Mehmetçik için bağış toplamak üzere halka çağrıda bulunduğunu belirten habere göre cemiyete yapılan bağışlar karşılığında makbuz da alınabileceği duyurulmuştur. (Diyarbakır, 16 Birinci Kanun (Aralık) 1940) Yine bir başka yardım çalışması Mehmetçik için yardım toplanması konulu Vali başkanlığında yalnızca kadınların katılımı ile bir toplantı düzenlenmesi olmuştur. Valinin bizzat yardım çağrısında bulunarak destek istediği toplantı Halkevi'nde gerçekleştirilmiştir. (Diyarbakır, 23 İkinci Kanun (Ocak) 1941) Bu anlamda bir de Türk Hava Kurumu yararına bir balo düzenlenerek bağış çalışması yürütülmüştür. (Diyarbakır, 9 Şubat 1942) Genel olarak sosyal yardım çalışmaları Halkevi'nde yürütülmüştür. Metinsoy Halkevleri ile ilgili şunu söylemektedir:

“Halkevleri CHP'nin ideolojisini yaygınlaştırmak, kitleleri iktidarın ideolojisi doğrultusunda sosyalleştirmek ve eğitmek amaçlı kurulmuş, daha çok kültürel faaliyetlerde bulunan parti aygıtlarıydı. Fakat Halkevleri sadece kültürel faaliyetlerle meşgul olmuyordu. Özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında ön plana çıkan diğer bir faaliyet alanı sosyal yardımlar oldu. Savaş yıllarında Halkevleri, Sosyal Yardım Şubeleri aracılığıyla siyasi iktidarın sosyal yardım faaliyetlerine katkıda bulundu. Her ne kadar Halkevleri ile ilgili akademik çalışmalarda pek değinilmese de, sosyal yardım faaliyetleri Halkevleri'nin ideolojik misyonu içinde önemsenen bir alandı. Sosyal yardımlar için tahsis edilmiş özel bir şube, Sosyal Yardım Şubesi, Halkevleri'nin sosyal yardım işleriyle özel olarak ilgileniyordu.” (Metinsoy, 2020: 396).

Savaş yıllarında milliyetçilik, ırkçılık, sağcılık, solculuk kavramlarının varlıklarını sürdürürken yeni takipçiler de edindikleri görülmüş ve bu konularda birtakım dergi, gazete ve kitaplar yayınlanmıştır. Savaştan beş yıl kadar sonra Dışişleri Bakanı olacak olan Mehmed Fuad Köprülü'nün kaleminden çıkmış olan “Milliyetçilik ve Irkçılık” isimli makale yayımlanmıştır. Bu makalede Köprülü özellikle millet ve ırk kelimelerinin, bilhassa tarihçiler tarafından zaman zaman istemeyerek de olsa birbirlerinin yerine kullanılmaları konusundaki yanlıştan ve bu anlamdaki rahatsızlığından bahsetmiştir (Köprülü, 1940). 1944 yılında Cahit Çubukçu'nun kaleminden yazılan bir makaleden yazarın şu fikirleri anlaşılmaktadır: Söz konusu günlerde bazı garip seslerin garip

yankılarıyla karşılaşmıştır, İstanbul’da eski bir öğretmen Ankara’daki eski bir öğretmeni solculuk ile itham ederek aşırı sağcılık akımının çılgın titizliğini, asabi ateşini göstermeye ve bu suretle etrafını hırpalamaya yeltenmiştir. Yazar bu seslerde milliyetçilik aşkıyla yanan ve Devletin milliyetçilik prensibi ve anlamı dahilinde çalışmayı en büyük amaç edinen bir aydının samimiyetini değil, bu prensibi bir silah olarak kullanan ve fikirleri ifşa etmeye çalışan bir eda sezdiğini ifade etmiştir. Yazara göre Türkiye kendi rejimini ve yolunu kurmuş ve tanımıştır. Türkiye’nin kurulmasında ve gelişmesinde en hakiki yolu gösteren Anayasa, parti prensiplerini de içine alarak, Türk milletini şuurlu bir nizam içinde milli ve medeni hedeflerine götüren en büyük kudrettir. Yazar bu itibarla Türk ideolojisine aykırı herhangi bir ideoloji Türk halkını bağlandığı yoldan, altı meşalesinden nur aldığı prensiplerinden, özetle milli kanaat ve imanından ayırmaya gücü yetmez diyerek devam etmiştir. Yazarın nazarında Türk milleti ancak kendi davasının, kendi rejiminin toplayıcı, yapıcı ve yaratıcı vasıfları içinde, birlik beraberliğini kurmaya ve düzenlemeye iman etmiş bir millettir. Söz konusu haberde sağcılık solculuk konusunda yaşanan hareketlenmeden “İstanbul’daki eski öğretmenin kopardığı yaygara” diye bahseden yazar, bu olayı üzerinde durulmayacak kadar basit bir hadise olarak tanımlamışa da, yüksek eğitilmiş beş-on genci sürükleyen aldatıcı niteliği itibariyle üzerinde durulmasının lazım geldiğini vurgulamıştır. Yazar sözlerini şöyle tamamlamıştır: “Gayet tabii olarak Cumhuriyet gençliği, Türkiye’yi kuran, medeni ve milli gelişmesini tamamlayan rejime imanla bağlı, şuurlu ve onurlu bir nesil olarak yetişmektedir. Onları tahrik etmek için, ruhlarında yer alan milli akidelerine dokunmak elbette yeterli bir sebeptir. Davanın asıl niteliği anlaşıldıktan, Devletin milliyetçilik yolundaki yüksek hedefi anlaşıldıktan sonra hadisenin kendi basit mecrasına geri dönerek ortadan kalktığına şüphemiz yoktur”. (Çubukçu, 1944).

Çağlayan’a göre Sosyal hayatı kontrol etmek üzere, CHP’nin tek parti dönemi olan bu yıllarda Diyarbakır’da yürütülen çalışmalardan biri de göçmen iskân politikasıydı. Çağlayan’ın *Cumhuriyet’in Diyarbakır’da Kimlik İnşası (1923-1950)* isimli kitabında aktarılan bilgilere göre, 1939 yılında göçmen ve iskân çalışmaları çerçevesinde Diyarbakır’da uygulanan kapsamlı bir iskân politikası devreye sokulmuştur. Yürütülen çalışmalarla 1939’da Bulgaristan’dan gelen 115 hane ve 283 göçmen Diyarbakır’da belirlenen göçmen köylerine iskân edilmiştir. Bu çalışmalara ek olarak 1940 yılında Diyarbakır Karaköprü’de 50 adet göçmen evi inşaatına başlanmıştır. 1942 yılında CHP

adına bölgeyi gezip rapor hazırlayan CHP Genel Sekreteri Mahmut Şevket Esendal bölgede muhacir İskânının yetersiz olduğunu belirterek, Diyarbakır ve Bismil bölgesinde yerli ve muhacir Türk nüfus iskân etmenin çok iyi bir iş olacağını ifade etmiştir. (Çağlayan, E. 2014: 131-132) Köken, ırk gibi sebeplerle yaşanabilecek olası sorunların önüne geçmek üzere bölge karma bir köken havuzuna dönüştürülmeye çalışılmıştır.

Gazete siyasi konum olarak hükümetten yana tavır almış ve bu konudaki tavrını köşe yazılarıyla açıkça ortaya koymuştur. Gazete yazarı Hulusi Yetişkin seçime dair yazdığı köşe yazısında tüm demokratik yapılarda geçerli olan genel seçme değinmiş Dünyanın Türkiye’de yapılacak olan seçimi yakından takip ettiğini yazmıştır. Yazar köşe yazısında Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ten “Ebedi Şefimiz” diye söz ederken dönemin Cumhuriyet Halk Partisi Başkanı İsmet İnönü’den de “Milli Şef” olarak söz etmiştir. Yazar aynı yazısında: “Herkes, her alem bilecektir ki bu millet başlarındaki şefin gözlerine gözlerini dikmiş, onun her emrine hazır yekpare bir kitledir... Biz partiye sadık parti bize bağlı oldukça yeni seçimleri oy birliği ile yurdumuzda siyasi bir muzafferiyet olarak başaracağımıza büyük bir milletin tek parti altında nasıl toplanabileceğini dünyaya göstereceğimize şüphe yoktur” demiştir. Gazete yazarının bu sözlerinden İnönü ve tek parti yönetiminden memnun olduğu anlaşılmaktadır. (Yetişkin, 1943) Nitekim 21 ekimin “Yurttaşlar Bayramı” olmasından dolayı kutlamasını yapan gazete, sayfadaki bu bölümde İsmet İnönü’den büyük özgüyle bahsetmiş ve kendisine bağlılıklarının kuvvetini ifade etmiştir. (Diyarbakır, 21 Birinci Teşrin (Ekim) 1941).

Savaş yıllarında sosyal yaşamı derinden etkileyen bir diğer konu ise elektrik, yol gibi altyapı hizmetleridir. Elektrik ile ilgili sıkıntıların kaleme alındığı bir haberde, ufak bir yağışta bile yaşanan kesintilerin bölge halkı üzerinde yarattığı sıkıntılara değinilmiştir. Halkın hava karardıktan sonra yaşanan kesintiler dolayısıyla iş yapamamasından, üretmenin hatta okumanın bile büyük bir azap haline gelmesinden yakınılmıştır. Ayrıca bu kesintilerin fabrikalarda görülmekte olan işleri sekteye uğratmasından dolayı teçhizattan tam bir verimle faydalanamadıkları gerekçesiyle sitemde bulunulmuştur. (Diyarbakır, 5 İkinci Teşrin (Kasım) 1940) Kış şartlarının ağır geçmesinden dolayı Diyarbakır’ın çevre illerine (Van, Bitlis, Muş) olan kara yolu ağı zaman zaman kapanmış ticari ürünler sadece hayvan taşımacılığı ile ulaştırılmıştır. Hayvanlarla yapılan nakliyenin pahalıya mal olmasından dolayı şehrin ekonomisinde durgunluk oluşmuştur. (Diyarbakır, 13 İkinci Kanun (Ocak) 1943) Ulaşım ile ilgili sorunlara bir diğer örnek ise

Diyarbakır ve ilçeleri, köyleri arasında yaşanan yol problemleri gösterilebilir zira 1940 yılında yapılan “Ergani-Çermik şosesi yapılacak: Aldığımız bir habere göre Ergani ile Çermik arasındaki şose nafia vekaleti tarafından yapılacaktır. Çermikte birçok hastalıklara deva olan bir kaplıcanın mevcudiyeti bu yolun ikmali ile daha çok vatandaşı cezbedecektir” (Diyarbakır, 4 Mart 1940) haberine göre Ergani ve Çermik arasında ulaşım için kullanılabilecek bir yol mevcut değildir. 1930’lu yıllarda yatırımların birçoğunun aktarıldığı bir diğer ulaşım aracı olan demiryolu ulaşımı ise hızla gelişirken aktif olarak tercih edilen ulaşım yöntemi olmuştur. (Metinsoy, 2020: 50) Bu anlamda Haydarpaşa garından Bağdat’a uzanma suretiyle Diyarbakır’ı da doğrudan Irak’a bağlayan bir demiryolu inşa edilmiştir. (Diyarbakır, 18 Temmuz1940) Karayolları ile ilgili olarak uzun yıllar sürekli çalışmalar geliştirip kararlar alan, hatta buna kaynak oluşturmak için yol vergisi alan ancak bu vergi gelirlerinin hepsini yol çalışmalarından kullanmayan Türkiye bu konuda uygulama aşamasına geçememiştir.

“Türkiye, karayollarını geliştirmek için zaman zaman yeni karayolu programları hazırlamış ama uygulayamamıştır” (Tekeli, İlkin, 2016: 372).

11 Şubat 1941 yılında yayınlanan bir haber şöyledir:

“Üç gündür beri devamlı bir surette yağan yağmur ve eriyen karlardan hasıl olan sudan Dicle beş buçuk metre kadar yükselmiş ve Dicle’ye yakın bulunan kaza ve köylerde tedbir alınmak üzere vilayetçe yazıldığı haber alınmıştır. Mahaza bu yükseliş münasebetiyle herhangi bir tahribat vuku bulup bulmadığı hakkında etraftan düzgün bir malumat gelmemiştir. Yalnız haber aldığımızı göre: Bismil kaza merkezinin aşağı mahallesini su basarak mahalleyi kasabadan ayırmış ve kaymakamlıkça alınan tedbirler sayesinde hiçbir hasarın vukua gelmesine meydan verilmemiştir” (Diyarbakır, 11 Şubat 1941).

Bu hadiseyi takiben Cumhurbaşkanlığınca yazılan bir kararnamede Dicle nehrinin taşması üzerine tehlikeye maruz bulunan Bismil’in kurtarılması için kumlardan setler yapılarak bazı mahallelerin tahliye edildiği Diyarbakır Vilayetinin malumatının ilgili kurumlara aktarıldığı bildirilmiştir. (BCA, 030.10.0.0.119.846.30).

1940 yılın ekim ayında Ali Rıza isimli bir vatandaş kira ile dahi olsa barınacak yerleri bulunmadığından mesken sıkıntısı sebebiyle ordunun hizmetine verilen camilerin boşaltılmasını talep ettiği bir dilekçe ile Cumhurbaşkanlığına başvuruda bulunmuştur.

Cumhurbaşkanlığından camilerin tahliyelerinin yaşanan mesken sıkıntısı dolayısıyla mümkün olmadığı bilgisini içeren bir cevap almıştır (BCA, 030.10.0.0.192.318.5). Mesken sıkıntısıyla ilgili Semra Türkmen Yılmaz'ın şu ifadeleri kayda değerdir:

“Diyarbakır gazetesinde mesken sıkıntısına dair yapılan haberlerin çoğu, Diyarbakır'da sur dışında yeni şehrin imarı ile beraber ele alınır. Yeni şehrin imarı için yapılan sistemli çalışmalar 1940 öncesinde yapılmıştır. 1930 yılında her belediyeye plan yapma zorunluluğu getiren kanun, Diyarbakır'da 1932 yılında uygulamaya konmuştur. Hazırlanan bu planın temel hedefi, sur içine sıkışan yapılaşmayı yeni şehre yönlendirmektir. Yeni şehrin imarı için, 1932 yılında Belediye tarafından istimplâkler yapılmış, istimplâk edilen arsalar çok ucuz bir fiyat karşılığında halka satılarak plan uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak yeni şehirde konut yapımı istenilen seviyeye ulaşmamıştır. Cumhuriyetin ilk çeyreğinde sur dışındaki yapılaşmanın büyük kısmını kamu binaları oluşturur.” (Türkmen Yılmaz, 2015: 19-20).

Mesken sıkıntısına bir de Diyarbakır'da yaşanan uzun süreli yağmurdan dolayı kerpiç örmeli toprak damlı evlerin bazılarında yıkılmalar olmuş yıkılan bu evler bazı kazaların yaşanmasına sebebiyet vermeleri eklenmiştir. (Diyarbakır, 22 İkinci Kanun 1943) Var olan evlerin yıkılması da bölgede halihazırda yaşanmakta olan konut ihtiyacını daha da arttırmıştır. Diyarbakır'ın tarihi mecburiyetler dolayısıyla surların arasına inşa edilmesinden kaynaklı olarak gerek nüfusun artması gerekse de savaşın etkilediği ekonomik durumdan dolayı yıkılanların yerine yeni binaların inşa edilememesi bu dönemde ciddi bir mesken problemi oluşturmuştur. Sur dışında mesken oluşturmak ise haylice maliyetli olduğundan kimse buna kalkışmamıştır. Diyarbakır'da ikamet etmek üzere başka yerlerden gelenlerin ise otellerde kalmak duruma maruz kalmış olması da yaşanan mesken sorunlarının bir yansıması olmuştur. Ulus gazetesinde yapılan bir habere göre devlet doğu illerinde ve dolayısı ile Diyarbakır ve bağlı bazı kazalarda resmi binalar ve memur evleri (lojman) yapma kararı almıştır. (Yetişkin, 1943) Ancak bununda yeterli olmayacağı kanısına varılmış olacak ki İsmet İnönü Diyarbakır'ı ziyaret ettiği dönemde sur dışındaki yeni şehre yeni bir mahallenin daha kurulmasına kanaat getirmiştir. Bu anlamda bir yapı kooperatifi kurulmasına karar verilmiş ve daha yapılmadan 47 taliplisi bulunan bu yapı için ilk toplantıya karar verilmiştir. Lüks ve şatafattan uzak, sadece zaruri mesken sorununu gidermek üzere herkese ucuz ev temini hedeflenmiştir. (Diyarbakır, 11 Birinci Teşrin (Ekim) 1943) 1944 yılına geldiğimizde ülke genelinde büyük bir sorun haline gelen mesken sıkıntısı dolayısıyla fırsatçılık yapan bazı ev sahipleri evlerini

değerinin çok üstünde kiraya vermeye başlamışlardır, var olan kiracılarının kiralarını ise kanunsuz bir şekilde arttırmışlardır, bunu önlemek amacıyla daha önce CHP meclis grubunda görüşülen bir kanun teklifi sunulmuştur. Bu teklife göre gayrimenkullerin kiralanma şekil ve biçimleri bu kanunla düzenlenecektir. Kanun kesinleştikten sonra boşalan evlerin nasıl bir muameleye tabi olacakları oluşturulan Koordinasyon Heyetince belirlenmiştir. Bildirilen bir diğer husus ise evlerin, ev sahiplerince resen kiraya verilmesinin mümkün olmayacağı, boş evi olan ev sahibi bunu belediyeye bildirecek, belediyenin ise ev talep edenlere bunu sırasıyla tahsis edeceği olmuştur. Buna riayet etmeyen mülk sahipleri cezalandırılmışlardır. (Diyarbakır, 10 İkinci Kanun (Ocak) 1944).

Diyarbakır'ın sosyal aktivitelerini genel olarak Halkevinde yapılan müsamereler, bağış toplama etkinlikleri, sergiler, sinema ve tiyatro gösterileri oluşturmaktadır. Savaş süresince her yıl Halkevi'nde yapılan 26 Eylül Dil Bayramı kutlamalarına gazetede büyük yer verilmiştir. Kutlamalara katılımın oldukça yoğun olduğu okuyucularla paylaşılmıştır. Kutlamalar lise felsefe hocasının konferansından sonra lise öğrencilerinin şiirlerini okumaları münasebetiyle gerçekleştirilmiştir. (Diyarbakır, 27 Eylül 1940) Tiyatro bu dönemde önemli bir kültürel aktivitedir. İstanbul şehir tiyatrosu gösterilerini yapmak üzere çıktıkları turnede Diyarbakır'a da gelmişlerdir. Burada halkın yoğun ilgisi eşliğinde gösterilerini yapmışlardır. (Diyarbakır, 24 Nisan 1941) Ayrıca Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının ardından bu zaferin resmiyet kazandığı gün olarak 24 Temmuz Hatay Bayramı olarak kutlanmıştır. Özellikle Lozan Anlaşmasında Türkiye'nin temsilcisi olarak bulunan İsmet İnönü dolayısıyla her yıl 24 Temmuz, Lozan Zaferi olarak kutlanmıştır. (Diyarbakır, 24 Temmuz 1941).

1941 yılında hane ziyaretleri ile yapılacak nüfus sayımı dolayısıyla kimsenin evden çıkmaması kararı yayımlanmıştır. (Diyarbakır, 30 Birinci Teşrin (Ekim) 1941) Ancak yapılan bu sayım sonucunda nüfusa kayıt olmamaları dolayısıyla nüfus kağıdı olmayanlar tespit edilmiş ve vilayet nüfus kâğıdı olmayanların ekmek de dahil hükümet eliyle verilen ürün ve gıda malzemelerinden faydalanamayacaklarına karar verilmiştir, nüfus kâğıdı olmayanların derhal edinmeleri için bir süre belirlenmiş ve kolaylık sağlanmıştır. (Diyarbakır, 24 İkinci Kanun (Ocak) 1942) Bu durumdaki kişilerle birlikte ulaşılan nüfus rakamı hükümeti memnun etmemiştir ve hükümet politikalarının bir yansıması olarak "Nüfusumuzu Çoğaltma ve Gürbüz Nesil Yetiştirmenin Şartları" başlığı altında bir köşe yazısı serisi yazılmıştır. Nüfus konusuna, mevcut nüfustaki çocukların doğru şekilde

yetiştirilmesine ve ihtiyaçlarının karşılanmasına gazete tarafından bu dönemde özellikle dikkat çekilmeye çalışılmıştır. (Ulutaş, 1943).

Sosyal yaşamın en önemli parçası olan yardımlaşma ve dayanışma bu dönemde oldukça sık rastlanılan bir toplumsal reflekse dönüşmüştür. Kızılay Kurumunun yoksul insanlara sıcak bir çorba vermek üzere bir aş evi açtığı ve burada iki bin beş yüz kişiye çorba verildiği haberi yapılmıştır. (Diyarbakır, 12 Mart 1943) Yardımlaşma hususunda sorumluluk üstlenmekten kaçınmayan Diyarbakır Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından da Diyarbakır'daki fakir çocukların sünnet ettirilmesi kararı alınmıştır. Masrafları kurum karşılamıştır. (Diyarbakır, 8 Şubat 1942) Ucuz ekmek satışı yapan esnaf ekmeğin fakir ve yoksullara ucuza satılmasını devam ettirebilmek için hayır severlerden yardım talep etmiş ve el birliğiyle ekonomik sıkıntılar aşılmaya çalışılmıştır. (Diyarbakır, 20 İkinci Kanun (Ocak) 1943) Tabi ki bu milli dayanışma kültürü gençlere de tezahür etmiş ve Diyarbakır'da üniversite okuyan gençler tarafından geliri Dicle Öğrenci Yurduna verilmek üzere çeşitli müsamereler düzenlenmesi planlanmıştır. (Diyarbakır, 27 İkinci Kanun (Ocak) 1943).

1944 yılının ocak ayında yeni bir kanun teklifi hazırlanmıştır, bu kanun teklifine göre on yedi yaşını doldurmuş her kadının ve askerliğini bitirmiş her erkeğin “Bekarlık Vergisi” ödemek durumunda kalması için kanun teklifi sunulmuştur. Kanun teklifi ile ilgili yapılan açıklamada, ülkemizin yüz milyon insana yetebilecekken nüfusumuz çok azdır, nüfusa katkı sağlamak köy halkının vazifesi gibi görülürken şehirlerde yaşayan vatandaşlar çocuk yapma konusunda üzerine düşeni yapmamaktadır, evlat sahibi olmak vatana ebedi bir ruhla bağlanmak demektir, bu vergiden köylüler, çocuk, anne ve babası olan şehirli ve kasabalı dullar, evlenmeye mani derecede malul (bedensel engelli) oldukları sağlı heyetlerince raporlanmış olanlar bu vergiden muaf tutulacaktır, bekarlık vergisi ile mükellefiyet maaş, ücret kazancının ve bekarlığın devam ettiği sürece kırk beş yaşına kadardır ifadelerine yer verilmiştir. (Diyarbakır, 21 İkinci Kanun (Ocak) 1944) Halk evlenmeye ve çocuk sahibi olmaya ısrarla teşvik edilmiştir.

Son olarak sosyal hayatın önemli bir parçası olan memurlar ve basın organları ile ilgili olarak CHP Meclis grubu toplantısında Başbakanın açıkladığı, suiistimalleri önlemek amacıyla oluşturulan iki parti komisyonundan biri memurlar dahil her açıdan yapılan suiistimalleri önlemek için, diğeri ise basın mecmuasını daha yapıcı bir hale

getirmek için önlemler almak üzere çalışacaklardır. (Diyarbakır, 31 Birinci Kanun (Aralık) 1943) Basını denetlemek üzere oluşturulan komisyonun dönemin basın kısıtlamalarına örnek teşkil ettiği ortadadır. Nurullah Kırkpınar ise *II. Dünya Savaşı'nda Stalin ve Sovyet Diplomasisi Karşısında Türk Basınının Tutumu (1939-1945)* isimli makalesinde özellikle Sovyetler özelinde genel olarak Türk Basın yayınlarının sansürlendiğini gözler önüne sermiştir. Kırkpınar'a göre savaş yıllarında Türk basını, Rusya'nın Polonya topraklarına el koymasını, Sovyetlerin toprak bütünlüğünü korumak amaçlı olduğunu ön plana çıkarmıştır. Sovyetleri Polonya'yı işgal etmesi durumundan Türk-Sovyet İlişkilerinin Olumsuz etkilenmeyeceği vurgusuna sık sık yer vermiştir. (Kırkpınar, 2017: 246) Bu dönemde basına sansür uygulanmıştır. (Kırkpınar, 2017: 254).

23 Şubat 1945 tarihinde yayımlanan "Almanya ve Japonya'ya Harp İlan Ettik" başlıklı habere göre Türkiye'nin fiilen olmasa dahi Müttefiklerin kazanmasının kesinleşmesinin ardından Mihver Devletlerine savaş ilan ettiği duyurulmuştur. (Diyarbakır, 23 Şubat 1945) Bu savaş ilanını takiben daha önce 1940 yılında Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile yedi Norveçli vatandaşın inşasında çalışması talimatı verilen (BCA, 030.18.01.02.91.54.10) havaalanının Askeri amaçlarla genişletmek üzere civarındaki mülkiyetlerin derhal kamulaştırılması talimatını veren bir Cumhurbaşkanlığı talimatı hazırlanmıştır. (BCA, 030.18.01.02.107.105.16).

SONUÇ

19. Yüzyılda yaygın olarak görülen sömürgeciliğin, özellikle Avrupalı devletler arasında bir yarışa dönüşmesi, 20. Yüzyılda yaşanan iki büyük Dünya Savaşını doğurmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında statükodan memnun olmayan aşırı sağın dalgalandığı Revizyonist devletler her türlü hakkı kendilerinde bularak mevcut durumu ve güç dengesini değiştirme girişiminde bulunmuştur. Zira Birinci Dünya Savaşı'nı yenik tamamlamaları dolayısıyla küresel hegemonyadan hakları olanı alamadan çıktıkları kanaatindeydiler. Bütün bu endişe ve savaş devletlerinin baskısına rağmen savaşa girmemeyi başarabilen Türkiye, ülke içerisinde de oldukça büyük mücadeleler vermiştir. Bu mücadelelerden biri de her an savaşa dahil olacakmışçasına hazır ve nazır bir ordu bulundurma halidir. Çünkü topladığı ordunun insan kaynağını genç ve sağlıklı nüfustan alan Türkiye, bu nüfusu emek piyasasından çekmek durumunda kalmıştır. Bu durum üretimi doğrudan etkileyerek ülke ekonomisini derinden sarsmıştır. Özellikle mesken ve tarım konularında yaşanan sıkıntılar Türkiye'yi sık sık zora sokmuştur. Denge politikalarıyla yaptığı anlaşmalarda ordunun savaş malzemelerini temin edebilen Türk Hükümeti, orduya gıda ve giyecek temininde büyük sıkıntılar yaşıyordu. Bu durum ülkenin her noktasında hissediliyordu.

Diyarbakır'da da fazlasıyla hissedilen bu durumlar sosyal hayata doğrudan etki etmiştir. Öncelikle Camilerin askerler tarafından mesken olarak kullanılması dolayısıyla ibadetlerini yerine getirme konusunda sıkıntılar yaşayan halk, bir de oturulacak ev bulamadığından Diyarbakır'da bu konu büyük bir sıkıntıya dönüşmüştür. Ayrıca ordunun insan ihtiyacını karşılayabilmek için alınan genç nüfusun yokluğu üretimi, eğitimi ve suç türlerini ve oranlarını da doğrudan etkilemiştir. Genç nüfusun orduya alınması üretimin neredeyse durma noktasına gelmesine ve fabrikalarda yeterli, yetkin ve sağlıklı çalışan sayısına ulaşamamasına sebebiyet vermiştir. Nitekim çalışan personel sayısının az olması sebebiyle çalışan her personele daha fazla iş yükü binmiş, daha az maaş karşılığında daha çok iş yapmak zorunda kalmışlardır. Bu durum, ekonomik sorunlar dolayısıyla yeterli beslenememeleri ile birleşince ciddi sağlık sorunları doğurmuştur. Salgın hastalıkların yayılma hızı bu dönem ivme kazanmıştır.

Sosyal yaşamın en önemli bileşenlerinden olan eğitim ise gençlerin çoğunlukla orduya katılmaları, çalışacak öğretmenin bulunamaması, öğrencilerin eğitim

masraflarının karşılanmasında sıkıntılar yaşanması sebepleriyle sekteye uğramıştır. Ancak Diyarbakır halkı eğitimin devamlılığını sağlamak üzere devlet desteklerinin yanı sıra öğrencilerin giyim ve gıda ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için yardım kampanyaları yürütmüştür. Bu yardım kampanyaları Halkevi aracılığıyla organize edilmiştir.

Savaş dönemi Diyarbakır'ında en çok görülen suçlar ise yankesicilik, hırsızlık, gasp, kaçakçılık ve uyuşturucu madde taşınması olmuştur. Savaş dönemi yaşanan maddi problemler ve yükselen fiyatlar beraberinde hırsızlık ve kaçakçılık suçlarını getirmiştir. Yaşanan sıkıntılarla baş etmek için uyuşturucuya ve alkole yönelen bir popülasyonun varlığı, uyuşturucu madde temini suçunun yaygın bir şekilde işlenmesine sebebiyet vermiştir. Bu dönemde yapılan birçok cemiyet toplantısının, yapılan bağış kampanyalarının temel amacı orduya giyecek yardımında bulunmaktır. Halkın gıda ihtiyacı ise sürekli olarak gelen sınırlandırmalar ile giderilmeye çalışılmıştır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı yıllarında çalışan işçilerin gıdaları ve çalışma saatleri ters orantılı olarak seyretmiştir.

Her ne kadar Türkiye bu dönemi kasasında kâr ile bitirmiş olsa da bu dönemde Diyarbakır yerelinde en çok yardımlar konusunda çalışmalar yürütülmüştür. Hemen her yaştan insana destek olmak üzere dernek çalışmaları, yardım kampanyaları yürütülmüştür. 1939 yılında yaşanan Erzincan depremindeki depremzedelere, İkinci Dünya Savaşı gerçeğine rağmen 1940 yılı boyunca Diyarbakır halkı tarafından yardımlar gönderilmiştir. Hiç şüphesiz ki koca bir cihanın içerisinde yer aldığı savaşa girmese dahi iliklerine kadar hissedilen Türkiye'yi dönemin yöneticilerinin savaş karşıtı politikaları ve dönemin halkının dayanışmacı ruhu ayakta tutmuştur.

Diyarbakır halkı ülke içinde ve dışında yaşanan tüm talihsizliklere rağmen eğitim, sağlık, kültür, sanat ve spor alanlarında kendisini geliştirmeye çalışmaya devam etmiştir. Sosyal anlamda bu dönemde, tüm sıkıntılara rağmen yapılan özel gün ve kutlamalara, müsamerelere, tiyatro ve sinema faaliyetlerine yoğun katılım gösterilmiştir. Yürütülen her bağış kampanyası amacına hizmet ederek sonuçlanmıştır. Tek bir gruba değil, her yaştan ve her türden insana yardım eli uzatma çabası gösterilmiştir. Diyarbakır halkı bütün bu yokluğun içerisinde Birinci Dünya Savaşı hatıralarından kalma savaş karşıtı tavrıyla, var olan tüm imkanlarını kullanmak suretiyle ordusuna yardım etmekten de geri kalmamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ülke genelinde getirdiği ekonomik yıkım, Diyarbakır özelinde de vilayet halkının her alandan her ürün ve hizmet alımında zorlanmasına ya da yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Tek partili yönetimin bölgede yürütmüş olduğu milli kültür oluşturma politikaları çerçevesinde eğitim, sağlık gibi hizmetlerden faydalanmak için efor sarf eden Diyarbakır halkının, dönemin Türkiye'sinin bir emsali olarak tüm zorluklara karşı sergilediği duruşu gelecek nesiller için örnek teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağırbaş, İ., Akbulut, Y. ve Önder, Ö. R. (2011). “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 48, 733-748.
- Atalay, T. (2007). “Yerel Eğitim Tarihi Kaynağı Olarak Diyarbekir Vilayet Gazetesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 48, Sayı 1, 135-157.
- Başarır, M. ve Başarır M. (2019). “İkinci Dünya Savaşı'nın Başlangıç ve Bitiş Evrelerinde Gazete Manşetleri: Karşılaştırmalı Bir Analiz”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 52, 202-2014.
- BCA, 030.10.0.0.192.318.5.
- BCA, 030.20.01.02.92.30.14.
- BCA, 030.18.01.02.102.64.9.
- BCA, 030.10.0.0.119.846.30.
- BCA, 030.18.01.02.91.54.10.
- BCA, 030.18.01.02.107.105.16.
- BCA, 030.18.01.02.99.74.20.
- Benhür, Ç. (2004). “Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, 325-337.
- Bülbül, İ. (2006). “İkinci Dünya Savaşının Türkiye'de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt 0, Sayı 9, 1-51.
- Çağın, M. (1942). “Diyarbakır'da Yerli Mallar Pazarı”. *Diyarbakır Gazetesi*, (9 İkinci Kanun (Ocak) 1942), Sayı 1957.
- Çağın, M. (1942). “Varlık Vergisi”. *Diyarbakır Gazetesi*, (16 İkinci Teşrin (Kasım) 1942), Sayı 2116.
- Çağlayan E. (2014). *Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası (1923-1950)* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çağlayan E. (2020). *Diyarbakır: Nüfus, Siyaset, Eğitim, Sağlık ve İktisat (1923-1950)*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

- Çağrı, M. (1940). “Dikkatli Olalım”. *Diyarbakır Gazetesi*, (3 Birinci Kanun (Aralık) 1940), Sayı 1624.
- Çubukçu, C. (1944). “Daima Uyanık ve Hazırlıklı Olalım”. *Diyarbakır Gazetesi*, (8 Mayıs 1944), Sayı 2341.
- Çubukçu, C. (1944). “Koparılan Bir Yaygara”. *Diyarbakır Gazetesi*, (10 Mayıs 1944), Sayı 2342.
- Çubukçu, C. (1945). “Rus İstekleri Karşısında”. *Diyarbakır Gazetesi*, (6 Temmuz 1945), Sayı 2520.
- DBB, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi. “Tarihçe”. (Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020). <http://www.diyarbakir.bel.tr/diyarbakir/genel-bilgiler/tarihce.html>.
- Demirer, M. A. (2016). *İnönü'den İkinci Dünya Savaşı*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Diyarbakır Gazetesi. “Vilayet Çeltik Komisyonu Başkanlığından”. Sayı 1344, (1 İkinci Kanun (Ocak) 1940), 2.
- Diyarbakır Gazetesi. “İngiltere Hükümetinin Kadirşinaslığı”. Sayı 1348, (5 İkinci Kanun (Ocak) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Mısır Komitesi 1000 Mısır Lirası Daha Gönderdi”. Sayı 1349, (6 İkinci Kanun (Ocak) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Sovyet-Alman İttifakı Yapılabilecek mi?”. Sayı 1350, (7 İkinci Kanun (Ocak) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Halkevi Salonunda Zelzele Felaketzedeleri İçin Müsamere Verilecek”. Sayı 1350, (7 İkinci Kanun (Ocak) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “İngiliz-Türk Ticaret Müzakereleri İlerliyor”. Sayı 1350, (7 İkinci Kanun (Ocak) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Türk-Yunan Ticaret Muahedeleri ve Yunan Gazeteleri”. Sayı 1351, (9 İkinci Kanun (Ocak) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “İzmir'den Tütün İhracı Devam Ediyor”. Sayı 1364, (27 İkinci Kanun (Ocak) 1940).

- Diyarbakır Gazetesi. “Reisicumhur İsmet İnönü Atla Yaptığı Bir Gezi Esnasında İngiliz Sefarethanesine Uğradılar”. Sayı 1367, (31 İkinci Kanun (Ocak) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Hariciye Vekilimiz Dün Gazetecileri Kabul Etti”. Sayı 1369, (2 Şubat 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “İngiliz Başvekili Chamberlain Mühim Bir Nutuk Söyledi”. Sayı 1369, (2 Şubat 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Köy Enstitüleri Nasıl Olacak Teşkilat Projesi Meclise Tevdi Olundu”. Sayı 1388, (24 Şubat 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “İngiliz Başvekili Mühim Bir Nutuk Söyledi”. Sayı 1389, (26 Şubat 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Ortaokul ve Liselerde Talebe Dosyaları”. Sayı 1392, (1 Mart 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Halkevleri’nin İçtimai Rolü”. Sayı 1393, (1 Mart 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Ergani-Çermik Şosesi Yapılacak”. Sayı 1395, (4 Mart 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “İtalya’ya Alman Kömürü Nakleden İki Vapur Tevkif Edildi”. Sayı 1397, (6 Mart 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Muallimleri Hastalıklarında Aldıkları Mezuniyetler”. Sayı 1397, (6 Mart 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Yıl Çıbanının Aşısı Bulundu”. Sayı 1398, (7 Mart 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Türk Topraklarında Uçan Bir Bulgar Tayyaresi Yakalandı”. Sayı 1399, (8 Mart 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Zabıta Vakaları”. Sayı 1401, (11 Mart 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “İngiltere İtalyan Vapurlarını Serbest Bıraktı”. Sayı 1402, (11 Mart 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Talebenin Gözleri Muayene Ediliyor”. Sayı 1402, (11 Mart 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Suriye’den Bir Heyet Ankara’ya Geldi”. Sayı 1403, (13 Mart 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Reisicumhurumuz İsmet İnönü İngiliz ve Fransız Şark Hava Başı Kumandanlarını Kabul Buyurdular”. Sayı 1404, (14 Mart 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Yabancı Memleketlerden Getirilecek İspirto ve İspirtolu İçkiler”. Sayı 1404, (14 Mart 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “İtalya Almanya’dan Karayolu ile Kömür Alacak”. Sayı 1405, 15 Mart 1940.

Diyarbakır Gazetesi. “Amerika Hariciye Müsteşarı Roma’da”. Sayı 1406, (16 Mart 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Amerika Hariciye Müsteşarı Papa ile Mülakatta Bulundu”. Sayı 1408, (19 Mart 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Peynirin İhracına Müsaade Edildi”. Sayı 1409, (20 Mart 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Yüzbinlerce Polonyalı Zorla İşyerlerine Gönderiliyor”. Sayı 1413, (25 Mart 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Macar Başvekili Mussolini Tarafından Kabul Edildi”. Sayı 1414, (26 Mart 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “İran-Sovyet Ticaret Muahedesi”. Sayı 1415, (27 Mart 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Hayvan Hastalıkları: Piroplazmozun Mücadele ve Tedavisi”. Sayı 1415, (27 Mart 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Sovyetlerin Paris Büyükelçisi Vazifesinden Af Edildi”. Sayı 1416, (28 Mart 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Hava Tehlikesine Karşı Zehirli Gaz Kursları Devam Ediyor”. Sayı 1417, (29 Mart 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “İngiliz Fransız Yüksek Konseyi Londra’da Toplanarak Mühim Kararlar Verdi”. Sayı 1418, (30 Mart 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Türkiye- Dostluk Muahedesi”. Sayı 1419, (1 Nisan 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Genç Bir Kadın Öldürüldü”. Sayı 1422, (4 Nisan 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Bir Haftalık Borsa Vaziyeti”. Sayı 1432, (16 Nisan 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Katil”. Sayı 1433, (17 Nisan 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Pasif ve Aktif Korunma Dolayısıyla” Sayı 1434, (18 Nisan 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Yardımcı Hemşire Aranıyor”. Sayı 1435, (19 Nisan 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Köyde Yeni Bir Unsur Öğretmen”. Sayı 1437, (22 Nisan 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Romanya’da 300 Alman Hudut Dışına Çıkarıldı”. Sayı 1437, (22 Nisan 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Bitaraflara Taarruz Edilirse İngiltere Yardım Edecek”. Sayı 1440, (6 Nisan 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Şehrimizde Bir Futbol Turnuvası Tertip Edilmektedir”. Sayı 1442, (29 Nisan 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Reisicumhurumuz İsmet İnön’ü Fransız, İngiliz ve Romanya Büyükelçilerini Kabul Buyurdular”. Sayı 1443, (30 Nisan 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Bölge Bisikleti Yarışlarının Üçüncüsü de Yapıldı”. Sayı 1448, (6 Mayıs 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Hollanda ve Belçika’daki Talebelerimizin Sıhhat ve Vaziyetleri İyidir”. Sayı 1455, (14 Mayıs 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Filistin’e Avustralyalı Askerler Gönderiliyor”. Sayı 1459, (18 Mayıs 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Polonya Ordusu Müttefiklerle Birlikte Harp Ediyor” Sayı 1465, (29 Mayıs 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Halkevi Hoparlörleri Vasıtasıyla Sıhhi ve Faydalı Neşriyat Yapıldı (4)”. Sayı 1468, (29 Mayıs 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “İkinci Hafta At Yarışları da Yapıldı”. Sayı 1468, (29 Mayıs 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Türkiye-İsviçre Ticaret Anlaşması Ankara’da İmzalandı”. Sayı 1470, (31 Mayıs 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Akşam Kız Sanat Okulunda Bir Sergi Açıldı”. Sayı 1479, (11 Haziran 1940).

Diyarbakır Gazetesi. “Verem Hakkında Muhasebe”. Sayı 1481, (13 Haziran 1940).

- Diyarbakır Gazetesi. “Halkevimizde 75 Kişilik Koro, 35 Kişilik Mandolin Orkestrası Yetiştirildi Ayrıca Musiki Dersleri de Veriliyor” Sayı 1492, (26 Haziran 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Türkiye-Romen Ticaret Anlaşması Dün Bükreş’te İmzalandı”. Sayı 1493, (27 Haziran 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Suriye’deki Polonya Askerleri Filistin’e Geldi”. Sayı 1496, (1 Temmuz 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Suriye veya Lübnan İşgal Edilirse İngiltere Müdahale edecek”. Sayı 1498, (3 Temmuz 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Şüpheli Bir Ölümün Katili Meydana Çıkarıldı”. Sayı 1507, (13 Temmuz 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Jimnastik ve İzci Kulübü Riyasetinden”. Sayı 1508, (15 Temmuz 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Yurddaş”. Sayı 1511, (18 Temmuz1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Memleketimizi Irak’a Bağlayan Demiryolu İnşaatı Bitti”. Sayı 1511, (18 Temmuz 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Geceleyin Yol Kesenler Tevkif Edildi”. Sayı 1513, (20 Temmuz 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Ziraat Bankaları Çiftçilere Taksitle Ziraat Aletleri Veriyor”. Sayı 1514, (22 Temmuz 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Beden Terbiyesi Bölge Başkanlığından”. Sayı 1515, (23 Temmuz 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Feci Bir Surette Öldürülmüş Bir Kadın Cesedi Bulundu”. Sayı 1517, (25 Temmuz 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Türk-Alman Ticari Anlaşması İmza Edildi”. Sayı 1518, (26 Temmuz 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Suriye’ye Kaçan Eski Bir Katil İade Edildi”. Sayı 1519, (27 Temmuz 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Kıskançlık Yüzünden Bir Cinayet”. Sayı 1522, (31 Temmuz 1940).

- Diyarbakır Gazetesi. “Kadın Katilleri Tevkif Edildi”. Sayı 1529, (8 Ağustos 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Bulgaristan Buğday İhracını Menetti”. Sayı 1530, (9 Ağustos 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Amerika Muazzam Tanklar İnşa Ediyor”. Sayı 1532, (12 Ağustos 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Hava ve Kızılay Kurumlarıyla Mahalle Mümessilleri Bir Toplantı Yaptı”. Sayı 1534, (14 Ağustos 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Romanya’dan Alacağı Olan Tecirlerimize”. Sayı 1538, (19 Ağustos 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Çocuğun Esirgenmesi Milli Varlığın Kurtarılmasıdır”. Sayı 1538, (19 Ağustos 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Kızını Vermedi Diye Babasını Öldürdü”. Sayı 1546, (28 Ağustos 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Alman-Sovyet Anlaşması”. Sayı 1550, (3 Eylül 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Çiftçi Yurttaş”. Sayı 1552, (5 Eylül 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Halkevi Yeni Bir Poliklinik Açıyor”. Sayı 1558, (12 Eylül 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Hava Bombardımanları Devam Ediyor”. Sayı 1570, (26 Eylül 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Dil Bayramı Dün Merasimle Kutlandı”. Sayı 1571, (27 Eylül 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Kör Şahin İşiner Bir Konser Verecek”. Sayı 1576, (3 Birinci Teşrin (Ekim) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Kadın Yüzünden Bir Adam Öldürüldü”. Sayı 1577, (4 Birinci Teşrin (Ekim) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Halkevi Yeni Bir Poliklinik Açıyor”. Sayı 1578, (12 Eylül 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Yurtdaş”. Sayı 1578, (12 Eylül 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Gaz ve Mazot Geldi”. Sayı 1581, (9 Birinci Teşrin (Ekim) 1940).

- Diyarbakır Gazetesi. “Şeker İhtikarı Yapan Bir Dükkanacı”. Sayı 1584, (12 Birinci Teşrin (Ekim) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Harbi Kim Kazanacak”. Sayı 1590, (19 Birinci Teşrin (Ekim) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Fransa ile Mihver Devletleri Arasında Sıkı İş birliği”. Sayı 1595, (26 Birinci Teşrin (Ekim) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Şehir Cereyanı Islah Edilemez mi?”. Sayı 1600, (5 İkinci Teşrin (Kasım) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Saygın Halkımıza”. Sayı 1609, (15 İkinci Teşrin (Kasım) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Yunan-İtalyan Muharebeleri”. Sayı 1613, (20 İkinci Teşrin (Kasım) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Diyarbakır Valiliğinden”. Sayı 1614, (21 İkinci Teşrin (Kasım) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Yerli Mallar Pazarı Şehrimizde Bir Şube Açıyor”. Sayı 1623, (2 Birinci Kanun (Aralık) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Bir Askeri Münekkdiinin Sözleri”. Sayı 1624, (3 Birinci Kanun (Aralık) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Times’ın (Türkiye) Hakkındaki Yazısı”. Sayı 1630, (10 Birinci Kanun (Aralık) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Siper-Sığınak Yapılacak”. Sayı 1631, (11 Birinci Kanun (Aralık) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Hayır Sevenler Cemiyeti Faaliyete Geçti”. Sayı 1635, (16 Birinci Kanun (Aralık) 1940).
- Diyarbakır Gazetesi. “Halkevi Salonunda Resim ve Fotoğraf Sergisi Açıldı”. Sayı 1661, (20 İkinci Kanun (Ocak) 1941).
- Diyarbakır Gazetesi. “VATANDAŞ!”. Sayı 1662, (21 İkinci Kanun (Ocak) 1941).
- Diyarbakır Gazetesi. “Bayanların İştirak Ettiği Bir Toplantı”. Sayı 1664, (23 İkinci Kanun (Ocak) 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Dicle Yükseldi”. Sayı 1680, (11 Şubat 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Vatandaş”. Sayı 1682, (13 Şubat 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “İngiliz Hariciye Nazırı ve Genelkurmay Başkanı ile Maiyetleri Ankara’ya Vardılar”. Sayı 1694, (27 Şubat 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Eden’İN Ankara Seyahatleri Hakkında”. Sayı 1695, 28 Şubat 1941.

Diyarbakır Gazetesi. “İngiliz Hariciye Nazırı Eden ve İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Dill”. Sayı 1696, (1 Mart 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Alman Büyükelçisi Reisicumhur İsmet İnönü’ye”. Sayı 1699, (5 Mart 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Türkiye Tehlike Karşısında Gafil Avlanmayacaktır”. Sayı 1699, (5 Mart 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Reisicumhurumuzun Şahsi Mektupları Alman Devlet Reisine Verildi”. Sayı 1714, (22 Mart 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Esrar Taşımak”. Sayı 1719, (28 Mart 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Oğluna Esrar Götürüyormuş”. Sayı 1721, (31 Mart 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Esrar Taşımak”. Sayı 1721, (31 Mart 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “İngiliz Elçisi 5000 Lira Tevdi Etti”. Sayı 1738, (19 Nisan 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Tedavüle Çıkmayan Paralar Sürülmek İstendi”. Sayı 1742, (24 Nisan 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Bakımevi”. Sayı 1745, (28 Nisan 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “İstanbul Şehir Tiyatrosu Şehrimizde”. Sayı 1750, (24 Nisan 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Üniversite Haftası Bu Yıl Diyarbakır’da Açılacak”. Sayı 1757, (12 Mayıs 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Türk-Alman Dostluk Muahedesinin İmzası Münasebetiyle Hariciye Vekilimizin Beyanâtı”. Sayı 1791, (20 Haziran 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Eden Türkiye’den Sitayişle Bahsetti”. Sayı 1795, (25 Haziran 1941).

- Diyarbakır Gazetesi. “Sıtma ile Mücadele”. Sayı 1798, (28 Haziran 1941).
- Diyarbakır Gazetesi. “Cezaevinde Hapislerin İhtiyacını Karşılacak Yenilikler Yapıldı”. Sayı 1800, (1 Temmuz 1941).
- Diyarbakır Gazetesi. “Cezaevinde Okuma-Yazma Kursu Açıldı”. Sayı 1800, (1 Temmuz 1941).
- Diyarbakır Gazetesi. “İngiliz Tayyareleri Türk Kara Sularında”. Sayı 1806, (8 Temmuz 1941).
- Diyarbakır Gazetesi. “Sekiz Yaşındaki Bir Kız Çocuğunun İrzına Tasaddi Eden Kocaman İki Herif Tevkif Edildi”. Sayı 1811, (14 Temmuz 1941).
- Diyarbakır Gazetesi. “Kocasını Zehirleyen Kadın 22 Sene Hapse Mahkum Oldu”. Sayı 1813, (16 Temmuz 1941).
- Diyarbakır Gazetesi. “Zabıta Vakaları”. Sayı 1814, (17 Temmuz 1941).
- Diyarbakır Gazetesi. “Tasarruf Bonoları Hakkında”. Sayı 1815, (18 Temmuz 1941).
- Diyarbakır Gazetesi. “Beynelmilel Kızıllaç Komitesi Türkiye’de de Faaliyette Bulunacak”. Sayı 1819, (23 Temmuz 1941).
- Diyarbakır Gazetesi. “Bugün Hatay Bayramımızın İkinci Yıldönümüdür”. Sayı 1820, (24 Temmuz 1941).
- Diyarbakır Gazetesi. “Elimizdeki Malzemeyi İyi Kullanalım”. Sayı 1826, (31 Temmuz 1941).
- Diyarbakır Gazetesi. “Yerli Mallarımız Karşısında İhtikar”. Sayı 1827, (1 Ağustos 1941).
- Diyarbakır Gazetesi. “Mükelleflere Yüzme Öğretiliyor”. Sayı 1829, (4 Ağustos 1941).
- Diyarbakır Gazetesi. “Ekmekler Yalnız Buğdaydan İmal Edilecek”. Sayı 1830, (5 Ağustos 1941).
- Diyarbakır Gazetesi. “Sizin İçin Tasarruf Asker İçin Çelik Zırhtır Bir Tasarruf Bonusu Alınız”. Sayı 1835, (11 Ağustos 1941).
- Diyarbakır Gazetesi. “Türkiye’ye Lastik ve Çivi Geldi”. Sayı 1840, (16 Ağustos 1941).
- Diyarbakır Gazetesi. “Pirinç Azami Fiyatı Tespit Edildi”. Sayı 1843, (20 Ağustos 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Kalifiye İşçi Yetiştirmek için Mektep ve Kurs Açılıyor”. Sayı 1847, (25 Ağustos 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Alman Heyeti ile Müzakere Başlıyor”. Sayı 1860, (9 Eylül 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Bölge Bisiklet Ajanlığından”. Sayı 1868, (18 Eylül 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Yüksek Ziraat Enstitüsü Veteriner Fakültesi Askeri Kısmın Kabul ve Kayıt Şartları”. Sayı 1870, (20 Eylül 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Çocuk Esirgeme Kurumu Çocuk Bakıcı Mürebbiye Okulu”. Sayı 1871, (22 Eylül 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Yurttaşlar Bayramınız Kutlu Olsun”. Sayı 1896, (21 Birinci Teşrin (Ekim) 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Önümüzdeki Pazar Günü Sayım Yapılacağından O Gün Kimse Dışarı Çıkmayacak”. Sayı 1900, (30 Birinci Teşrin (Ekim) 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Şehrimizde Kız Enstitüsü Açılacak”. Sayı 1912, (13 İkinci Teşrin (Kasım) 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Un Hakkında Yeni Bir Kararname Neşrediliyor”. Sayı 1921, (24 İkinci Teşrin (Kasım) 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Ödünç Verme ve Kiralama Kanunundan Türkiye de Faydalanabilecek”. Sayı 1931, (5 Birinci Kanun (Aralık) 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Son Hadiseler Karşısında Türkiye”. Sayı 1938, (13 Birinci Kanun (Aralık) 1941).

Diyarbakır Gazetesi. “Şeker Satışı Yasak Edildi”. Sayı 1966, (20 İkinci Kanun (Ocak) 1942).

Diyarbakır Gazetesi. “Nüfus Kağıdı Olmayanlar”. Sayı 1970, (24 İkinci Kanun (Ocak) 1942).

Diyarbakır Gazetesi. “İlkokullarda Himaye Heyetleri”. Sayı 1972, (27 İkinci Kanun (Ocak) 1942).

Diyarbakır Gazetesi. “Türk Hava Kurumu Menfaatine Balo Verildi”. Sayı 1983, (9 Şubat 1942).

- Diyarbakır Gazetesi. “Türk Milleti Daima Hükümetle Beraberdır”. Sayı 1987, (13 Şubat 1942).
- Diyarbakır Gazetesi. “Yazlık Ekim Miktarı En Aşağı İki Misli Olacaktır”. Sayı 1989, (16 Şubat 1942).
- Diyarbakır Gazetesi. “Ekmekler Bugünden İtibaren Kart Usulüyle Verilmeye Başlandı”. Sayı 1997, (25 Şubat 1942).
- Diyarbakır Gazetesi. “Fakir Çocuklar Sünnet Ettirilecek”. Sayı 2000, (8 Şubat 1942).
- Diyarbakır Gazetesi. “Alman Büyükelçisi Bin Lira Teberruda Bulundu”. Sayı 2003, (4 Mart 1942).
- Diyarbakır Gazetesi. “Almanya’ya Bir Matbuat Heyeti Gidiyor”. Sayı 2065, (15 Temmuz 1942).
- Diyarbakır Gazetesi. “Berlin Büyükelçimiz Hitler’in Umumi Karargahında”. Sayı 2066, (17 Temmuz 1942).
- Diyarbakır Gazetesi. “Türk Heyeti Londra’da”. Sayı 2088, (7 Eylül 1942).
- Diyarbakır Gazetesi. “Türkiye Tarafsızlıkta Azimle Duruyor”. Sayı 2095, (25 Eylül 1942).
- Diyarbakır Gazetesi. “Çiçek Hastalığı Var”. Sayı 2118, (20 İkinci Teşrin (Kasım) 1942).
- Diyarbakır Gazetesi. “Belediye Reisimizin Gazetemize Beyanatı”. Sayı 2134, (1 İkinci Kanun (Ocak) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Fakir ve Muhtaç Dar Gelirli Vatandaşlara Yardım”. Sayı 2138, (11 İkinci Kanun (Ocak) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Gaz Benzin ve Motorin Fiyatları Yeniden Tespit Edildi”. Sayı 2139, (13 İkinci Kanun (Ocak) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Borsada Vaziyet”. Sayı 2139, (13 İkinci Kanun (Ocak) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Yankesicilik Edenler de Yakalandı”. Sayı 2139, (13 İkinci Kanun (Ocak) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Gıda Maddelerinin Serbestisi Hakkında Belediye Reisimizin Gazetemize Beyanatı”. Sayı 2140, (15 İkinci Kanun (Ocak) 1943).

- Diyarbakır Gazetesi. “Türk Gazetecileri Hindistan’da”. Sayı 2141, (18 İkinci Kanun (Ocak) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Serbest Ekmek 40 Kuruşa Satılıyor”. Sayı 2142, 20 İkinci Kanun (Ocak) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Devamlı Yağmurlardan Birçok Evler Yıkıldı”. Sayı 2143, (22 İkinci Kanun 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Müsamere”. Sayı 2143, (22 İkinci Kanun 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Yerli Mallar Mağazası”. Sayı 2143, (22 İkinci Kanun 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Doktorlar Mutat İlmi Toplantısını Yaptı”. Sayı 2143, (22 İkinci Kanun 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Halkevi Polikliniği”. Sayı 2144, (25 İkinci Kanun (Ocak) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Şeker Ziraat Bankası Şube ve Ajanlıklarında da Satılacak”. Sayı 2145, (27 İkinci Kanun (Ocak) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Gençlerimizin Güzel Bir Teşebbüsleri”. Sayı 2145, (27 İkinci Kanun (Ocak) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Borcunu Ödemeyen Vergi Mükellefleri”. Sayı 2145, (27 İkinci Kanun (Ocak) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Borsada Durum”. Sayı 2145, (27 İkinci Kanun (Ocak) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Şubatın Birinci Gününden İtibaren Halk Ekmekleri Serbest Satılacak”. Sayı 2146, (29 İkinci Kanun (Ocak) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Yoksul Okul Çocuklarına Çorba Verilecek”. Sayı 2146, (29 İkinci Kanun (Ocak) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Işıl Gemisi Teslim Alındı”. Sayı 2147, (1 Şubat 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Türk Basın Heyeti”. Sayı 2149, (12 Mart 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Bir Çok Fakir Talebeye Sıcak Yemek Veriliyor”. Sayı 2149, (12 Mart 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Futbol İkinci Devre İlk Maçları”. Sayı 2161, (5 Mart 1943).

- Diyarbakır Gazetesi. “Kızılay Kurumu Bir Aşhane Açtı”. Sayı 2164, (12 Mart 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Borsada Durum”. Sayı 2166, (17 Mart 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Türk Askeri Heyetine Tunus’ta İyi Kabul Gösterildi”. Sayı 2175, (7 Nisan 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Tunus’ta Müttefik Kıtaları Müttemadiyen İlerliyorlar”. Sayı 2179, (16 Nisan 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Mareşal Romel Almanya’da”. Sayı 2182, (23 Nisan 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “İnhisarlar İdaresi Tütün ve Tömbeki Üretimine Ehemmiyet Veriyor”. Sayı 2212, (2 Temmuz 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Lekeli Hummaya Karşı Tedbir”. Sayı 2213, (5 Temmuz 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Diyarbakır’ı Kemiren Sıtma”. Sayı 2235, (25 Ağustos 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Şehrimizde Yapı Kooperatifi Kuruluyor”. Sayı 2254, (11 Birinci Teşrin (Ekim) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “İstasyondaki İntizamsızlıktan Hırsızlar İstifade Ediyor”. Sayı 2269, (17 İkinci Teşrin (Kasım) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Bulgar Parlamentosunda Türkiye’den Sitayişle Bahsedildi”. Sayı 2273, (26 İkinci Teşrin (Kasım) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Zabıta Vakaları”. Sayı 2273, (26 İkinci Teşrin (Kasım) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Bir Yankesici Yakalandı”. Sayı 2273, (26 İkinci Teşrin (Kasım) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Tasarruf Haftası”. Sayı 2278, (13 Birinci Kanun (Aralık) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Reisicumhurumuz İnönü Kahire’de”. Sayı 2278, (13 Birinci Kanun (Aralık) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Bu Yıl Valiliğimizde Yeniden 10 Eğitimci Okul Açıldı”. Sayı 2279, (15 Birinci Kanun (Aralık) 1943).
- Diyarbakır Gazetesi. “Yapı Kooperatifi”. Sayı 2277, (6 Birinci Kanun (Aralık) 1943).

Diyarbakır Gazetesi. “Yerli Mallar Deposunu Soyan Bir Hırsız Şebekesi Yakalandı”. Sayı 2282, (11 Birinci Kanun (Aralık) 1943).

Diyarbakır Gazetesi. “Bir Londra Dergisi”. Sayı 2284, (27 Birinci Kanun (Aralık) 1943).

Diyarbakır Gazetesi. “Suiistimalleri Önlemek, Basınımızı Daha Yapıcı Hale Getirmek”. Sayı 2286, (31 Birinci Kanun (Aralık) 1943).

Diyarbakır Gazetesi. “Kanunsuz Olarak Kirayı Arttıran ve Hava Parası İsteyen Ev Sahipleriyle Mücadele Edilecek”. Sayı 2290, (10 Birinci Kanun (Ocak) 1944).

Diyarbakır Gazetesi. “Bekarlık Vergisi”. Sayı 2295, (21 İkinci Kanun (Ocak) 1944).

Diyarbakır Gazetesi. “Bismil’de Sıtma Mücadele Şubesi Açıldı”. Sayı 2295, (21 İkinci Kanun (Ocak) 1944).

Diyarbakır Gazetesi. “Romanya’dan Buğday Geliyor”. Sayı 2297, (26 İkinci Kanun (Ocak) 1944).

Diyarbakır Gazetesi. “Kız Sanat Enstitüsü”. Sayı 2326, (3 Nisan 1944).

Diyarbakır Gazetesi. “Mühim Bir Karar”. Sayı 2336, (26 Nisan 1944).

Diyarbakır Gazetesi. “M. Churchill’in Söylediği Nutukta Türkiye’ye Ait Kısım”. Sayı 2351, (31 Mayıs 1944).

Diyarbakır Gazetesi. “Oniki Ada Hakkında”. Sayı 2361, (23 Haziran 1944).

Diyarbakır Gazetesi. “Türkiye Almanya ile Siyasi ve İktisadi Münasebetini Kesmeye Karar Verdi”. Sayı 2378, (2 Ağustos 1944).

Diyarbakır Gazetesi. “Churchill’in Türkiye Hakkındaki Nutku” Sayı 2379, (4 Ağustos 1944).

Diyarbakır Gazetesi. “Romanya Mütareke Akdetti” Sayı 2388, (25 Ağustos 1944).

Diyarbakır Gazetesi. “İlköğretim Seferberliği” Sayı 2398, (18 Eylül 1944).

Diyarbakır Gazetesi. “Çocuk Esirgeme Kurumu” Sayı 2408, (13 İlk Teşrin (Ekim) 1944).

Diyarbakır Gazetesi. “Londra’da Memnuniyetle Karşılandı” Sayı 2443, (8 Ocak 1945).

Diyarbakır Gazetesi. “Halkımızın Düşük Dereceli İçkilere Alıştırılması İçin” Sayı 2447, 17 Ocak 1945).

- Diyarbakır Gazetesi. “Belediye Et Fiyatlarına Narh Koydu” Sayı 2449, (22 Ocak 1945).
- Diyarbakır Gazetesi. “Almanya ve Japonya’ya Harp İlan Etti” Sayı 2463, (23 Şubat 1945).
- Diyarbakır Gazetesi. “Türkiye San Francisco Konferansına Davet Edildi” Sayı 2468, (7 Mart 1945).
- Diyarbakır Gazetesi. “Sovyetlere Cevabımız” Sayı 2483, (11 Nisan 1945).
- Diyarbakır Gazetesi. “Almanya Kayıtsız ve Şartsız Olarak Teslim Oldu” Sayı 2495, (9 Mayıs 1945).
- Doğan, Z. (2016). *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye’nin Savaş Stratejisi*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Doğukan, S. R. (1940). “Tohum Islah ve Deneme İstasyonları”. *Diyarbakır Gazetesi*, (1 Haziran 1940), Sayı 1471.
- Ekmekçi, G. (2009). *Diyarbakır Gazetesine Göre Diyarbakır’da Kültür ve Sanat Hayatı (1286-88/ 1869-71)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi SBE.
- Ernas, P. B. (2019) II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’de Eğitim Politikaları (1939-1945) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi SBE.
- Gürbüz, K. (2007). “İkinci Dünya Savaşı’nda Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye’nin Tutumu”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 13, 363-373.
- Hart, B. L. (2019). *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*. Kerim Bağrıaçık (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İlgazi, A. (2019). “İkinci Dünya Savaşı’nın İç Politikadaki Yansımaları: Yaşanan Siyasi ve Ekonomik Sorunlar”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2, 259-267.
- Kayra, C. (2018). *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*. İstanbul: Tarihçi Kitapevi.
- Keegan, J. (2019). *İkinci Dünya Savaşı*. Samet Öksüz (çev.). İstanbul: Say Yayınları.

- Kırkpınar, N. (2017). "II. Dünya Savaşı'nda Stalin ve Sovyet Diplomasisi Karşısında Türk Basınının Tutumu (1939-1945)". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 17, Sayı 34, 239-277.
- Köprülü, M. F. (1940). "Milliyetçilik ve Irkçılık". *Diyarbakır Gazetesi*, (10 Nisan 1940), Sayı 1427.
- Mandel, E. (1995). *İkinci Dünya Savaşının Anlamı*. Bülent Tanatar (çev.). İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Metinsoy, M. (2020). *İkinci Dünya Savaşında Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Otaç, T. (2019). "İkinci Dünya Savaşında Müttefik Konferansları ve Türkiye İçin Önemi". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 97-126.
- Özçelik, M. (2010). "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 29, 253-269.
- Özer, S. (2014). "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 54, 121-152.
- Özlu, H. (2013). "İkinci Dünya Savaşı'nda, Türkiye'ye Gelen İngiliz Heyetleri ile Yapılan Görüşmeler ve İngiltere'den Alınan Askerî Yardımların Sonuçları". *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 57-105.
- Schumacher, E. (1948). *İkinci Dünya Harbi Tarihi*. Lütfullah Ecevit (çev.). İstanbul: Askeri Basımevi.
- Seçkin, E. (1943). "Çocuk Düşürme". *Diyarbakır Gazetesi*, 21 Temmuz 1943, sayı 2220.
- Tanğlay, M. (2018). *Diyarbakır Gazetesi (1947-1948 ve 1951-1952)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi SBE.
- Tekeli, İ. İlkin, S. (2016). *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, A. C. (2018). "1939-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Veremle Mücadele Faaliyetleri". *Journal of Universal History Studies (JUHIS)*, Vol.1, Issue 1, 1-21.

- Tuncer, H. (2012). *İsmet İnönü'nün Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşında Türkiye*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Tutsak, A. (2017). "Hitler Almanyası'nın Yayılmacı Politikası ve İkinci Dünya Savaşı (1942-1945)". *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı 63, 190-208.
- Türkmen, Yılmaz S. (2015). *Yerel Bir Gazetede Kadim Bir Mesele: Diyarbakır Gazetesinde Mesken Buhranı (1940-1954)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi FBE.
- Ulutaş, R. (1943). "Nüfusumuzu Çoğaltma ve Gürbüz Nesil Yetiştirmenin Şartları". *Diyarbakır Gazetesi*, (10 Mayıs 1942), Sayı 2189.
- Utkugün, C. (2016). "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'den Yunanistan'a Yapılan İnsani Yardım Faaliyetleri". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, 199-219.
- Yalçın, O. (2011). "İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 47, 701-731.
- Yetişkin, H. (1943). "Diyarbakır'da Yardım Teşekkülleri Yok mu?". *Diyarbakır Gazetesi*, (18 İkinci Kanun (Ocak) 1943), Sayı 2141.
- Yetişkin, H. (1943). "Yeni Seçim". *Diyarbakır Gazetesi*, (20 İkinci Kanun (Ocak) 1943), Sayı 2142.
- Yetişkin, H. (1943). "1943 Yılı Harbi ve Ekonomi Münasebetleri". *Diyarbakır Gazetesi*, (20 İkinci Kanun (Ocak) 1943), Sayı 2144.
- Yetişkin, H. (1943). "Top Yekun Harp". *Diyarbakır Gazetesi*, (1 Şubat 1943), Sayı 2147.
- Yetişkin, H. (1943). "Milli Birlik En Küçük Milletleri En Büyük Kuvvetlerle Boy Ölçüştüren Bir Vasıta". *Diyarbakır Gazetesi*, (3 Şubat 1943), Sayı 2148.
- Yetişkin, H. (1943). "Harp Sonu İşleri". *Diyarbakır Gazetesi*, (15 Mart 1943), Sayı 2165.
- Yetişkin, H. (1943). "Diyarbakır'da Mesken Buhranı". *Diyarbakır Gazetesi*, (24 Mart 1943), Sayı 2169.

- Yetişkin, H. (1943). “Cihan Harbi Yeni Bir Safhaya mı Giriyor?”. *Diyarbakır Gazetesi*, (9 Nisan 1943), Sayı 2176.
- Yetişkin, H. (1943). “İki Zıt Ekonomi Hadisesinin Yan Yana Yürüyüşü”. *Diyarbakır Gazetesi*, (14 Haziran 1943), Sayı 2204.
- Yetişkin, H. (1943). “Harbin Dönümü ve İtalya”. *Diyarbakır Gazetesi*, (18 Haziran 1943), Sayı 2206.
- Yetişkin, H. (1943). “Faşizmin Yıkılışı ve İtalya”. *Diyarbakır Gazetesi*, (9 Ağustos 1943), Sayı 2228.
- Yetişkin, H. (1943). “Sulh Yakın Mı?”. *Diyarbakır Gazetesi*, (13 Ağustos 1943), Sayı 2230.

EKLER

T.C.
NAFIA VEKÂLETİ
P. T. T. U. M.

Devlet telgraf müdürlüğünden
dolayı mes'uliyet kabul edilmez

Adres

TELGRAF

27962 85 Yol

(Nu. 251/3)

Servis işaretleri

Yıldırım cumhur reisi yuce katina ankara

İLK MERKEZ: 5748 24 30/9 11/35

ALINDIĞI: 11/11

camilerin tahliyesi hakkındaki müracaatımızın semeresiz görülmediği
özellikle tahliyesine mücadele buyrulmasını diğer ellerinizi
öperim

= halk namına Ali Rıza

7/6149

1910 KL

Yüksek Başvekilate

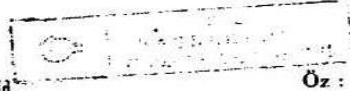
15-10-1940

Evraka
2.10.1940

030	10		192	118	5
-----	----	--	-----	-----	---

Diyarbakır'da Camilerin ordu kullanımına tahsisi hususunda Ali Rıza isimli vatandaşın başvurusu. Başvurusuna verilen cevap ise şöyledir:

T. C.
M. M. V.
Emakin inşaat Ş. Md.
Kısım : 2
H. Sayı : 2054
U. Sayı : 5105



Öz :

Ankara
10.10.1940

Yüksek Başvekâlete

İlişigi
2

Diyarbakırda Ciheti askeriye tarafından işgal edilmiş olan camilerin tahliyesi hakkındaki muracaatlarının semeresinin görülmediğini Yüksek Reisi Cumbura yıldırım telgrafla muracaatta bulunan Diyarbakırda halk namına Ali Rizadan başka daha bir çok balkda muracaatta bulunmuş ve arzuları Vekâletce tetkik edilerek keyfiyet Diyarbakır Valiliğine yazılmıştı. Bu kere karşılık olarak alınan yazılı örneği sunulmuştur.

Halihazır vaziyet ve Diyarbakırda mesken buhranı bulunması hasebile işgalimiz altında bulunan camilerin tahliyesine imkân olmadığını saygılarımla arz ederim.

N.T.
H.
S.

M. M. V.

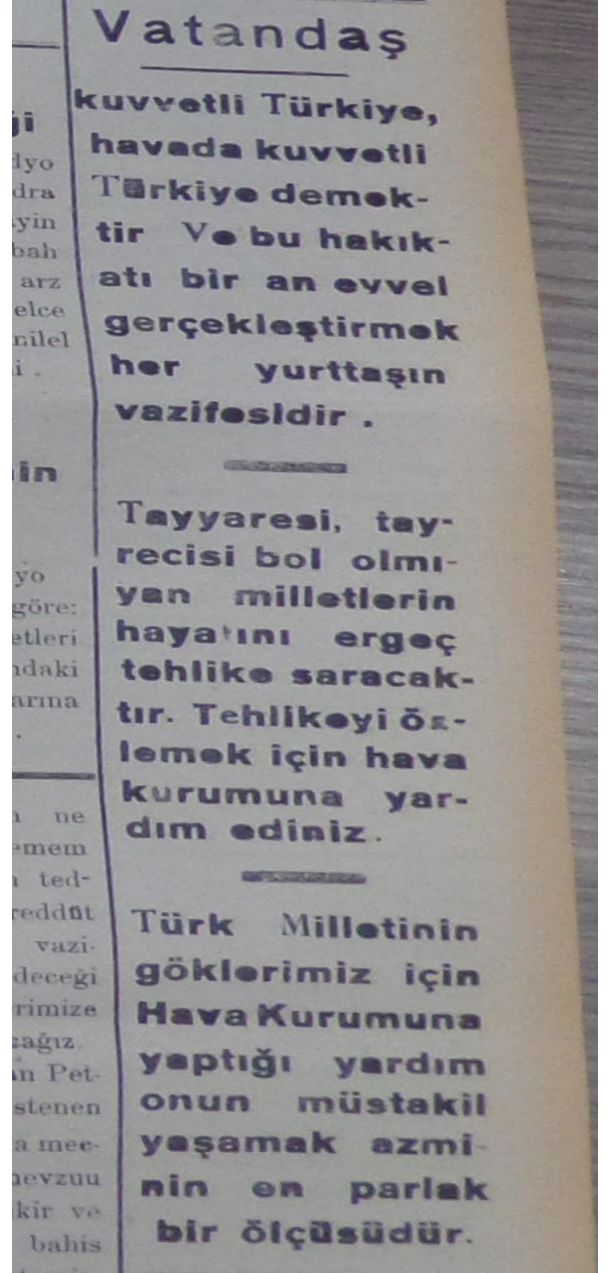
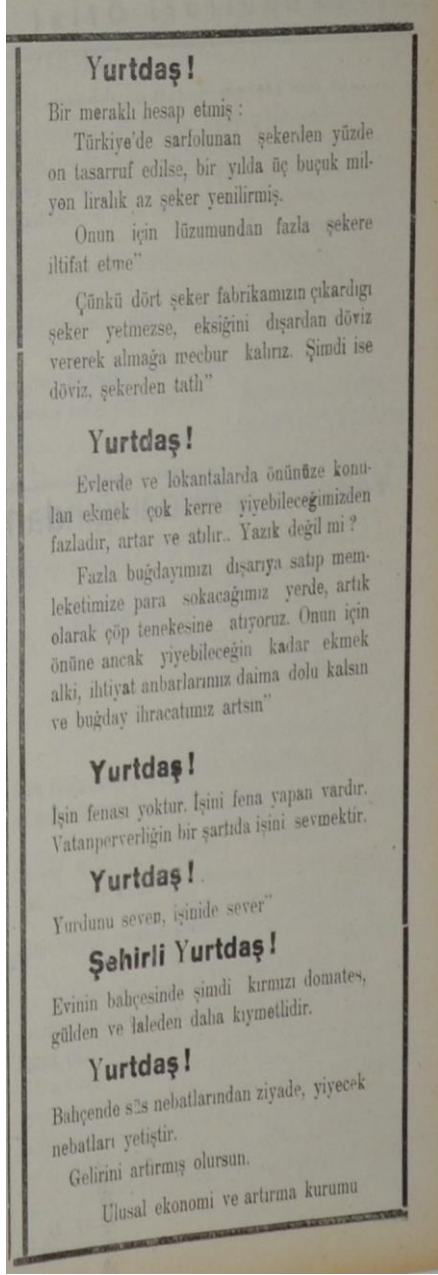
Ali Rizadan

yazılı me
9.10.1940

8-10-940 9265 2 2

Cesplarda şubenin tarih ve numaralarının yazılması lazımdır.

030	10			192	318	5
-----	----	--	--	-----	-----	---



1940 yılında yayınlanan 1578 sayılı Diyarbakır gazetesinde özellikle tasarruf ve üretim odaklı çağrılar gazete nüshasından alınmış soldaki resimde gösterilmiştir.

1941 yılında yayınlanan 1678 sayılı Diyarbakır gazetesinde yapılan kurumlarımıza bağış odaklı çağrılar gazete nüshasından alınmış sağdaki resimde gösterilmiştir.

Almanya ve Japonya'ya harp ilan ettik

Bu Münasebetle Başbakan ve Hariciye Bakanımız bir söylev vererek

« Dünya ve insanlık menfaatlerine uygun olduğu kadar milli menfaatlerimizde uygun olarak

ALMANYA ve JAPONYA'ya ilâni Harp etmek istiyoruz dediler »

Fevkalâde Toplantıya çağırılan

Büyük Millet Meclisi

Almanya ve Japonya'ya Harp ilânına karar verdi

Ankara 23 a. a.
Büyük Millet Meclisi ana yasanın 19 cu maddesi gereğince yapılan çağrı üzerine bugün saat 17 de Abdülhalik Rendanın Başkanlığında toplanmıştır.

Toplantı açılacağı Başkan sözü Hariciye Bakanına vermiş ve bunun üzerine kürsüye gelen Hariciye Bakanı Hasan Saka, metni ayrıca verilen söylevi ile, Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya harp ilan etmesi, ve birleşmiş milletlere katılması hakkındaki, hükümet tek lifi meclisin tasvibine arz etmiştir. Hariciye Bakanının açıkladığı karşılama söyleviden sonra sırası kürsüye gelen, müstakil grup reis vekili Ali Rana Tarhan (İstanbul) Şemsettin (Günaltay Sivas) Mümtaz Ökmen (Ankara) Rasih Kaplan (Maraş) Emin Erişgil (Zonguldak) Faik Öztürk (Tekirdağ) hükümet teklifinin kabul lehinde bulunmuşlar ve Türkiye'nin, harp başlangıcından beri güttüğü siyasetin bu münasebetle umumi bir izahını yapmışlardır.

Bundan sonra kürsüye gelen Başbakan Şükrü Saracoğlu, metni ayrıca bildirilen her söylevde bulunmuş ve sonra Ali Rana Tarhan (İstanbul) Kazım Özalp (Balıkesir) Faik Öztürk (Tekirdağ) ve Memduh Şevket Esenalp (Bilecik) tarafından verilen ve Almanya ile Japonya'ya harp ilânına ve birleşmiş milletlere beyannamesine katılma miza dair, hükümet teklifinin kabulü hakkındaki takrir, açık reyeye konularak mevcut 401 üyenin

oy birliğile tasvip edilmiştir. Bu netice karşısında söz alan başbakan Şükrü Saracoğlu, meclisin her zaman olduğu gibi bu meselede de gösterdiği birlik karşısında hükümetin şükranlarını bildirmiştir.

Meclis, evvelce alınmış olan karara uygun olarak beş marta kadar çalışmalarına ara vermiştir.

Ankara 23 a. a.
Büyük Millet Meclisinin bugünkü toplantısında Başbakan Şükrü Saracoğlunun verdiği söylevin metni şudur:

« Arkadaşlar : İnsanlık tarihinin son yıllarında bir takım insanlar türü. Bunlar Bayraklarını üstün ırk ve hayat sahası gibi saçmalarla süslediler. Bunlarda kalmadılar. Bütün hak ve adalet kaidelerini çiğniyerek, küçük ve masum milletleri birer birer boyunduruk altına almağa başladılar. Ve dünyayı kap kara bir zindan haline soktular. Bu manzara karşısında insanlığı, medeniyeti ve demokrasiyi kurtarmağa çalışan büyük Devletler bir bir ardına ca silâna sarıldılar. Ve Büyük ağır ve uzun fedakârlıklar sayesinde, dünyaya yeniden yaşamak ümidini verdiler. Türk Cumhuriyeti ilk tehlike dakikalarından itibaren, sözü nü, silâhını ve kalbini demokrasî milletlerin yanına koydu. Ve bu güne kadar meclis olarak ve hükümet olarak, aldığı kararlarla aynı istikamette yol aldı. Bugün bir adım daha atarak insanlığı, medeniyeti, hürriyeti, istiklâli Demokrasiyi kurtarmak ve harp mücrinlerini şiddetle cezalandırmak istiyenlerin arasına katılmak ve harp ortakları içinde öteden beri filen işgal ettiğimiz yeri bu defada resmen doldurmak istiyoruz. Bunu temin içinde, dünya ve insanlık menfaatlerine uygun olduğu kadar milli menfaatlerimizde uygun olarak, Almanya ve Japonya'ya harp ilan etmek istiyoruz.

Arkadaşlar — Büyük Meclisin bugüne kadar aldığı tarihi kararlar, daima çok faydalı ve uğurlu kararlar olmuş,

bütün Türk Milletinin ve bütün dünyanın takdirine mazhar olmuştur. Bugünde, tarihi bir kararlar karşı karşıya bulunuyoruz. Bu iş için alınacak mübet kararın, Türk Milletine büyük faydalar temin edeceği ne hükümetimiz caadan kanidir. bu kanaatimizi Büyük Meclisin tasvibine arz ediyoruz »

Ankara — Hariciye başkanı Hasan Saka'nın bugün Büyük Millet Meclisinde yaptığı beyanatın metni şudur.

« Sayın Arkadaşlar — Mütefikimiz İngiltere'nin Ankara büyük Elçisi Sir Moris Peter son 20 Şubat günü hariciyeye gelecek benimle görüşmüş ve hükümeti namına Memorandum tevdi etmiştir. Bu muhtrada, üç büyük Mütefik Şef arasında atırında toplanan konferansa verilen bir karar gereğince 9 Şubat 1945 tarihindeki hallerle mevcut bulunan birleşmiş milletlerle, ortak milletler adı verilenler arasından, müver Devletlerine karşı 1 — Mart — 1945 tarihinden evvel harp ilân etmiş bulunacak olanların 25 — Nisan 1945 de Sanfransisko'da, müstakbel dünya nizamını müzakere için toplanacak konferansa davet edilecekleri bildirilmekte ve bahsi geçen milletlerinde Türkiye, Mısır, İrlanda, Şili, Ekvator, Preguvay, Peru, Uruguay ve Venezuela olduğu zikredilmektedir. İngiltere Büyük Elçisi Hükümeti tarafından Cumhuriyet hükümetine, bu dünya nizamı konferansına, hangi şeraitle davet edileceğini bildirme memur edilmiştir.

Moris Petreson, eğer Türkiye Cumhuriyeti 1 Mart 1945 den evvel harp ilânına karar verecek olursa, bunu müteakip Birleşik Amerika Devletleri nezdinde, mütefik milletler beyannamesine ilihak etmek arzusunun ızhâr etmesi icap edeceğini bildirmiş ve İngiltere Hükümetinin, Birleşik Amerika Devletlerle mutabık olarak Mısır ve İrlanda Hükümetlerinde aynı maaide tebliğatta bulunduğunu ilâve etmiştir.

Sayın Umumi Müfettişimiz Mardine gittiler

Tetkik ve teftişlerde bulunmak üzere, Sayın Birinci Umumi Müfettişimiz B. Avni Doğan Çarşamba günü öğleden sonra Mardine gitmişlerdir.

Sayın arkadaşlar — Birbirlerle samimi ve dostane münasebetler idame ederek tam bir emniyet ve istiklâl içinde yaşamaları gayesine daima hedef tutan Büyük Millet Meclisinin bu siyasi umde ve kanaatleri ne uygun harici bir siyaset takibini şiar edemiş olan Türkiye Cumhuriyeti hükümeti bu dünya harbi başlamadan önce, siyasi ufuqlarda belirmeğe yüz tutan tecavüz tehlikelerine karşı, dünya sulh ve emniyetini muhafaza etmek yolunda çalışan sulh sever milletlerin yanında mevki almıştır.

Altı yıla girmiş olan dünya barbinin başından beri her türlü tehlikeler ve buhranlar karşısında tuttuğu bu yol, üstünde hiçbir tereddüde düşmeden yürüterek akletmiş bulunduğu ittifak icaplarına, sebat ve ısrarla riayetle devam etmiş olduğunda herkesce malumdur. Takip etmek azminde olduğumuz, bu açık ve dürüst siyasetin icabı olarak yüksek meclisinizin 2 / Ağustos / 1944 ve 3 / Ocak / 1945 de vermiş olduğu iki kararlar, mütefiklerle birlikte, gidilen ulu dava uğrunda evvela Almanya ve sonra Japonya ile her türlü münasebetlerini kesmiş bulunmaktadırlar. Mütefiklerin, son Kırım konferansında vermiş oldukları kararlar sırası içinde, İngiltere devleti tarafından Cumhuriyet hükümetine yapılan bu son teklif şimdiki memleket ve milletimize, mütefikler davasına, kesin yeni bir yardımda bulunmak imkân ve fırsatı vermektedir. Bu teklif

Şehrimizde yeni bir Halkevi birası yapılacak

Diyarbakır'da yeniden yapılacak olan Halkevi binasının yerini tayin etmek üzere C. H. P. genel sekreterliği tarafından gönderilen mimar Seyfi Sonat buraya gelecek on beş gün kadar tetkiklerde bulunmuştur.

Bu mes-leyi görüşmek üzere C. H. P. Vilâyet idare heyeti, Vilâyet umumi meclis azaları, şehrimiz aydınları, Valimiz Osman Nuri Tekelli nin huzurlarile, geçen çarşamba günü saat 16 30 da Halkevinde bir toplantı yaparak harar-tili konuşmalarda bulunulmuş neticede, yeni Halkevi binasının Dağ kapıda ya pılması hususunda kanaat hasil olmuştur.

kini esaslı bir surette inceleyen hükümetiniz, bunun kabulünü gerek ittifakımıza, gerek öteden beri güttüğümüz ve şimdikiye kadar nice delil ve tezahürlerini gösterdiğimiz devamlı politikamızın mülhem olduğu yüksek menfaatlere tamamiyle uygun bulduğuna kanaat getirmiş ve Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya harp ilânını ve birleşik milletler beyannamesine ilthakını, yüksek meclisinizin tasvibine arz edeceğini, mütefik İngiltere'nin büyük Elçisine bildirmiş bulunmaktadırlar.

Aziz Arkadaşlar — Meclisinize bu teklifimizi arz ederken, biz bu hususta vereceğiniz kararın, milletin yüksek menfaatlerine taalluk eden her hayati meselede olduğu gibi, yine uygun ve hayırlı neticeler doğuracağına ve milletinin saadet ve selâmetine hadim olacağına sarılmaz bir inanla inanıyoruz.

ÖZGEÇMİŞ

Berrak Çağla BULDUK 29.07.1994 tarihinde Bitlis ilinin Tatvan ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini aynı şehirde tamamladı. 2011 yılında Kırıkkale Üniversitesi İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. 2017 yılında Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimine başladı.